

Üniversiteler için **TÜRK DİLİ I**

Editörler:
Prof. Dr. Nezir TEMUR
Prof. Dr. Mustafa KURT

Üniversiteler için

TÜRK DİLİ I

Editörler:
Prof. Dr. Nezir TEMUR
Prof. Dr. Mustafa KURT

Üniversiteler İçin TÜRK DİLİ I

ISBN: 978-975-507-327-9

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Gazi Üniversitesi Adına

İmtiyaz Sahibi

Prof. Dr. Musa YILDIZ

Rektör

Yayın Koordinatörü

Prof. Dr. Nezir TEMUR

Editörler

Prof. Dr. Nezir TEMUR

Prof. Dr. Mustafa KURT

Dizgi ve Kapak Tasarımı

Yusuf Bera SARIGÜL

Bu kitabın, basım, yayım ve satış hakları Gazi Üniversitesine aittir. Gazi Üniversitesinin izni alınmaksızın kitabın tamamı veya bir kısmı mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitabın her hakkı saklıdır.

Copyright ©2023

The copyrights, publications and sales rights of this book belong to Gazi University. No part of this book may be reproduced, printed or distributed in any form or by any means, technical, electronic, photocopying, magnetic recording or otherwise, without the permission of Gazi University. All rights reserved this book.

Bu kitabın tüm hakları Gazi Üniversitesine aittir.

GAZI ÜNİVERSİTESİ TÖMER YAYINLARI

ANKARA, 2023

Cumhuriyetimizin 100. yılına ithafen

TAKDİM

Saygıdeğer Öğretim Üyeleri, Sevgili Öğrenciler,

Bugün sizlere Rektörlüğümüz uhdesinde Gazi Üniversitesi Türkçe Öğretim, Araştırma ve Uygulama Merkezi koordinatörlüğünde hazırlanan *Üniversiteler İçin Türk Dili I ve II* adlı eserleri sunmaktan büyük bir mutluluk ve onur duyduğumuzu belirtmek isterim. Bu kitap, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu Üniversitemiz başta olmak üzere ülkemizde Türk Dili derslerinde okutulan temel konuları ele alarak öğrencilerimizin Türk dilinin tarihî derinlik, coğrafi genişlikteki yayılım sahası ve temel kaynakları hakkında bilgi düzeyini; dil bilgisi, yazım ve okuma becerilerini geliştirmeyi böylelikle muasır medeniyetler hedefinde bir adım daha atmayı amaçlamaktadır.

Türk dilinin zenginliği, ülkemizin kültürel mirası açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu çerçevede Türk dilinin doğru ve etkili bir şekilde kullanımı, hem bireysel hem de toplumsal olarak büyük bir değer taşımaktadır. Bu kitap, öğrencilerimizin doğru bir Türkçe kullanımını benimsemelerine yardımcı olacak bir kaynak olarak tasarlanmıştır. Üniversite öğrencilerine yönelik hazırlanan evrensel ve yereli birleştiren bu kitabın, Türk diliyle ilgili önemli bir başvuru kaynağı olarak kabul göreceğinden eminim.

Gazi Üniversitesi TÖMER tarafından ve editörlüğünde Türk Dili dersi vermekle görevli kıymetli öğretim görevlilerimizin bilgi ve deneyiminde hazırlanan esere değerli katkıları için emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Son olarak, bu kitabın öğrencilerimizin Türk dilini daha iyi anlamalarına ve doğru bir şekilde kullanmalarına yardımcı olacağına olan inancımı dile getirerek bunun bireyden topluma, toplumdun günümüze ve geleceğe uzanan bir ışık hüzmeleri olarak tarihten aldığı güçle yolumuzu aydınlatacak nitelikte olduğunu belirtmek isterim. Kadim dilimiz Türkçe için bu eserin, öğretim üyelerimiz ve öğrencilerimiz için yararlı bir kaynak olacağına dair güvenim tamdır. Ülkemize, Türkçemize ve Üniversitemize hayırlı, uğurlu olsun.

Saygılarımla.

Prof. Dr. Musa YILDIZ
Rektör

ÖN SÖZ

Saygıdeğer Okuyucularımız,

Bugün dünyada en çok konuşulan ve öğrenilen diller arasında ilk sıralarda yer alan Türk dili, zengin bir tarihe ve kültürel mirasa sahiptir. Bu bilinç, mensubu olduğumuz Türk diline olan sorumluluklarımıza karşı hassasiyeti bir kat daha artırmaktadır.

İletişim ve karar verme süreci olarak tanımlanan müzakerenin doğru ve etkili bir şekilde gerçekleşmesini sağlayan en temel olgu dildir. Bu nedenle toplumsal mutabakatın sağlıklı bir şekilde inşası için öncelikle güçlü bir dil bilincine ihtiyaç vardır. Ancak sanat, bilim, eğitim, adalet gibi bir toplumu kuran ve idamesini sağlayan temel yapılarına ait yazılı ve sözlü metinlerde ana dili kullanımının hâkim kılınmasıyla güçlü bir dil bilinci ortaya çıkar. Bu çerçevede dil sadece kurallar manzumesinden ibaret bir sistem değildir. Değer, duygu, düşünce ve davranış olgularını dört temel beceri alanında barındıran dil, bireyin anlama ve anlatma ihtiyacını en doğru ve etkili biçimde gerçekleştirdiği canlı bir varlıktır. Aynı zamanda kültürel bellek taşıyıcısı ve toplumsal benlik kurucusu dil, bireyin gündelik hayatının bütün alanında güçlü bir temsil kabiliyetine sahip kültürün en temel unsurudur.

Güçlü bir ana dili bilincinin varlığı ile bilim, sanat ve eğitimin toplum hayatında daha etkili gerçekleşeceği bilinciyle yenilikçi düşüncelere açık olan Gazi Üniversitesinin, köklü akademik geleneği ve engin birikiminden alınan güç ile hazırlanan “Üniversiteler İçin Türk Dili I-II” kitapları, üniversiteye yeni başlayan öğrencilerimizin Türk dilinin tarihî gelişim süreci, temel kaynakları hakkındaki bilgilerini derinleştirmek; akademik dil becerilerini geliştirmek; Türkçenin ifade gücü ile ilgili farkındalıklarını üst seviyeye çıkarmak gibi ana kazanımları sağlamak amacıyla kaleme alınmıştır. Kendi alanlarında akademik çalışmalar sürdüren deneyimli bir öğretim görevlisi kadrosu tarafından titiz bir araştırma ve derleme süreci sonunda hazırlanan bu kaynak öğrencilerimize; dilbilgisi, kelime dağarcığı, dil kullanımı, yazım kuralları ve daha birçok konuda kapsamlı bir rehber de sunmaktadır.

Gazi Üniversitesi Rektörlüğü uhdesi ve Gazi Üniversitesi Türkçe Öğretim, Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÖMER) Müdürlüğü yönetiminde Cumhuriyetimizin 100. Yılı’ndan alınan ilhamla hazırlanan ve bu özel yıla ithaf edilen *Üniversiteler İçin Türk Dili I-II* kitaplarının yayımlanmasında verdikleri desteklerden dolayı başta Rektörümüz ve üniversite yönetimimize; kaleme alınma sürecinde emeği geçen yazar ve editörlerimize; tasarım ekibine ve bütün süreçte desteklerini esirgemeyen herkese teşekkür ederim. Ayrıca, kitabımızı okuyacak olan siz değerli okuyucularımıza katkı sağlaması temennisiyle Türk dili ve kültürüne hayırlı olmasını dilerim.

Saygılarımla.

Prof. Dr. Nezir TEMUR
Yayın Koordinatörü

BÖLÜMLER VE YAZARLARI

Editörler: Prof. Dr. Nezir TEMUR – Prof. Dr. Mustafa KURT

1. BÖLÜM: Dil ve Kültür

Doç. Dr. Tarık DEMİR

ORCID No: 0000-0002-4173-1948

2. BÖLÜM: Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri ve Türk Dilinin Tarihî Dönemleri

Öğr. Gör. Mustafa BİRGÜL

ORCID No: 0000-0001-9908-9292

3. BÖLÜM: Türkçenin Söz Varlığı ve Özellikleri

Öğr. Gör. Aslı UYSAL

ORCID No: 0000-0002-7866-5526

4. BÖLÜM: Türkçenin Ses Özellikleri ve Ses Olayları

Öğr. Gör. Funda TORPİL

ORCID No: 0000-0002-7642-1317

5. BÖLÜM: Türkçede Biçim Bilgisi

Öğr. Gör. Ferhat KAYACAN

ORCID No: 0000-0001-8922-8412

6. BÖLÜM: Cümle Bilgisi

Öğr. Gör. Aslı AKINCILAR

ORCID No: 0000-0003-1833-0465

Öğr. Gör. Lalenur GÖNÜLAL

ORCID No: 0000-0002-7996-4552

7. BÖLÜM: Yazım Kuralları

Öğr. Gör. Dr. Yaprak Pelin ULUIŞIK

ORCID No: 0000-0002-1757-0320

8. BÖLÜM: Noktalama İşaretleri

Öğr. Gör. Lütfü Kerem BAŞAR

ORCID No: 0000-0002-7163-0267

9. BÖLÜM: Metinsellik Ölçütleri

Öğr. Gör. Rafet Can YAYLACI

ORCID No: 0009-0001-3740-2009

İÇİNDEKİLER

Takdim.....	ii
Önsöz.....	iii
Bölümler ve Yazarları.....	iv
1. Bölüm: Dil ve Kültür.....	1
2. Bölüm: Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri ve Türk Dilinin Tarihî Dönemleri.....	14
3. Bölüm: Türkçenin Söz Varlığı ve Özellikleri.....	36
4. Bölüm: Türkçenin Ses Özellikleri ve Ses Olayları.....	58
5. Bölüm: Türkçede Biçim Bilgisi.....	79
6. Bölüm: Cümle Bilgisi.....	102
7. Bölüm: Yazım Kuralları.....	131
8. Bölüm: Noktalama İşaretleri.....	157
9. Bölüm: Metinsellik Ölçütleri.....	178
Cevap Anahtarı.....	197

1. BÖLÜM

DİL VE KÜLTÜR

Doç. Dr. Tarık DEMİR

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Dil
- Dilin Tanımı
- Dil Türleri
- Dilin Özellikleri/Nitelikleri/İşlevleri
- Dil Becerileri
- Yazılı ve Sözlü Dil
- Dil ve İletişim
- Dil-Düşünce-Duygu Etkileşimi
- Dil-Kültür ve Toplum
- Kültürel Etkileşim

ANAHTAR KAVRAMLAR

Dil	İletişim	Düşünce
Kültür	Dil Türleri	Etkileşim

BU BÖLÜMDE HEDEFLenen KAZANIMLAR

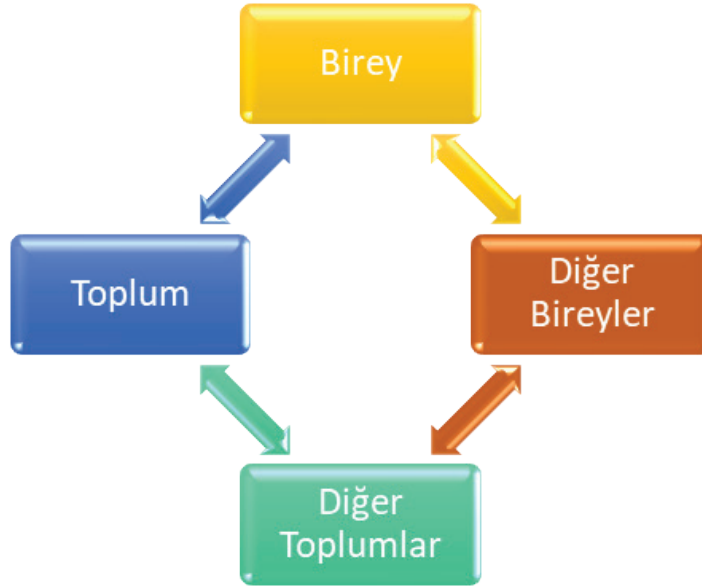
- Dil, iletişim ve kültür kavramlarını tanımlar.
- Dil-kültür ve dil-düşünce arasındaki ilişkiyi kavrar.
- Konuşma ve yazı dili arasındaki farklılıkları ayırt eder.
- Dil türlerini ve ayırım noktalarını kavrar.

GİRİŞ

Dil, iki canlı arasındaki anlaşma sistemi olarak çok genel ve kapsayıcı biçimde açıklanabilir. Bu kapsam arayışının altında dilden anlaşılmanın, anlayanın anlam arayışı kaygısına göre farklılaşması ve bu farklılaşmaya rağmen anlamlı olmasına yönelik kaygı bulunmaktadır. Çünkü bugün insanlar arasında ana dili, ikinci dil, yabancı dilden bahsedilirken bazı uzmanlık alanlarında programlama dili, yazılım dili gibi farklı kodlama ve iletişim sistemlerinden de bahsedilmektedir. Hangisi olursa olsun bu diller iletişimin ve kültürün de temelini oluşturmaktadır.

Nasıl ki her döngü hem kendi içinde hem de diğer döngüsü olan sistemlerle karşılaştığında bir iletişim, etkileşim meydana gelmekteyse insanlar başka bir insanla karşılaştığında sesli ve/veya sessiz bir iletişim ve etkileşim oluşmaktadır. Bu bireysel olabildiği gibi kitlesel ve toplumsal olarak da gerçekleşebilmektedir. Tam da bu noktada insan ve insana ait her şeyin bireysel ve toplumsal, bir diğer ifadeyle psikolojik ve sosyolojik yönleri olduğunu belirtmek gerekir. Bu yön ve yönelimler birey ve içinde bulunduğu toplum ile diğer bireyler ile onların vasıtasıyla başka toplumlar üzerinde de gerçekleşebilir. Bu etkileşim şu şekilde tablolştırılmıştır:

Şekil 1. Bireyler ve Toplumlara Etkileşim

Şekil 1’de ifade edilen etkileşimin etken faktörü, bireyin en işlevsel iletişim aracı olan dildir. Dilin en etken bileşeni ise kültürdür. Kültürle ayırt edilemez bir etkileşim içinde olan dilini kullanmadaki yetkinliği insanın diğer varlıklardan ayrıldığı önemli bir noktadır.

İnsanın var oluşundan gelen ve varlığının sürekliliğini sağlamak için yegâne bir yetenek olan dili kendini diğer varlıklardan ayırt ettiği bir nokta olarak kabul edilmiştir. İnsanın kendisini diğer tür ve varlıklardan pozitif ayırtmasındaki ana etkenlerden biri olan dili, keşfedilebildiği kadarıyla gezegendeki en gelişmiş iletişim araçlarının başında gelir. Hücreden evrene veya evrenden hücreye bakıldığında her varlığın döngüsünü sürdürdüğü bir iletişim ağı, dili bulunmasına rağmen insanın bu dili sistematize eden, sembolleştiren, çağlar öncesinden çağlar ötesine taşıyabilen bir yapıda gelişmiş, yetkin bir sistem hâline getirmiş olması ayırım noktasını oluşturmaktadır. Üstelik bunu dünya üzerindeki 7000 dilde görmek mümkündür. Tıpkı atomların, yıldızların birbiriyle etkileşime girip yeni yapılar ortaya çıkarması gibi diller de etkileşime girdikçe birbirinden etkilenmekte ve yeni, farklı ürünler ortaya çıkarmaktadır. Bu etkileşimin aracısı, etkileyeni ve etkileneni olan dil sadece anlaşma sistemi

değil, aynı zamanda bir kültür aracıdır. Bu araç, içinde bulunduğu kültürün bileşenlerine göre şekillenmiştir ve bu şekillenme içinde kültürel kodları, değerleri, temsilleri taşıyabilecek yapıda gerçekleşmiştir. Bu yüzden dil ve kültür her zaman bir arada ele alınmıştır.

Farklı coğrafyalardan gelen insanların fizikî koşullara, değişikliklere hızlıca uyum sağladığı görülebilirken dil öğrenme ve kültürel bütünleşmenin zaman isteyen bir yapısı olması hem dil-kültür arasındaki etkileşimi hem de bu iki kavramın kendi evrenine sahip olduğunu düşündürmektedir. Bu evrenin iki ana bileşeni olan dil ve kültür ilerleyen bölümlerde daha kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu kapsamda dil ve kültür, dilin ortaya çıkışı ve işlevleri, dil-kültür etkileşiminin neden ve sonuçları üzerinde durulmuştur.

1. DİL

Dil için birçok tanım yapılmıştır. Genelde dilin ifade etme gücü ile iletişim üzerine odaklanan tanımlar, sembolize edilmesine, sistemli oluşuna ve yaşayan doğal bir varlık oluşuna da vurgu yapmıştır.

Aksan (1998: 55) dili “Düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü, çok gelişmiş bir dizge.” olarak tanımlarken; Ergin (1972: 1) “İnsanlar arasında antlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine has kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimaî bir müessese.” şeklinde ifade etmiştir. Henry Sweet’e göre: “Dil, fikirlerin, konuşma seslerinin kelimelerle birleştirilmesi yoluyla ifade edilmesidir. Kelimeler cümlelerde birleştirilir, bu kombinasyon fikirlerin düşüncelere dönüşmesine cevap verir.” Amerikalı dilbilimciler Bernard Bloch ve George L. Trager (1943: 42) “Dil, bir sosyal grubun iş birliği yaptığı, keyfi ses sembollerinden oluşan bir sistemdir.” derken Edward Sapir bu anlaşma sistemini: “Dil, gönüllü olarak üretilen bir semboller sistemi aracılığıyla fikirleri, duyguları ve arzuları iletmenin tamamen insani ve içgüdüsel olmayan bir yöntemidir.” olarak açıklar (Akt. Britannica, 2022). Korkmaz (2003: 67) ise dili, “İnsanlar arasında karşılıklı haberleşme aracı olarak kullanılan duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre şekillenmiş ortak kurallarının yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistem.” olarak ifade eder.

Tanımlamalara dikkat edildiğinde dil ile ilgili önemli niteleyicilerin şunlar olduğu dikkat çekmektedir:

- sosyal bir gruba ait olması ve buna göre şekillenmesi,
- duygu, düşünce, haber ve istekleri ifade etmesi
- seslerle örülmesi,
- şekil ve sembollerle ifade edilebilmesi,
- ortak öge ve kurallardan oluşması,
- antlaşmayı sağlaması,
- çok yönlü, gelişmiş doğal bir araç olmasıdır.

Çok yönlü ve gelişmiş bir araç olan dil, canlı bir varlık olması sebebiyle devingen bir yapıdadır. Doğan, büyüyen ve ölebilen yönüyle dilin gelişim süreci ve yok oluşu çeşitli çalışmalara zemin hazırlamakla birlikte ortaya çıkışı hep bir merak unsuru olmuştur. Bununla ilgili çeşitli teoriler bulunmaktadır.

2. DİL TÜRLERİ

Her olguda olduğu gibi dil de ele alınış şekline göre açıklanıp tasnif edilebilir. Dil bilim, tarih, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, siyaset veya işlevsel bakımdan ele alınabilecek olan dil, tanımlandığı konum ve alana göre ana dil, ana dili, devlet dili, yabancı dil, ikinci dil, diplomatik dil, resmî dil, konuşma dili, arkaik dil vb. tanımlamalarla nitelenebilmektedir.

DİKKAT: Ana dil ile ana dili kavramları sıklıkla karıştırılır. İkisinin de yazımı ayrı olmakla birlikte ana dili kavramındaki iyelik ekinin yüklediği anlam aşağıda açıklanmıştır.

2.1. Ana Dil/Kaynak Dil

Kök dil olarak da adlandırılır. Bir dil ailesinin türeyişine kaynaklık eden dildir. TDK Büyük Türkçe Sözlükte (2005: 93): “Kendisinden başka diller veya lehçeler türemiş olan dil.” olarak tanımlanmıştır.

2.2. Ana Dili

İnsanın içinde doğup büyüdüğü aile ya da toplum çerçevesinde duyarak ve ilk olarak edindiği dil/diller (İmer vd., 2015: 25). Tanımdan da anlaşılacağı üzere birey, maruz kaldığı dil sayısı birden fazla olması hâlinde ana dili olarak iki dilli veya çok dilli olabilmektedir. Ailede farklı ana dili konuşuşlarının varlığı veya ülkede birden fazla dil olması bu duruma yol açabilmektedir.

2.3. Ölçünlü Dil/Standart Dil

Ana dilinin konuşulduğu coğrafyada birçok ağız dolayısıyla zenginlik olarak da görülen farklılıklar söz konusu olabilmektedir. Bu farklılıkların yazıya geçirilmesi karmaşa ve iletişim sorunları doğurabilmektedir. Bu yüzden dilin konuşulduğu coğrafyada ihtiyaç ve erkin birleşimi ile ağızlardan biri, genelde en yetkin ve yaygın standart dil olarak kabul edilir. Bu, Türkçe için İstanbul ağzıdır. Yazılı anlatımlar ve edebî dil, standart olarak seçilen bu ağıza göre yapılır. Standart dilin diğer adı ölçünlü dildir. Edebî eserler, yazılı ürünler, resmî yazışmalar ölçünlü/standart dilde yapılır. Bu noktada yazılı dil ve sözlü dil farklılıklarından bahsetmek gerekir.

3. YAZILI DİL VE SÖZLÜ DİL

Yazılı dil resmî yazışmalarda, öğretim süreçlerinde ve günlük yaşamda büyük bir yeri olan dil değişkenlerinden biridir. Yazılı dilin standart/ölçünlü dil kurallarına uygun biçimde, kusursuz, eksiksiz ve hatasız olması gerekir. Sözlü dildeki farklılıkları taşımayan yazılı dil bu yönüyle tam olarak karşıtlık içerisinde olmasa da sözlü dilin karşıtı olarak görülür. Bu karşıtlığın daha doğrusu ayrımın sebepleri şunlardır:

- Yazılı dilde kurallar keskindir. Uyulmaması hata olarak kabul edilir. Hatalar mazur görülmez.
- Sözlü dilde kurallar esnetilir. Uyulmaması hâlinde anlayış gösterilme oranı yüksektir.
- Yazılı dilde dil dışı unsurlar (ses tonu, beden dili, jest ve mimikler vb.) yansımaz, aktarım sadece kelimelerle yapılır.
- Sözlü dilde dil dışı unsurlar anlam destekleyici şekilde sürece dâhil olur ve dilin eksikliğini kapatabilir.
- Yazılı dildeki anlatımları tekrar tekrar düzenleme imkânı varken sözlü anlatımda bu telafi, dinleyici karşısında yapılır ve kusur olarak görülebilir.

4. DİL BECERİLERİ

Dil dört beceriden oluşur: Dinleme, konuşma, okuma ve yazma. Konuşma becerisi sözlü üretim ve sözlü etkileşim/karşılıklı konuşma olarak ikiye ayrılmaktadır. Bugün çevrim içi yazışma süreçleri, yazma becerisi için de etkileşimli yazma imkânı sunmaktadır. Bu da bir beceri olarak etkileşimli yazma üzerine çalışmalar yapılması gerektiğini göstermektedir. Birey doğduğu anda hatta anne karnında işitmeye dolayısıyla dinlemeye başlar. Dinlediklerini taklit eder ve bu taklitler pekiştirilerek konuşma becerisi geliştirilir. Ardından seslerin sembolleri bir diğer ifade ile alfabe öğrenilir ve bunlar okunur. Okuma ile birlikte yazma becerisi de geliştirilir. İnsanın diğer canlılardan ayrılan yönü de yazılı ve sözlü üretimi etkin ve gelişmiş bir biçimde kullanıyor oluşudur.

Canlıların aralarındaki en fonksiyonel iletişim aracı olan dil insanda en gelişmiş örneği ile tezahür etmektedir. Bu tezahürün somut çıktıları sözlü ve yazılı ürünlerdir. Bu yönüyle konuşma ve yazma becerileri duygu, düşüncenin dışavurumunu sağlar. Özellikle de yazma becerisi ortaya konuluş şekli, ürünü itibarıyla daha kalıcıdır. “Söz uçar, yazı kalır.” sözü bunun en güzel özetidir.

5. DİL VE İLETİŞİM

İletişim denilince dil akla gelir ve bu doğaldır ancak iletişim sadece dille değil, beden dili denen unsurlarla veya tarihî süreçlerde olduğu üzere duman, mendil vb. unsurlarla da gerçekleşebilir. İnsan ve diğer canlılar gözetildiğinde en karmaşık ve farklı iletişim biçimi dili sayesinde insandadır. İletişim, Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlükte: “Duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, komünikasyon.” olarak tanımlanır (TDK, 2022). Tanımdan da anlaşılacağı üzere iletişimin ana nedeni duygu, düşünce veya bilgi aktarımıdır. Çünkü diğer türler gibi insan da varlığını ve meydana getirdiklerini aktarıp saklayabilmek, geliştirip geleceğe ulaştırmak için iletme ihtiyacı hisseder. Bu ihtiyacın ilk aracı ve aracısı dildir. Her zaman güncelliğini koruyan vazgeçilmez bir unsur olarak varlığını sürdürecektir.

Dil kendisi de bir araç olmakla birlikte dilin işlevini yerine getirmeyi sağlayan aracı araçlar da geliştirilmiştir. Yazı, mektup, e-posta, telefon vb. birçok şey dilin işlevini; iletişimin gerekliliğini yerine getirmek için geliştirilmiştir. İletişimin gerçekleşmesi için iletişimi başlatan yani iletiyi gönderen bir kaynağın, bir iletinin ve alıcının olması gerekir. İleti belli bir şifreleme ile belirli bir kanal üzerinden alıcıya gönderilir ve alıcı kaynağa dönüt verir. Bunun gerçekleştiği ortama ise bağlam denir. Bu kavramlar aşağıda açıklanmıştır:

6. İLETİŞİMİN UNSURLARI

İletişim unsurları denince dil, beden dili, semboller, araçlar ve teknoloji akla gelir. Bu bileşenler iletişimde önemli bir yere sahiptir. Ancak konu bağlamında kastedilen; temel iletişim modelinde yer alan unsurlardır. Temel iletişim modeli, iletişim sürecinin en temel unsurlarını ve bu unsurlar arasındaki etkileşimleri gösteren bir modeldir.¹ Bu model; gönderici, alıcı, ileti, kanal, dönüt, kod ve bağlam unsurlarından oluşur.

Bu modele göre, iletişim süreci şu şekilde gerçekleşir:

1. Gönderici, iletişim amacına uygun bir şekilde mesajı hazırlar ve kodlar.
2. Kodlanmış mesaj, kanal aracılığıyla alıcıya iletilir.
3. Alıcı, mesajı doğru bir şekilde anlamak için kodu çözer ve yorumlar.
4. Alıcı, mesajı uygun bir şekilde yanıtlar veya dönüt verir.
5. İletişim sürecindeki bağlam, mesajın anlamını ve yorumlanmasını etkiler.

¹İletişim modelleri hakkında detaylı bilgi edinmek için bakınız: Nurala, U. (2006). *Handbook of Communication: Models, Perspectives, Strategies*. New Delhi: Atlantic Publisher.

Bu model, iletişim sürecinin en temel unsurlarını ve bu unsurlar arasındaki etkileşimleri gösterir. İletişim sürecinde her bir unsurun doğru bir şekilde kullanılması, etkin ve verimli bir iletişim sağlanmasına yardımcı olur. Bu nedenle, bu model, iletişim alanında temel bir kavramdır ve iletişim sürecinin anlaşılması ve yönetilmesinde önemli bir rol oynar. Bu unsurların açıklaması ve örnekleri aşağıda verilmiştir:

6.1. Gönderici

Gönderici, iletişim sürecinin başlatıcısıdır. Gönderici, iletişim amacına uygun bir şekilde mesajı hazırlar, iletir ve süreçte mesajın doğru bir şekilde anlaşılması için uygun kodlamaları yapar.

Örnek: Bir işletme sahibi, müşterilerine bir e-posta göndererek, yeni ürünlerini veya hizmetlerini tanıtabilir.

6.2. Alıcı

Alıcı, iletişim sürecinde mesajın hedefidir. Alıcı, mesajı doğru bir şekilde anlamak için kodu çözer ve yorumlar. Sonrasında mesajı uygun bir şekilde yanıtlar veya dönüt verir. Böylelikle iletişim döngüsü tamamlanır.

Örnek: Bir müşteri, bir şirketin web sitesindeki iletişim formunu doldurarak, şirketten bir ürün veya hizmet hakkında bilgi talep edebilir.

6.3. İleti

İleti, göndericinin alıcıya aktardığı mesajdır. İleti, sözlü veya yazılı olabilir ve belirli bir amacı veya anlamı ifade eder.

Örnek: Bir işletme, bir reklam kampanyası yoluyla, bir ürünün avantajlarını ve özelliklerini tanıtabilir.

6.4. Kanal

Kanal, mesajın göndericiden alıcıya aktarıldığı fiziksel veya sanal araçtır. Kanal, iletişimin doğru bir şekilde gerçekleşmesi için önemlidir.

Örnek: Bir işletme, televizyon reklamı yoluyla, müşterilerine bir ürün veya hizmet hakkında bilgi verebilir.

6.5. Dönüt

Dönüt, alıcının göndericiye geri bildirim vermesidir. Dönüt, iletişim sürecinde önemli bir unsurdur çünkü alıcının mesajı doğru bir şekilde anladığını gösterir.

Örnek: Bir müşteri, bir şirketten aldığı hizmetle ilgili olarak, şirkete geri bildirim vererek memnuniyetini veya şikâyetini dile getirebilir.

6.6. Kod

Kod, mesajın anlaşılması için kullanılan semboller, kelimeler, cümleler vb. unsurlardır. Kod, gönderici ve alıcı arasında anlaşılabilir bir dil olması için önemlidir.

Örnek: Bir işletme, bir reklam kampanyası yoluyla, bir ürünün özelliklerini açıklayan bir video yayımlayabilir.

6.7. Bağlam

Bağlam, mesajın iletildiği zaman, yer, durum, kültürel faktörler vb. unsurları ifade eder. Bağlam,

iletişim sürecinde önemlidir, çünkü mesajın doğru anlaşılması ve yorumlanması için dikkate alınması gereken unsurları ifade eder.

Örnek: Bir işletme, yılbaşı döneminde müşterilerine özel bir indirim kampanyası sunarak, müşterilerinin tatil döneminde daha fazla alışveriş yapmasını hedefleyebilir.

İletişim unsurları, iletişim sürecinde birbirleriyle etkileşim hâlinindedirler ve iletişimin doğru bir şekilde gerçekleşmesi için hepsi önemlidir. İletişim unsurlarını doğru bir şekilde kullanarak, iletişim sürecinin etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesi sağlanabilir. Her iletişim, bir bağlamda gerçekleşir ve iletişim unsurlarının herhangi birindeki değişim, iletişimin bağlamının değişmesine neden olur. İletinin aktarıldığı zaman dilimi, iletinin öncesi ve sonrasındaki söylenenler, göstergenin (kelimenin) cümlede bulunduğu yer, göstergeye farklı anlamlar kazandırır. Buna “bağlam anlamı” denir.

7. DİL-DÜŞÜNCE-DUYGU ETKİLEŞİMİ

İletişimin en temel aracı olan dil; duygu, düşünce ve bilgilerin aktarımını sağlar. Ancak dil sadece duygu ve düşüncelerin aktarımını sağlamaz, aynı zamanda bunları işler ve üretir. İnsanın ürettiği, meydana getirdiği her şey dil ve düşünce ile ilişkilidir. Tarihe ışık tutan yazıtlar, metinler; bilimsel eserler, edebî ürünler, devletlerarası yazışmalar, her gün milyarlarca örneği paylaşılan ses ve görüntü kayıtları... Bunların hepsi dil ve düşüncenin etkileşimli döngüsünün bir ürünüdür. Dil düşünceyi, düşünce de dili doğurur, besler, büyütür. Dilin düşünce ve eylemi biçimlendirdiği görüşü hâkimdir. Edward Sapir ve Benjamin Lee Whorf tarafından ortaya konan bu hipoteze "dilbilimsel görecelik" adı verilir. Dilbilimsel görecelik (Haviland vd., 2008: 242): Bir dilin, o dili konuşan kişilerin düşünce ve davranışlarını biçimlendirmede önemli rol oynadığı görüşüdür.

Dil insandan, insanın çevresinden, içinde bulunduğu ortamdan ve bileşenlerinden etkilenir. Bu da dilin etkilendiği ve ihtiyaç duyduğu alanlarda daha fazla tanımlama yapmaya sevk eder. Yaşamda fazla yer tutan ve tanımlanan kavramlarla daha fazla söylem ve metin üretilir. Bu da o konu ve kavramla ilgili olguların dile, dilden yaşama ve üretimlere yansımaları sürecinde ilgili kültürü oluşturur. Kültür ile dil arasında tıpkı dil-düşünce arasındaki gibi çift yönlü ve etkileşimli bir iletişim vardır. Çünkü kültür ve dil yaşamın tanımlanması ve aktarılması esasına dayalı üretimlerdir. Bu etkileşimi somutlayan tespitler vardır. Türkçede at ve at ile ilgili kavram sayısı fazlayken, Arapçada bu durum deve ve deveyle ilgili kavramlarda görülmektedir. Amerika’da patatesle ilgili kavramlar sayıca fazlayken, Japonya’da aynı şey deniz ürünleri için geçerlidir. Bu da yaşamın bir yansımaları olan kültürün dolayısıyla dilin birbirinden nasıl etkilendiğini göstermektedir. Buradan hareketle dil ve kültürün etkileşim içinde olduğu söylenebilir.

8. DİL-KÜLTÜR VE TOPLUM

Dil ve düşünce arasında olduğu gibi dil ve kültürün de etkileşimli bir döngüsü söz konusudur. Bu döngüde, dil kültürü adlandırır, seslendirir ve taşırken kültür de dili besler, zenginleştirir. Kaplan (1983: 186), Ziya Gökalp’e atıfla dili kültürün temel unsuru sayar ve dili, duygu ve düşüncenin kabı olarak niteler. Ona göre dil bir milletin duygu ve düşünce hazinesinin ifade edilişi ve nesiller arası aktarımını sağlayan vasıta. Ancak bu vasıta olma durumu dili basitleştirmez, çünkü dil kültürün temelidir. Kaplan: “Dil kültürün temeli olduğuna göre, bir milletin dil ile ifade ettiği sözlü, yazılı her şey kültür kavramına girer.” ifadesi ile kültürün kapsamını dilde olan her şey olarak belirlemiştir. Burada dil ve kültür etkileşimini daha iyi anlamak için cevabı alınması gereken soru şudur: “Kültür nedir?”

Kültür tıpkı dil gibi hem toplumun inşa ettiği bir yapıdır hem de toplumu inşa eden önemli bir unsurdur.

Fransızca “culture” kelimesinden dilimize yerleşmiş olan kültür, Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük’te “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin.” olarak tanımlanır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere kültür, maddi ve manevi, somut ve somut olmayan her şeyi kapsar. Sofraya getirilen yemekler kültürün maddi boyutunu oluştururken yemeği hazırlayana “ellerinize sağlık”, “kesenize bereket”, “ziyade olsun” gibi ifadelerle minnet, şükran iletmek ve cevaben sağlık dileme anlamındaki “afiyet olsun” şeklinde cevap almak manevi boyutu oluşturmaktadır. Örnekten de anlaşılacağı üzere kültür toplumun ilgili noktadaki yansımasıdır ki bu yansımanın en yoğun kullanılan pratik aracı dildir.

Kültürün en önemli simgesel boyutu dildir; dil nesnelere ve düşünceleri temsil etmek için kelimelerin kullanılmasıdır. Dil aracılığıyla insanlar, bir nesilden diğerine kültürlerini aktarabilir. Dil özellikle birikerek çoğalan ve paylaşılmış deneyimlerden öğrenmeyi mümkün kılar. Dil olmadan kişiler; olaylar, duygular ve yaşamadıkları deneyimler hakkında başkalarına bilgi aktarımında bulunamazlar (Haviland vd., 2008: 116).

Gökalp (1976: 25), kültür kavramının yerine “hars” kavramını kullanmayı tercih eder. Ona göre, hars; bir milletin dinî, ahlaki, hukuki, akli, dilsel, estetiksel, ekonomik ve teknolojik yaşamlarının ahenkli bir bütünüdür. Gökalp, bu noktada medeniyeti de kültürden ayırıştırarak tanımlar. Medeniyet; aynı medeniyet dairesine dâhil birçok milletin toplumsal hayatlarının ortak bir ürünüdür ve uluslar üstüdür.

İnsanlar dünyayı sembollerle algılamaya çalışır ve nesnelere sembolleştirir. Bu sembolleştirme aynı kültürü paylaşan insanlar tarafından tanınır. ... Kelimeler en açık sembollerdir. Görünür veya sözlü olması kelimelerin sembol olma özelliğini değiştirmez. Kelimeler bize bir obje, bir duygu, bir olay, bir kalite veya bir eylemi bildirir. Semboller bize başka şeyi düşündüren nedendir. Kelimeler, hareketler, sesler, objeler, işaretler ve renkler sembol olarak kullanılır (Bahar, 2009: 55). Bu semboller kültürden şekil alır ve kültürü yansıtır. Örneğin Türk kültüründe ak iyiyi; kara kötüyü sembolize eder. Bu hâlâ böyledir. Sütten çıkma ak kaşık, aklanmak, aksakallı gibi kavramlar olumlu çağrışımlara sahipken; kara bahtlı, kara gün, kara haber gibi kavramlar ise olumsuz çağrışımlara sahiptir. Yine Türk destanlarında ak çadır, kara çadır da benzer ayrımlar için kullanılır. Birisi kara kedi gördüğünde saçını çekiyorsa bu onun batıl inançlarının olduğunu sembolize ederken; selamlaşma anındaki jestleriniz de size ait birçok kabul ve anlayışın dışavurumudur, sembolüdür. Bütün bu sembolleştirmeler kültürle iç içedir ve bunların sözlü, yazılı üretim ve aktarımı ancak dil ile olur. Çünkü kültür insanın toplumsallaşma/sosyalleşme sürecinde kazanılan ve sosyalleşmesini/toplumsallaşmasını sağlayan çift işlevli bir araçtır. Kültür paylaşım yoluyla kazandırılır ve böylelikle sürekliliğini sağlar. Bunun da en yetkin ve işlevsel aracı yine dildir.

Güvenç (2002: 47), dili toplumu bir arada tutan harç, kültürü taşıyan ortak bir hazine ve toplumu yansıtan bir ayna olarak niteler.

Dil, kültürü yazılı ve sözlü anlatımlarla kuşaktan kuşağa aktarır. Hikâyeler, efsaneler, deyimler, atasözleri, şarkılar, türküler, sinema, tiyatro, gazete, kitap ve dergilerle kültürel aktarım devam eder. Dil, insanlar arasında iletişim sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kültürün devamını da sağlar. Dil, kültürel bir mirastır ve kültürün kuşaklar arası geçişini sağlar (Bahar, 2009: 59). Bireyin toplumsallaşması sürecinde aktarım aracı dildir ve bu aktarıma konu olan kültürdür. Kültürün belli başlı evrensel özellikleri vardır:

- Kültür kalıtsal değildir, sonradan öğrenilir.
- Kültür birey, toplum ve toplumlar arasında paylaşılır.
- Kültür sembol ve simgelere dayalıdır.
- Kültür kendini oluşturan parçalar bütünüdür, tümleşiktir.
- Kültür değişime açıktır, devingendir.

9. KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

Dil gibi canlı bir yapıya sahip olan ve devingen olarak nitelenen kültür, yapısı gereği etkileşime sonuç olarak da değişime açıktır. Canlılığını ve sürekliliğini sağlayabilmesi biraz da bu değişimler sayesinde. Her birey kendini ait hissettiği ve tanımladığı kültürün örneklerini taşıyan bir temsilcidir. Bu temsilciler ve temsiller karşılaştığında etkileşim oluşur ve sonuçta kültürel değişimler ortaya çıkabilir. Bireylerden topluma doğru olan bu akış toplumda yerleştikten sonra tekrar bireyleri kültürler ve süreklilik kazanmaya başlar. Bazen bu süre ve süreklilik kısa olabileceği gibi uzun süreli de olabilir. Bir dönem çok izlenen bir dizide ön plana çıkan bir tipin/karakterin dili kullanım şekli, giyim tarzı vb. kültürel unsurlar yaygınlık kazanıp kısa süre sonra kaybolabilmektedir. Yabancı bir ülkeye eğitim vb. amaçla gidip o ülkenin insanları ile aynı sosyal ortamları uzun bir süre paylaşan bireyde kendi kültüründe olmayan söz, söylem, davranış, giyim veya yeme alışkanlıkları görülebilmektedir. Bir dönem Almanya’da çalışan Türklerin (Almanlıların) sembolü olan fötr şapka, İspanyol paça giyim tarzı vb. sosyal gerçeklikler yukarıda açıklananları kanıtlar niteliktedir.

Değişim yeteneğinin insan kültürleri için her zaman yaşamsal bir önemi olmuştur. Çünkü farklı çevreler, değişen çevresel koşullar ve yeni durumlara uyum sağlama, uzun süre hayatta kalabilmek için zorunludur. Günümüzde milyarlarca insan, bizi her zamankinden hızlı bir şekilde ve kökten değişmeye zorlayan teknolojik gelişmeler ve diğer büyük değişiklikler denizi içinde boğulmaktadır (Haviland, 2008: 739).

Günümüz dünyasındaki değişimin en etken bileşeni iletişimin hızı, yoğunluğu ve türü olmuştur. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte iletişim hızı artmış ve daha çok kültür taşıyıcısı (birey, metin, görsel vb.) dolayısıyla kültür etkileşime girer olmuştur. Bu etkileşim sürecinin başında kültür taşıyıcısı bireyin, kültürel şok yaşaması, etkileşime girdiği kültürü yadırgaması, çatışma yaşaması, yok sayması ve nihayetinde kabullenerek uyum sağlaması söz konusudur. Farklılıklar olası çatışmalara zemin hazırladığı için kültürlerarası duyarlılık, kültürlerarası farkındalık daha çok önem arz eder hâle gelmektedir. Söz konusu kültür olduğunda birey, kendini var eden temel bileşenlerden olan öz kültürünü koruma içgüdüsüyle hareket eder. Zamanla etkileşimi açık hâle gelir ve kaynak kültürün hedef kültürle karşılaştırma ile başlayan etkileşimsel sürecini işletir. Bu etkileşimin yönü ve yoğunluğuna göre kültürel asimilasyon söz konusu olabilmektedir. Anılan değişim ve gelişimler etkileşimleri artırdığı için bugün çok dilli ve çok kültürlü bireylerin sayısı geçmişe kıyasla büyük artışlar göstermiştir. Bu noktadan hareketle öz değerlerin korunmasının önemini altını çizerek bireylerin kültürel etkileşime açık olması ve çok kültürlü, çok dilli olarak yetişmesi, yetiştirilmesinin bir gereklilik olduğu ve olmaya devam edeceği söylenmelidir. Bunun da birincil aracı yine dildir. Dil öğrenen, ister istemez kültürlerle de karşılaşır ve etkileşime girer.

KENDİMİ DEĞERLENDİRİYORUM

1. Dil ile ilgili aşağıdakilerden hangisi söylenemez?

- A) Dil toplum tarafından bireye kazandırılır.
- B) Birey dili ve toplumu etkileme gücüne sahiptir.
- C) Toplum, birey dilinin şekillenmesinde etkilidir.
- D) Toplumlar bireyler üzerinden etkileşime girer.
- E) Dil toplumsal değil, bireysel bir olgudur.

- I. Sosyal bir gruba aittir.
- II. Duygu, düşünce, haber ve istekleri ifade eder.
- III. Şekil ve sembollerle ifade edilebilir.
- IV. Ortak öge ve kurallardan oluşur.
- V. Basit ve yapay bir araçtır.

2. Dil ile ilgili olarak numaralanmış ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) I
- B) II
- C) III
- D) IV
- E) V

“Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin.”

3. Bu parçada tanımlanan kavram aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Dil
- B) Kültür
- C) Medeniyet
- D) Örf
- E) Miras

- Yazılı dilde kurallar keskindir.
- Yazılı dilde dil dışı unsurlar yansımaz.
- Yazılı dildeki anlatımlar tekrar düzenlenebilir.

4. Numaralanmış ifadelerden hangisi/hangileri doğrudur?

- A) Yalnız I
- B) Yalnız II
- C) I ve II
- D) I ve III
- E) I, II ve III

5. Kültür için aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

- A) Genetik aktarımla geçer ve kalıtsaldır.
- B) Birey ve toplum arasında paylaşılır.
- C) Sembol ve simgelerden uzaktır.
- D) Kendini oluşturan parçalardan farklıdır.
- E) Değişime kapalı bir yapıya sahiptir.

- I. Her birey kendini ait hissettiği ve tanımladığı kültürün örneklerini taşıyan bir temsilcidir.
- II. Dil, içinde kültürel unsurları da barındırdığı için kültürel etkileşimi de sağlar.
- III. Farklı kültürlerin ve temsilcilerinin karşılaşmalarında çatışma kaçınılmazdır.

6. Numaralanmış ifadelerden hangisi/hangileri doğrudur?

- A) Yalnız I
- B) Yalnız III
- C) I ve II
- D) I ve III
- E) I, II ve III

Aşağıdaki kavramların tanımlarını yazınız.

7. Ana dil:

8. Ana dili:

9. Standart dil:

10. Bağlam:

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1998). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bahar, H. İ. (2009). *Sosyoloji*. Ankara: Usak Yayınları.
- Bernard B. ve George L. T. (1943). Outline Guide for the Practical Study of Foreign Languages by Leonard Bloomfield: Outline of Linguistic Analysis by Bernard Bloch and George L. Trager. *Linguistic Society of America*, 19(1), 42-44. <https://www.jstor.org/stable/410318>
- Ergin, M. (1972). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Güvenç, B. (2002). *Kültürün Abc'si*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Haviland, W. vd. (2008). *Kültürel Antropoloji*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2015). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kaplan, M. (1983) *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nurala, U. (2006). *Handbook of Communication: Models, Perspectives, Strategies*. New Delhi: Atlantic Publisher.
- TDK. (2005). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK. (2022 Kasım 16). *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>

2. BÖLÜM

TÜRKÇENİN DÜNYA DİLLERİ ARASINDAKİ YERİ VE TÜRK DİLİNİN TARİHİ DÖNEMLERİ

Öğr. Gör. Mustafa BİRGÜL

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Dillerin Doğuşu
- Dillerin Sınıflandırılması
- Yapı Bakımından Diller
- Köken Bakımından Diller
- Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri
- Türk Dilinin Tarihî Dönemleri
- Türk Dilinin Önemli Eserleri
- Türk Dilinin Lehçe, Şive ve Ağzları
- Türk Dilinin Bugünkü Durumu ve Yayılma Alanları

ANAHTAR KAVRAMLAR	
Yeryüzündeki Diller	Türk Dilinin Tarihî Dönemleri
Yapı Bakımından Diller	Lehçe, Şive, Ağız
Köken Bakımından Diller	Türk Dilinin Önemli Eserleri
Dil Aileleri	Türkçe ve Dünya Dilleri

BU BÖLÜMDE HEDEFLenen KAZANIMLAR

- Yeryüzündeki dilleri yapı ve köken bakımından sınıflandırır.
- Türkçenin dünya dilleri arasındaki yerini kavrar.
- Türkçenin özelliklerini sıralar.
- Dil ailelerini ve dil gruplarını açıklar.
- Türk dilinin tarihî gelişimini kavrar.

GİRİŞ

Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan bir coğrafyada yaygınlık gösteren bir dilin tarih içerisindeki gelişimi ve değişimini tespit etmek kuşkusuz zor bir iştir. Bu dilin tespiti yanında dilin tayin edilmesi de bir o kadar güç olmakla birlikte, belli sınırlar içine almak büyük bir uğraş gerektiren durumdur. Bir dilin tarih içerisindeki gelişimini, değişimini tayin ve tespit etmek için o dilin ortaya koyduğu eserlere bakmak gerekmektedir. Bu eserlerin ortaya çıktığı ve etkileşimde bulunduğu diller, ses özelliklerinin yanı sıra şekil bakımından da farklı özellikler göstermektedir. Bunların yanı sıra hem akrabalık gösteren diller hem de farklı şekillerde varlığını gösteren diller, gelişim ve değişim göstererek günümüze değin gelmiştir. Bu değişim ve gelişim içinde süreç içerisinde kaybolan diller de mevcuttur. Bunun temel sebebi ise kaybolan bu dillerin değişim ve gelişim süreçlerini tamamlayamamalarıdır.

Türkçenin tarihine bakıldığında Türk dilinin Altaycadan ayrılıp bağımsız bir dil olması ve konuşulmaya başlanması, tarihin bilinmeyen zamanlarına kadar uzanmaktadır. Buna ek olarak Türkçe, çok eski dönemlerde "Eski Doğu Türkçesi ve Eski Batı Türkçesi" olarak isimlendirilmektedir.

Bir dilin, ses, biçim ve telaffuz bakımından farklılık gösteren kollara ayrılması, yer farklılaşması ve zamanın geçmesiyle ilgilidir. Buna ek olarak bir dilin farklı dillerle ilişkiye girmesi de ses, biçim ve telaffuz bakımından farklılık göstermesine neden olmaktadır. Türklerin geçmişte konar-göçer bir toplum yapısına sahip olması, sürekli yer değiştirmelerine ve kaçınılmaz olarak parçalanmalarına yol açmıştır. Türklerin yaşadıkları hayat tarzından kaynaklanan bu bölünmeler, Türk dilinde de erken zamanlarda belirgin değişikliklerin ve farklılaşmaların oluşmasına ortam hazırlamış, bu durum da Türk diline ait dönemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu bölümde yeryüzündeki dillerin doğuşu ve bu dillerin sınıflandırılması üzerinde durulacaktır. Böylelikle Türkçenin yeryüzündeki diller arasındaki yerine değinilecek ve akrabalık bağı olan dillerin yanı sıra Türk dilinin tarihî dönemleri ve gelişimi, Türkçenin lehçe, şive ve ağızları ile tarihî dönemlerinde öne çıkan önemli eserleri hakkında bilgi verilecektir.

1. DİLLERİN DOĞUŞU

"Dil nasıl doğmuştur, dünyadaki en eski dil hangisidir?" gibi sorulara insanlık tarafından hâlâ bir cevap aranmaktadır.

Bu soruların cevabını bulma çalışmaları neredeyse insanoğlunun tarihi kadar eskidir. Bu soruya kesin bir cevap verilememesinin altındaki nedenlerden biri yazının ve en eski yazılı metinlerin insanlık tarihinin çok yeni olan dönemlerine rastlamasıdır. Bu metinler 5500 yıl öncesine dayanan metinlerdir ve Sümerlere aittir (Yakıcı vd., 2008: 37).

Dillerin doğuşu ile ilgili görüşlerin toplandığı iki merkez bulunmaktadır. "Bu merkezlerden birincisi monojenistlerin savunduğu dilin tek bir kaynaktan ortaya çıktığı düşüncesi; diğeri ise polijenistlerin savunduğu dillerin ayrı ayrı kaynaklardan doğup geliştiği düşüncesidir." (Yakıcı vd., 2008: 37).

Tek veya birkaç kaynaktan doğmuş olduğu ileri sürülen dilin ortaya çıkışıyla ilgili kuram/teorilerden bazıları şunlardır:

1.1. Yansıma Kuramı

“Alman bilgin Max Müller tarafından ortaya atılan bu kurama göre dil, ses çıkaran bütün varlıkların seslerinin taklidinden doğmuştur. Müller doğadaki seslerin taklidiyle insanlığın ilk kelimeyi bulduğu tezini savunmaktadır.” (Yakıcı vd., 2008: 37). Doğadaki bu sesler hayvanların çıkardığı seslerin yanı sıra rüzgârın uğultusu, suların çağıltısı gibi seslerdir.

1.2. Ünlem Kuramı

İnsanların farklı olaylar karşısında ruh ve bedenle ilgili duygularının tesiriyle dışa vurdukları ünlem seslerinin daha sonra kelimelere dönüştüğünü savunan bu kurama göre kelimeler, süreç içerisinde çeşitli mefhumları karşılayarak dilin ilk kelimeleri meydana gelmiştir.

1.3. İş Kuramı

İş kuramına göre ortak çalışmaların dilin ortaya çıkışında etkili olduğu savunulmaktadır. İlk insanların gün içerisindeki işlere dair bir yeri kazmak, bir şeyi kesmek ve bir şeye vurmak işleriyle uğraşırken çıkardığı birtakım seslerden dildeki ilk kelimelerin doğduğu tezi savunulmuştur. Yapılan bu işlerde çıkarılan seslerin birleşmesi neticesinde ses veya sesler zamanla hareketleri, daha sonra bu hareketlerin sonucu olarak da isimlerin meydana geldiği tezi savunulmaktadır.

1.4. Ruh Bilimsel Kuram

Alman bilgin Wunt'un ruh bilim verilerinden yararlanarak ortaya attığı bu kurama göre, dilin doğuşu sesli el, kol ve vücut hareketlerine bağlanmaktadır. Wunt, ilk başta henüz konuşmayı bilmeyen çocuklardaki gibi ilkel devirlerdeki ilk insanların da karşısındakine duygularını, düşüncelerini ve isteklerini ifade edebilmek için bazı seslerle beraber el, kol ve vücut hareketlerini kullandığı görüşünü savunur. Sonuç olarak yapılan el, kol ve başla ilgili hareketler dili oluşturur. Böylelikle kelimelerin ortaya çıkışı yapılan jestlere ve mimiklere bağlanır. Kızgınlık durumunun el, kol ve yüz hareketleri ile ifade edilmesi sırasında ortaya çıkan seslere, farklı vücut hareketlerinin eklenmesi örnek verilebilir.

1.5. Güneş-Dil Teorisi

Dil sorunlarının ve millî bir dil oluşturmanın peşinde bulunduğu 1930'lu yıllarda, Viyanalı Dr. Hermann Kvergitsch 41 sayfalık dil ile ilgili basılmamış bir çalışmasını Mustafa Kemal Atatürk'e göndermişti. Hermann Kvergitsch'in bu çalışmasına göre “Türk dilinin dünyada temel bir dil olduğu ve dünya dillerindeki birçok kelimenin de Türkçeden türediği” tezi öne sürülmekteydi. Bu çalışmayı okuyan Atatürk, ileri sürülen bu tezi beğenmiş ve dünyada konuşulan bütün kelimelerin güneşin oluşumu kadar eskiye dayandığı fikri kendisini etkilemişti. Hermann Kvergitsch'in Atatürk'e sunduğu 41 sayfalık basılmamış çalışmasına dayanan Güneş-Dil Teorisi, Atatürk tarafından 1930'lu yıllarda ileri sürülmüştür. Bu teorinin öne sürülmesindeki en büyük etken ise, Türkçenin içine düştüğü bataklıktan bir an önce kurtulmasıydı (Karakuş, 2021).

Bu teori doğrultusunda yapılan araştırmalara göre tüm dillerdeki ilkel kökenler Sümerceden doğmuştur. “Sümerce ile uğraşan bazı bilginler Türkçe, Macarca gibi Ural-Altay dilleriyle bu dil arasında ilgi kurmuşlardır. Yapılan son çalışmalardan birinde Osman Nedim Tuna, Türkçe ile Sümercede 168 kelimenin ortak olduğunu tespit etmiştir.” (Ercilasun, 2004: 35). Türkçe-Sümerce arasındaki ilişkiyi gösteren birkaç örnek aşağıdaki şekildedir:

Tablo 1. Türkçe-Sümerce İlişkisini Gösteren Örnek Kelimeler

SÜMERCE	TÜRKÇE
men (ben)	men (ben)
di (konuşmak)	ti- (demek)
ud (zaman)	öd (zaman)
uş (iş)	ış/iş (iş)

Sonuç olarak Sümerce-Türkçe arasındaki bu alışveriş, Türkçenin günümüzden 5.500 yıl önce var olduğunu göstermektedir. Ayrıca Türkçenin Sümerce gibi eski ve önemli bir dille alışveriş yapmış olması, Türklerin tarih boyunca göçebe bir yaşamı sürdürdüğüne ve farklı kültürlerle etkileşim içinde olduğuna işaret eder (Ercilasun, 2004).

1.6. Teolojik Görüş

Teolojik görüş, bir diğer adıyla İlahiyatçı görüş olarak ortaya atılan bu kurama göre, üç mukaddes kitap olan Kur'an-ı Kerim, Tevrat ve İncil'de dilin Hz. Âdem'e ve bütün âdemoğluna Allah tarafından doğuştan verilmiş bir yetenek olduğu bildirilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de de konuyla ilişkili şu ayetler vardır: “*Ona beyanı (iç duyguların ifadesini) ilham etti.*” (Rahman/4), “*Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti.*” (Bakara/31), “*Allah, Âdem'e, Ey Âdem, eşyanın isimlerini meleklere haber ver, buyurdu.*” (Bakara 33). Tevrat'ta ise “*Ve Rab, her kır hayvanını ve göklerin her kuşunu topraktan yaptı ve onlara ne ad koyacağını görmek için Adam'a getirdi ve Adam her birinin adını ne koydu ise canlı yaratıkların adı o oldu.*” (Ahd-i Atik, Bab 2/19-20), “*Ve Adam, eşine Havva adını verdi.*” (Tekvin, Bab 3/20) ifadeleri bulunmaktadır. Son olarak İncil'de geçen “*Söz/kelam başlangıçta var idi ve kelam/söz Allah nezdinde idi.*” (İncil Yuhanna'ya göre Bab 1/1)” ifadeleri bahsi geçen konuyla ilgilidir.

2. DİLLERİN SINIFLANDIRILMASI

Günümüzde yeryüzündeki diller, yapı ve kaynak/köken bakımından olmak üzere iki grupta incelenir. Yapı bakımından diller, tek heceli, eklemeli ve çekimli diller olmak üzere üç gruba ayrılır. Köken bakımından diller ise Hint-Avrupa, Hami-Sami, Bantu, Çin-Tibet, Ural-Altay ve Kafkas dil ailesi olmak üzere sınıflandırılmaktadır.

2.1. Yapı Bakımından Diller

“Yapı bakımından dillerin tasnifinde yaygın olarak kullanılan sınıflandırma dil bilimci August von Schlegel'e aittir.” (Vural ve Böler, 2012: 24). Bu sınıflandırma, kelimelerin üstlendiği anlam öğelerinin sayısına ve bu öğelerin görünüşüne aittir. Bu sınıflandırmada yapı bakımından diller; tek heceli, eklemeli ve çekimli diller olarak sınıflandırılmıştır.

2.1.1. Tek Heceli Diller

Kısmen tek heceden oluşan bu dillerde son ek yoktur. Ayrıca bu diller çekime girmezler. Çin-Tibet dil ailesi ve Bantu dil ailesine mensup diller tek heceli diller grubunda yer alan dillerdir. Çince, Tibetçe, Vietnamca, Çerkezce, Himalaya ve Afrika dillerinin bir kısmı bu tür dillerdendir.

Tek heceli dillerde büyük oranda tek heceli kelimeler ne türetmeyle ne de çekimle form değiştirir. Kelimeler hep aynı biçimini muhafaza ederler. Bu durum, birkaç örnekle şöyle açıklanabilir: Fransızca da çocuk dilinde *bébé dodo*, “Çocuk uyumak istiyor.” anlamındadır; oysa *dodo bébé*, “bebeğin yatağı” anlamına da gelebilir (Vural ve Böler, 2012).

2.1.2. Eklemeli Diller

Bağlantılı veya bitişiren diller olarak da isimlendirilen eklemeli dillerde tek veya çok heceli kelime kökleriyle ekler mevcuttur. Yeni kelimelerin kelime köklerinden türetilmesi veya kelimelerin geçici durumları yapılırken kelime köklerine ekler getirilmesi, bu dillerin temel özelliğidir. Bu grubun en belirgin örneği Türkçedir. Yalnız Türkçede ön ekler yoktur. Ekler daima kök ve gövde sonuna getirildiği için Türkçe sondan eklemeli bir dil olarak karşımıza çıkar. Bu grubun içerisinde Türkçenin yanı sıra Moğolca, Macarca, Fince, Japonca, Korece gibi Ural-Altay dil ailesine mensup diller yer almaktadır.

2.1.3. Çekimli Diller

Bükümlü diller olarak da isimlendirilen bu dil grubunda da kelime kökleriyle ekler vardır. Eklemeli dillerle bu yönden benzerlik gösteren çekimli dillerde yeni kelimeler türetilirken veya çekimlenirken kelime kökünde değişiklik meydana gelir.

Çekimli dillerde kelime türetilmesi sırasında kelime köklerindeki ünlülerde değişiklik meydana gelir ve köklerde bir iç kırılma olur. Bu durum kendini kelimelerin çokluk şekillerinde gösterir. Bunun yanı sıra çekimli dillerin birkaçında kökün ünlüleri değişmesine rağmen kök ve türetilen yeni kelime arasında ses bakımından bir ilgi vardır. Kelime kökündeki ünsüzlerden oluşan asıl sesler yeni kelimedede yer almakta ve böylelikle değişiklik sadece ünlülerde meydana gelmektedir. Sami dilleri ailesi bu gruba girmektedir ve grubun en tipik örneği Arapçadır. (Vural ve Böler, 2012).

Tablo 2. Arapçada Türemiş veya Çekime Girmiş Olan Örnek Kelimeler

asker/asâkir (askerler)	vakt/evkât (vakitler, zamanlar)	sebeb/esbâb (sebepler)
ketebe (yazdı)	keteb-tü (ben yazdım)	keteb-tüma (siz ikiniz yazdınız)
li-yektüb (yazsın)	kâtib (yazan)	mektüb (yazılmış şey, mektup)
mekteb (okul)	kitâbe (kitabe, yazıt)	kitâbet (yazma, yazı yazma sanatı)

“Yukarıdaki tabloda verilen örneklerde görüldüğü üzere, türemiş veya çekime girmiş olan kelimelerde s, k, r; s, b, b; v, k, t; k, t, b gibi kök ünsüzleri sabitken, yalnızca ünlüler ve öteki bazı gramer öğeleri değişiklik göstermektedir.” (Vural ve Böler, 2012: 37).

Çekimli diller veya bir diğer adı ile bükümlü diller grubunda yer alan Arapçanın yanı sıra bu grupta İngilizce, Almanca, Farsça ve Rusça da yer almaktadır.

2.2. Köken Bakımından Diller

Köken bakımından dil aileleri beş gruba ayrılmaktadır. Bu gruplar ve barındırdıkları diller aşağıdaki şekildedir:

2.2.1. Hint-Avrupa Dil Ailesi

Dünyanın en büyük dil ailesine sahip “Hint-Avrupa” dil ailesi yüzlerce dil ve lehçeyi içerisinde barındırmaktadır.

“Hint-Avrupa Dilleri, MÖ 3 binlerde Karadeniz'in kuzeyinde konuşulduğu ve bu zamanlarda çeşitli kollara ayrıldığı varsayılan bir kuramdır. Bu grup, yaygınlık ve konuşan sayısı bakımından en büyük dil ailesidir.”

(Akar, 2005: 15). Yapılan araştırmalara göre 2,5 milyardan fazla insanın ana dili bu dil ailesine aittir. Ayrıca günümüzde en çok konuşulan yirmi dilden on ikisi Hint-Avrupa dil ailesine aittir.

Hint-Avrupa dil ailesi iki kola ayrılır:

- 1) Asya Kolu
- 2) Avrupa Kolu

1) Asya Kolu: Kendi arasında Hint ve İran olmak üzere ikiye ayrılan bu kolda yirmiden fazla dil bulunmaktadır.

- a) Hint-Urdu dilleri
- b) İran dilleri

2) Avrupa Kolu: Dört büyük alt gruba ayrılan bu kol, Hint-Avrupa dillerinin ikinci grubunu temsil eder. Bu dört büyük kol şunlardır:

- a) Latin dilleri
- b) Slav dilleri
- c) Germen dilleri
- ç) Diğer diller

Tablo 3. Hint-Avrupa Dil Ailesinin Asya ve Avrupa Kollarına Ait Diller

ASYA KOLU		AVRUPA KOLU			
Hint-Urdu	İran	Germen	Latin	Slav	Diğer
Hintçe	Farsça	Almanca	İspanyolca	Rusça	Yunanca
Urduca	Peştunca	İngilizce	Fransızca	Bulgarca	Arnavutça
Bengalce	Tacikçe	Felemenkçe	Portekizce	Sırpça	İrlandaca
		İsveççe	Romence	Boşnakça	Keltçe
		Norveççe		Lehçe	
				Makedonca	

2.2.2. Hami-Sami Dil Ailesi

Hami-Sami olmak üzere ikiye ayrılan bu dil ailesi, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya yayılmış farklı topluluklar tarafından konuşulan 250 dili kapsamaktadır.

“Arapça, İbranice, Amhara (Habeşçe), Hausa (Çad dili), Berberi ve ölmüş olan Kıptice, Akadca ve Aramca bu grubun başlıca dillerdir. Günümüzde yaklaşık 350 milyon insan tarafından konuşulur.” (Akar, 2005: 18). Bu dil ailesinin yaşayan en önemli dilleri Arapça ve İbranicedir.

2.2.3. Bantu Dil Ailesi

Bu dil ailesine mensup dillerin konuşulduğu bölgeler, Orta ve Güney Afrika bölgeleridir. Bu bölgelerde bulunan kabileler tarafından konuşulan diller Swahili, Zulu, Çuana, Kongo, Mongo, Golda dilleridir. Bunlar arasında en yaygın yaklaşık 200 milyon insan tarafından konuşulan Swahili dilidir. Swahili dilinin en yaygın olduğu ülkeler ise Kenya, Uganda, Tanzanya ve Kongo'dur.

2.2.4. Çin-Tibet Dil Ailesi

Güney-Doğu Asya'da konuşulan dilleri kapsamaktadır. Bu bölgede irili ufaklı üç yüze yakın dil bulunmaktadır. Çince, Tibetçe, Birmanca, Siyamca ve Vietnamca bu gruba girmektedir.

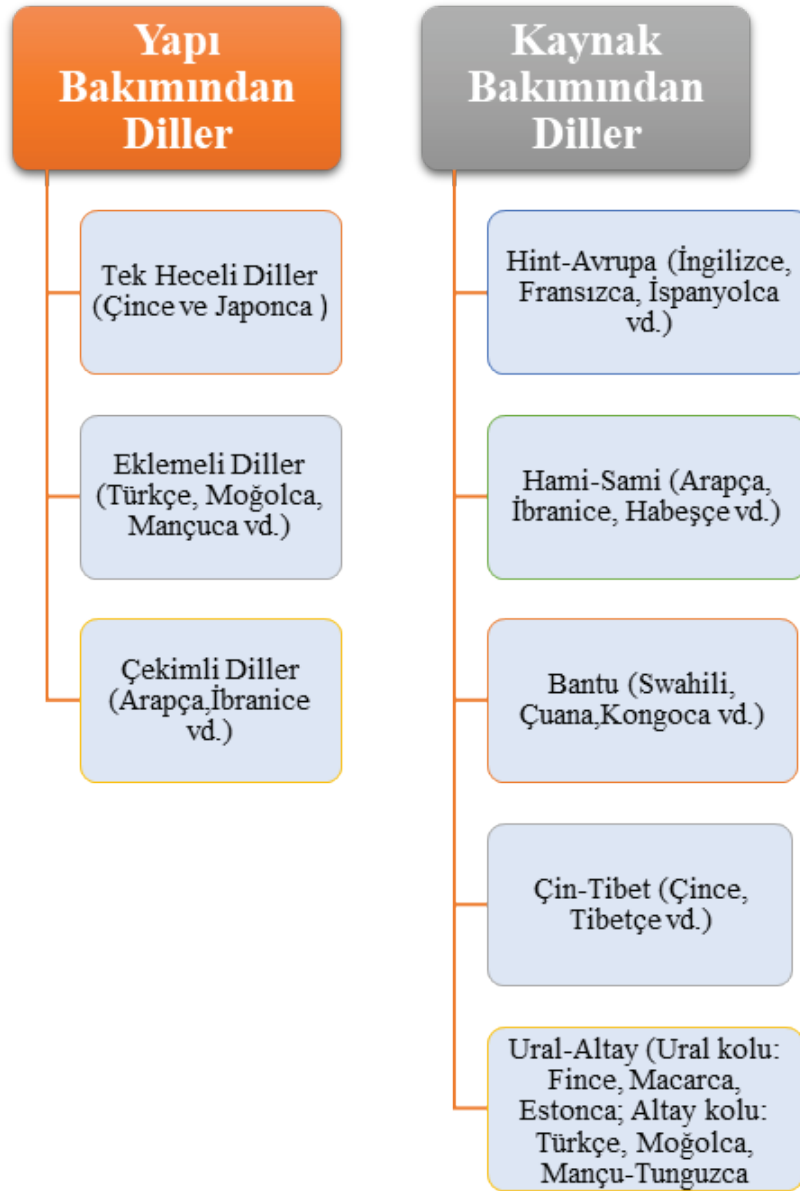
2.2.5. Ural-Altay Dil Ailesi

Bu dil ailesinin Ural ve Altay olmak üzere iki kolu mevcuttur:

a) Ural Kolu: Bu dil ailesinin iki alt grubu vardır: Bunlar, Fin-Ugor ve Samoyet'tir. Samoyet alt kollarında farklı dallar ile Samoyetçe, Fin-Ugor alt kolunda ise Batı ve Doğu Fincenin dâhil olduğu Fince, Estonca, Lapça, Macarca ve Ugorca yer almaktadır (Vural ve Böler, 2012: 28).

b) Altay Kolu: Ural-Altay dil ailesinin Altay kolunu oluşturan gruba denir. Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece ve Japonca bu dil ailesini oluşturan dillerdir.

"Japoncanın Altay dilleri ile olan akrabalığı daha kesin bir sonuca ulaşmamıştır fakat Korecenin Altay dilleri ile olan akrabalığı kesindir. Altay dil ailesinde Moğolca ile Tunguzcanın akrabalığı kesindir. Bu diller içinde Türkçeye en yakın olan dil ise Moğolcadır." (Vural ve Böler, 2012: 28).

Şekil 1. Yapı ve Köken Bakımından Diller

3. TÜRKÇENİN DÜNYA DİLLERİ ARASINDAKİ YERİ

Türkçe, yukarıda ismi zikredilen dil ailelerinden Ural-Altay dilleri grubunda yer almaktadır. Ural-Altay dil grubunun Altay kolunu teşkil eden Altay dil ailesi içerisinde; Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Japonca ve Koreceyi barındırmaktadır. Yapılan araştırmalara göre Japoncanın Altay dilleri ile olan akrabalığı kesin bir sonuca ulaşmamıştır ama Korecenin Altay dilleri ile olan akrabalığı kesindir. “Altay dil ailesinin kolları arasında akrabalığı oluşturan önemli ortak özellikler söz konusudur ve bu durum *Altay Dilleri Teorisi* olarak adlandırılmıştır. Altay dilleri teorisi; Türk, Moğol, Tunguz, Kore ve Japon dillerinin ortak bir kökten çıktığını ve bunların akraba olduğunu kabul etmektedir.” (Vural ve Böler, 2012: 29). “Altay dilleri teorisinin başlangıcı, 18. asrın başlarına kadar gider. Teorinin henüz modern bir bilim disiplini hâline gelmeden önceki ilk çalışmalarda, Altay dilleri Ural dilleriyle ve birçok farklı dille birlikte ele alınmış ancak 19. asrın sonlarından itibaren genellikle Altay dilleriyle sınırlanmıştır.” (Ercilasun, 2004: 17).

Yukarıda bahsi geçen *Altay Dilleri Nazariyesi/Teorisi*'ne göre zikredilen diller, ortak bir ata dilden gelmektedir. Vural'a göre “bu ata dil, ortak ve farazî bir dildi ve doğal olarak bir adı yoktu. Ayrıca akrabalık teorisine inananlar bu farazî dile Altay dili veya Altayca adını verdiler. Bu isimlendirme ile birlikte Altay dilinden zaman içinde ayrılarak birer müstakil dil hâline gelen akraba diller topluluğuna Altay dilleri ailesi adı verildi.” (Vural ve Böler, 2012: 29). Altay dilleri alanında çalışmalarda bulunan en önemli isimler arasında, Fin bilgini Gustaf John Ramstedt, Alman kökenli Nicholas Poppe ve Finlandiyalı Pentti Aalto yer almaktadır.

Altay dillerinin ortak kelimeleri üzerinde değişik çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu diller arasındaki ses denklikleri tam olarak ortaya konulamadığı için “kelime” seviyesinde yapılan çalışmalar, esaslı bir temele oturmuş sayılamaz. Altaycanın birbirine en yakın dilleri olan Moğolca ile Türkçenin ortak kelimeleri 250, Moğolca ile Tunguzcanın ise 200 civarındadır. Bunun yanında bazı Türkologlara göre Altay dilleri arasındaki ortak kelimeler, Ana Altaycadan gelen kelimeler olmayıp kültürel alıntılardır (Akar, 2005: 33).

Aşağıda verilen özellikler Altay dil ailesindeki dillerin ortak özellikleridir. Bu özellikler Altay dil ailesinde bulunan tüm dillerde ortak noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır:

- Bu dil ailesi içinde bulunan bütün diller eklemelidir.
- Altay dil ailesindeki dillerde kelime kök ve gövdeleri sabit olmakla birlikte türetme yeni eklerle yapılır. Bu sebeple bu grup içerisinde yer alan dillerde zengin bir ek sistemi vardır.
- Bu dil ailesinde ön ek yerine son ek vardır.
- Kelime cinsiyeti yani eril-dişil ayrımı Altay dil ailesindeki dillerde yoktur.
- Sayı sıfatlarından sonra gelen ekler çoğunlukla tekil şekilleriyle karşımıza çıkar.
- Bu dil ailesinde bulunan diller arasında müşterek ekler bulunmaktadır. Bu özellik Moğolca ile Türkçe arasında belirgin bir durumdadır.
- Bu dil ailesinde bulunan diller arasındaki bir başka ortak özellik ise ünlü uyumudur.
- Bu dil ailesine mensup dillerdeki kelimelerin başında “r, l ve n” ünsüzleri yoktur (Vural ve Böler, 2012: 31).

4. TÜRK DİLİNİN TARİHİ DÖNEMLERİ

Ahmet Caferoğlu'nun yaptığı tasnife göre Türk dilinin tarihî dönemleri yedi ayrı dönemden oluşmaktadır. Bu dönemler sırasıyla şu şekildedir:

- Altay Dönemi
- En Eski Türkçe Dönemi
- İlk Türkçe Dönemi
- Eski Türkçe Dönemi
- Orta Türkçe Dönemi
- Yeni Türkçe Dönemi
- Modern Türkçe Dönemi (Caferoğlu, 2000: 51-52).

4.1. Altay Dönemi

Türk-Moğol dil birliği adı da verilen bu dönem Türk, Moğol, Tunguz, Kore ve Japoncanın ortak olduğu dönemdir. Bu dönemde Türkçe ve diğer Altay grubunda bulunan diller “Ana Altayca” olarak düşünülen bir dile bağlıydı. Türk-Moğol-Mançu-Tunguz dil birliğinin denk geldiği bu dönemin tarihinin tespiti mümkün olmamakla birlikte MÖ 9.000 olduğu yönünde tahminler mevcuttur (Akar, 2005).

4.2. En Eski Türkçe Dönemi

Proto-Türkçe dönemi olarak bilinen bu dönem, Altay teorisine göre Türkçenin Altaycadan ayrılıp bağımsız olmaya başladığı bir dönemdir. “Özellikle Sümerce-Türkçe arasında kelime alışverişinin olduğu dönem olarak düşünülürse MÖ 5.000- 4.000’li yıllar olarak tahmin edilebilir.” (Akar, 2005: 54).

4.3. İlk Türkçe Dönemi

Bu dönem, bugün bilinen Türk boylarının dillerinin oluştuğu ve ortaya çıktığı dönem olarak adlandırılmaktadır. “Başlangıç dönemi tam olarak tahmin edilemese de yaklaşık olarak MÖ 10. yüzyılda başladığı ve MS 4. yüzyılda sonra erdiği tahmin edilmektedir. Türkçe bu dönemde ‘Eski Doğu Türkçesi’ ve ‘Eski Batı Türkçesi’ olarak iki ayrı lehçeye sahiptir. Doğudakine ŞAZ Türkçesi, batıdakine LİR Türkçesi denmektedir.” (Akar, 2005: 54).

4.4. Eski Türkçe Dönemi

Türkçenin en eski devrine Eski Türkçe Dönemi denilmektedir. İlk Türkçe devrinden sonra gelen devirdir. Bu dönem, Türkçenin yazılı metinlerle takip edilebilen dönemidir. Türk diline ait yazılı belgelerin en eski örnekleri bu döneme aittir. “Eski Türkçe Dönemi; bir kısım dilcilere göre MS 6-10., bir kısmına göre de 6-13. yüzyıllar arasında uzanan İslam öncesi devirdir ve MS 552’de Köktürk Devleti’nin kuruluşu ile başlar.” (Vural ve Böler, 2012: 34). Eski Türkçe dönemi, iki ayrı yazı diliyle temsil dilmektedir. Bunlar Köktürkçe ve Uygurcadır. Her iki yazı dili arasında çok fark yoktur ancak aralarında sadece birkaç fonetik ve morfolojik farklılıkla alfabe değişikliği bulunmaktadır. Bazı araştırmacılara göre Eski Türkçenin dil özellikleri göz önünde bulundurularak Karahanlı Türkçesi de bu döneme dâhil edilebilir. (Vural ve Böler, 2012).

Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri Türk yazı dilinin başlangıcı sayılabilecek metinlerin ortaya çıkmasıdır. Bahsi geçen dönemin dil, kültür ve edebiyat özelliklerini gösteren ve ayrıca Türk yazı dilinin

başlangıcı sayılan eser, Orhun Yazıtları, bir diğer adıyla Göktürk Abideleri'dir. Eser, "Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin. İlk Türk tarihi. Taşlar üzerine yazılmış tarih. Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması. Devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri. Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası"dır. (Ergin, 2009: 14).

Orhun Yazıtları, yapılan bilimsel çalışmalarda önemli olması ve ayrıca Türk dilinin tarihi, kültürü ve edebiyatı hakkında bilgi vermesi açısından önem arz etmektedir. "Bengütaş edebiyatı" olarak da isimlendirilen bu dönem, Türklerin ilk yazılı edebiyatıdır. Bengütaş, kelime anlamı itibarıyla "sonsuz taş" anlamına gelmektedir. Terim olarak "abide", "anıt" anlamındadır. Genellikle "Orhun Abideleri" olarak isimlendirilen Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan bengütaşları, Köktürk/Göktürk edebiyatının en uzun ve muhteşem örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Göktürk Yazıtları, Göktürklerin meşhur hükümdarı Bilge Kağan döneminden kalmış, yazılı dikilitaşlardır. Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk adına dikilen bu dikilitaşlar, konu ve dil bakımından önem arz etmektedir. Abidelerin yazarı Yollug Tigin'dir. Söylev türünde olan eser, Doğu Göktürk tarihi ile ilgili bilgiler içermesinin yanı sıra Türk tarihi, Türk toplumunun sosyo-kültürel yapısı ve toplumun yaşama biçimi ile ilgili bilgileri de barındırmaktadır. Anıtların bir yüzü Göktürk alfabesiyle, diğer yüzü Çince yazılmıştır. Orhun Anıtları 1893 yılında Wilhelm Thomsen tarafından çözülmüştür. Eserde geçen cümlelerden bazıları ve bu cümlelerin günümüz Türkçesine aktarılmış hâli aşağıda verilmiştir:

Tengri teg tengride bolmış Türk Bilge Kağan bu ödke oturtum

"Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan bu devirde tahta oturdum."

Türk kağan Ötüken yış olursar ilte bung yok

"Türk kağanı Ötüken ormanında oturdukça ülkede sıkıntı olmayacak."

Üze kök tengri, asra yağız bir kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış.

"Üstte mavi gök, altta kara yer yaratıldığında ikisi arasında insanoğlu yaratılmış."

Eski Türkçe Döneminin ikinci önemli kolunu oluşturan Uygur döneminde Uygurlar, birçok farklı milletle hem ticari hem siyasi hem de kültürel bağlantılarda bulunmuştur. Gök Tanrı inancı dışında Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlığa inanan Uygurların kendilerine ait olan Uygur alfabeleri bulunmaktaydı. Uygur alfabesinin yanı sıra Süryani, Soğd ve Nesturi alfabelerini kullanarak da eserler ortaya koymuşlardır. Aşağıdaki eserler Uygurlardan kalma eserler olmakla birlikte bu eserler dinî mahiyette yazılmış eserlerdir. Dinî mahiyette yazılan eserlerin dışında matematik ve astronomiye dair birçok eser de mevcuttur. Bahsi geçen konularda yazılan eserlerin önemli olanları şunlardır:

- Sekiz Yükme (Sekiz Yığın)
- Altun Yaruk (Altın Işık)
- Irk Bitig (Fal Kitabı)
- Kalyanam Kara ve Papamkara Hikâyesi

4.5. Orta Türkçe Dönemi

Bu dönem, Türklerin İslamiyet'i 10. yüzyılda kabul etmesiyle başlamıştır. Orta Türkçe Döneminin başlamasıyla birlikte Eski Türkçe Dönemi kapanmıştır. Orta Türkçe Dönemi, 11 ve 16. yüzyılları kapsamaktadır.

“Bu dönemde daha önce toplu hâlde yaşayan Türk boyları birbirinden ayrılarak yeni coğrafyalarda farklı yazı dilleri oluşturmuşlardır. Böylece dilde gerek fonetik gerekse morfolojik birtakım değişimler meydana gelmiştir.” (Akar, 2005: 55). Orta Türkçe Dönemi’nde ortaya çıkan yazı dilleri şunlardır:

4.5.1. Karahanlı Türkçesi

Temelde Uygurcaya dayanan Karahanlı Türkçesi, gramerdeki benzerlikler açısından Uygurcanın devamı niteliğindedir. Karahanlı Türkçesi 10. yüzyıldan başlayarak 13. yüzyıla kadar devam eden bir dönemdir. Bu dönemin önemli eserleri şunlardır:

- Kaşgarlı Mahmud – Dîvânu Lugâti’t-Türk
- Yusuf Has Hacib – Kutadgu Bilig
- Edip Ahmed Yüknekî – Atabetü’l-Hakayık
- Ahmed Yesevi – Dîvân-ı Hikmet

Yukarıda isimleri zikredilen eserlerin içerikleri daha sonra “Türk Dilinin Önemli Eserleri” başlığı altında detaylı bir anlatımla verilecektir.

4.5.2. Harezmi Türkçesi

Ercilasun’a göre Harezmi Türkçesi, bir yazı dili olarak Kuzey Doğu Türkçesi içerisinde değerlendirilmelidir (Ercilasun, 2004: 369). “Harezmi Türkçesi, Karahanlı Türkçesine dayalı olarak batıda Aral ve Hazal arasında kurulup gelişen ve 13. yüzyılda Oğuz-Kıpçak Türkçelerinin de etkisi ile gelişen Orta Asya İslâmî Türk yazı dilinin ikinci aşamasıdır.” (Gülensoy, 2000: 113). Harezmi Türkçesi, Türkçenin Karahanlı Türkçesinden Çağatay Türkçesine bir geçiş dönemi olması açısından önem arz etmektedir. Bu dönemde kaleme alınmış *Kıyasü'l-Enbiya*, *Nehcü'l-Feradis*, *Muînü'l-Mürîd* ve *Mukaddimetü'l-Edeb*, Harezmi Türkçesi açısından önemli eserlerdir.

4.5.3. Kıpçak Türkçesi

13 ve 16. yüzyılları kapsayan bu döneme Kıpçak Türkçesi denilmektedir. Bu döneme ait en önemli eser olan *Codex Comanicus*, batılı araştırmacıların her daim ilgi odağı olmuştur. Bu eser, Türk dili tarihinde Latin alfabesiyle yazılmış ilk eserdir. 13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın başlarında yazılmış olan eserin Karadeniz’in kuzeyinde Kırım’da yazıldığı tahmin edilmektedir. Bu eserden başka Kıpçak Türkçesiyle farklı konularda kaleme alınmış eserler de mevcuttur. Bu eserler arasında sözlük ve gramer kitabı olarak *Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk*, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lûgati't-Türkiyye*; fıkıh eserleri arasında *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*, *Kitâb fi'l-Fıkh bi-Lisâni't-Türkî*; okçuluk ve atla ilgili eserler, *Baytaratü'l-Vâzih Münyetü'l-Guzât Kitâbü'l-Hay*, *Kitâb fi-ilmî'n-Nüşşâb (Hulâsa)*; edebî eserler arasında ise *Gülîstan Tercümesi* bulunmaktadır.

4.5.4. Eski Anadolu Türkçesi

Bu dönemin başlangıcını belirleyen eserlerin tamamı olmadığından dolayı bu devrin başlangıç ve bitiş tarihleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. “15. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti’nin sınırlarının genişlemesi ve siyasi birliğin kurulması ile Türkçenin de ilim ve kültür dili olarak kudretini kazandığı ve Osmanlı Türkçesine geçiş olarak kabul edilen bu dönemi, Eski Anadolu Türkçesinin bitiş yılları olarak değerlendirmek mümkündür.” (Özkan, 1995: 53). Oğuz Türkçesinin tarihî gelişim süreci açısından önem arz eden Eski Anadolu Türkçesi, Anadolu coğrafyasının sosyal ve siyasi gelişmeleri göz önünde bulundurularak Selçuklu Dönemi Türkçesi, Beylikler Dönemi Türkçesi ve Osmanlı Dönemi Türkçesi olmak üzere üç alt döneme ayrılmaktadır:

4.5.4.1. Selçuklu Dönemi Türkçesi

“Selçuklu Dönemi Türkçesi 12-13. yüzyılların Türkçesidir. Oğuz Türkleri Anadolu’ya gelirken, hem Orta Asya’daki sözlü ve yazılı edebî geleneklerini getirmişler hem de Orta Asya ile olan kültürel ilişkileri devam ettirmişlerdir.” (Vural ve Böler, 2012: 41).

Tarihî kaynaklardan edinilen bilgilere göre Oğuzlar, 10. yüzyılda Siriderya boyları ile Aral gölü kıyılarında merkezi Yenikent olan bir yabgu devleti kurmuşlardır. Bu bölgelerde bazı şehirler kuran Oğuzlar, buralarda yüksek kültürlü yerleşik bir hayata geçmişlerdir. Oğuzların bir kısmı daha sonra Buhara’ya göç ederek oraya yerleştiler. 11-13. yüzyıllarda Hârezm’in Türkleşmesinde rol oynayan Oğuzlar, Aral gölü ve Siriderya yakasından Horosan’a kadar uzandılar ve burada Büyük Selçuklu Devleti’ni kurdular. Büyük Selçuklu Devleti’ni kurduktan bir müddet sonra büyük kütüphaneler halinde İran, Azerbaycan yoluyla Irak ve Anadolu’ya gelerek Anadolu’yu Türkleştirdiler ve bu bölgede Anadolu Selçuklu Devleti’ni kurdular. Böylelikle Aral ve Siriderya boylarından Anadolu içlerine kadar uzanan sahada büyük bir hâkimiyet kurmuş oldular (Özkan, 1995: 53).

Oğuzlar Anadolu’ya gelirken hem Orta Asya’daki sözlü ve yazılı edebî geleneklerini yanlarında getirmişler hem de Orta Asya ile olan kültürel ilişkilerinin sürekliliğini sağlamışlardır. “Oğuz Türkçesi, Türklerin Anadolu’ya göçlerinden önceki devirde daha yazı dili hâline gelmemiştir. Bu sebeple Oğuz Türkçesinin Anadolu’da yazı dili olması da kolay olmamıştır.” (Vural ve Böler, 2012: 41). Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti’nde resmî dil olarak Farsça kullanılmaktaydı. Farsçanın resmî dil olarak kullanılmasının yanı sıra Arapça da önemli bir yere sahipti. Böyle bir dönemde Oğuz Türkçesi, bir taraftan Arapça ve Farsça ile mücadelesi, bir taraftan da konuşma dilinden yazı dili hâline geçmenin ortaya çıkardığı zorlukları yenmeye çalışmıştır.

Behcetü'l-Hadâik fi Mev'izetü'l-Halâik, Ali'nin *Kıssa-i Yusuf'u*, *Kitâbü'l-Ferâiz*, Ahmed Fakîh'in *Çarhname* ve *Kitâb-u Evsâf-i Mesâcidi's-Şerife'si*, Hoca Dehhani'nin şiirleri, Şeyyad Hamza'nın mesnevisi, Mevlâna ve Sultan Veled'in Türkçe beyit ve manzumeleri, Yunus Emre'nin şiirleri bu dönemin önemli isim ve eserleri arasında yer almaktadır.

4.5.4.2. Beylikler Dönemi Türkçesi

Bu dönem, Anadolu Selçuklu Devleti'nin parçalanması ve ardından ortaya çıkan beyliklerin oluşturduğu dönem olarak adlandırılmaktadır. Beylikler Dönemi Türkçesi, 13. yüzyıl sonlarından başlayarak 14. yüzyılın başlarına kadar süren dönemi kapsar. Bu dönemde Arapça ve Farsçaya karşı Türkçeyi hâkim kılma mücadelesini Karamanoğlu Mehmed Bey, 13 Mayıs 1277 günü “*Şimden girü hiç kimesne kapuda ve divanda ve mecalis ve seyranda Türk dilinden gayri dil söylemeye.*” fermanıyla başlatır. Böylece Karamanoğlu Mehmed Bey, bir yandan devlet işlerinde kullanılacak metinlerin emniyet ve güvenliğini sağlarken, diğer yandan ise açık bir şekilde millî dil mücadelesini başlatmıştır.

Bu dönemde ayrıca öne çıkan önemli şair ve yazarlar da vardır. Bu şair ve yazarlar ortaya koydukları eserler ile Türkçeye büyük katkılar sağlamışlardır. Bunların en önde gelenleri arasında Gülşehrî'nin *Mantuku't-Tayr*, Âşık Paşa'nın *Garibnâme*, *Fakrnâme*, Ahmedî'nin *İskendernâme*, Erzurumlu Darir'in *Kıssa-ı Yusuf* gibi eserleri yer almakla birlikte birçok şair ve eser bulunmaktadır.

4.5.4.3. Osmanlı Dönemi Türkçesi

“Dil yapısı bakımından Beylikler döneminden farksız olan bu dönem, Anadolu’daki öteki beyliklerin siyasi varlıklarına son verilip Osmanlı idaresi altında birleştirildikleri dönemdir.” (Özkan, 1995: 47). Eski Anadolu Türkçesinin oluşumundan sonra İstanbul’un fethedilmesiyle birlikte “Osmanlı Türkçesi” dönemi

başlar. “Eski Anadolu Türkçesi, yeni bir edebî dil geleneğinin oluşma aşamasını oluşturduğu için dil bakımından çeşitli kusurlar taşıyordu. İmlânın henüz oturmamış olması, edebiyat dilinin gerektirdiği kelime ve kavramlar dünyasından dilin yoksun bulunması Türkçenin önündeki en büyük zorluklardı.” (Akar, 2005: 279). Bu yoksunluğun temel nedeni, Türkçenin yetersizliğinden ziyade, medreselerde ve sarayda halkın dilinin yazı dili olarak kullanılıp geliştirilememesi idi.

16. yüzyılın ortalarına kadar devam eden ve Osmanlı Türkçesi olarak adlandırılan bu dönemde dilde Arapça ve Farsça kelimeler ağırlıklı olarak görülmeye başlamıştır. Böylelikle Osmanlı Türkçesi Arapça, Farsça ve Türkçeden karma müteşekkil bir yazı dili hâline gelmiştir.

4.5.5. Çağatay Türkçesi

15. yüzyıl başlarından başlayıp 20. yüzyıl başlarına kadar devam eden Çağatay Türkçesi, Orta Türkçenin son dönemini temsil eder. “Karadeniz, Kafkas Dağları, Hazar Denizi ve Orta İran’ın kuzey ve doğusunda kalan ve Müslüman bütün Kuzey ve Doğu Türklüğü, 15. yüzyıl başlarından 20. yüzyıl başlarına kadar aynı yazı dilini kullanmıştır. Bu yazı dilinin Türkoloji literatüründeki adı Çağatay Türkçesidir.” (Ercilasun, 2004: 404). Ercilasun “Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Kadar Türk Dili Tarihi” adlı kitabında Köprülü’nün Çağatay Türkçesini beş döneme ayırdığını belirtmektedir:

1) İlk Çağatay Dönemi: 13. ve 14. yüzyıllar.

2) Klâsik Çağatay Döneminin Başlangıcı: 14. yüzyılın sonlarında başlayan ve 15. yüzyılın ortalarına kadar devam eden dönem.

3) Klâsik Çağatay Dönemi: 15. yüzyılın ikinci yarısı ve Ali Şir Nevâyî ile başlayan dönem.

4) Klâsik Dönemin Devamı: 16. yüzyılda Babur ve Şeybanîler dönemi.

5) Gerileme ve Çökme Dönemi: 17-19 yüzyıllar (Ercilasun, 2004: 405).

Çağatay Türkçesi döneminde birçok yazar ve şair yetişmekle birlikte bu dönemin en güçlü şair, yazar ve fikir adamı olarak Ali Şir Nevâyî ön plana çıkmaktadır. 1441 yılında Herat’ta doğan Nevâyî, manzum ve mensur eserleri ile sadece Çağatay edebiyatının değil, bütün Türk edebiyatının önde gelen isimleri arasına girmeyi başarmıştır. Nevâyî’ye ait birçok eser bulunmakla birlikte en önemli eserleri arasında *Mecâlisü’n-Nefâis* ve *Muhâkemetü’l-Lugateyn* yer almaktadır.

4.6. Yeni Türkçe Dönemi

Türk dilinin 16. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıla kadar oluşan gelişme ve değişimlerin yaşandığı döneme Yeni Türkçe Dönemi denilmektedir. “Bu dönemde Türk dili, Oğuz (Osmanlı Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi), Çağatay (Özbek Türkçesi ve diğer Orta Asya Türk lehçeleri) ve Kıpçak yazı dillerine sahip, edebî eser yaratma olgunluğuna kavuşmuş ve geniş kitlelerce konuşulan küresel bir uygarlık dili olmuştur.” (Akar, 2005: 55).

4.7. Modern Türkçe Dönemi

1 Kasım 1928 tarihinde Arap alfabesi yerine Latin alfabesi temelindeki millî bir Türk alfabesini geçerli kılan bir değişim olmuştur. Bu değişimin adı ise "harf inkılabı" olmuştur. Basit bir değişim olmayan harf inkılabı sadece sosyal yaşamımızda değil, dil ve kültür tarihimizde de önemli bir yer edinmektedir. Harf inkılabının en büyük gerekçelerinden biri, kullanılan Arap harflerinin Türkçeye uygun olmaması düşüncesidir. Bunun yanı sıra okuma-yazmayı kolaylaştırmak, Türk milletinin eğitim ve kültür düzeyini yükseltmek, millî kültürü oluşturmak ve çağdaş uygarlığa yönelmek amaçları da hedeflenerek harf inkılabı yapılmıştır.

Harf inkılabından dört sene sonra ise Atatürk'ün talimatıyla 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. 1936 yılında Türk Dil Kurumu olarak adı değiştirilen kurum, "Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirmek" maksatlarıyla birçok çalışma yürütmüştür. Bu kapsamda Türk dilinin yabancı kökenli kelimelerden arındırılması, halkın diline girip yerleşmiş kelimelerin dilden atılmasından vazgeçilmesi ve halkın dilinde yaşayan kelimelerin derlenmesi gibi konularda Türk Dil Kurumu öncülüğünde çalışmalar yapılmıştır.

Modern Türkçe Dönemi, 20. yüzyılın başından günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Balkanlar'dan Büyük Okyanus'a; Kuzey Buz Denizi'nden Tibet'e kadar uzanan geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Türkçe, tarihsel gelişim dönemlerinde içeriden ve dışarıdan meydana gelen etkileşimlerle farklı kollara ayrılarak bugün pek çok devletin millî, edebî ve resmî dili olarak kullanılmaktadır.

Türk dili bu dönemde sayısı on beşe ulaşan yeni yazı dillerine sahip olmuş, konuşur sayısı ve coğrafi yaygınlık bakımından dünyada ilk on dil arasına girmiştir. Bilim, sanat ve edebiyat eserleri verme bakımından da gelişmesini sürdürmektedir (Akar, 2005: 55).

5. TÜRK DİLİNİN ÖNEMLİ ESERLERİ

5.1. Dîvânu Lugâti't-Türk

Kaşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan eser, Türk dilinin ansiklopedik sözlüğüdür. Kaşgarlı, eserini 1072-1074 yılları arasında tamamlamıştır. Eserin Bağdat'ta mı, yoksa Kaşgar'da mı yazıldığı henüz bir kesinliğe ulaşmış değildir. Ama Akar'a göre "Arap dilbilgisi kurallarına göre yazılan eserin malzemesini Türk dünyasının çeşitli boylarından toplayan Kaşgarlı Mahmud, yazma işini Bağdat'ta yapmıştır." (Akar, 2005: 149). Kaşgarlı, bu eserini yazabilmek için o dönem Türk dünyasının neredeyse her yerini dolaşarak pek çok notlar almış, dil malzemeleri toplamış, sonrasında bu malzemeleri kullanıp çok iyi bildiği Arapçanın gramer kurallarına göre düzene oturtarak bir sözlük hâline getirmiştir. "Dîvânu Lugâti't-Türk'te yalnızca Karahanlı ölçünlü standart diline değil, aynı zamanda Türk boylarının söz varlıklarına da yer verilmiş ve bu yüzden esere "Türk lügati" (Türk dili) değil, "Türk lügâti" (Türk dilleri) denmiştir. Buradaki "dillerden" maksat ağızlardır." (Akar, 2005: 149). Eser, Türkçenin ilk dilbilgisi kitabı ve sözlüğüdür. 7.500 Türkçe kelimenin Arapça karşılığını içerisinde barındıran eser, Türk dilini Araplara öğretmek için yazılmıştır. Eserde yer alan kelimeler ve kelimelerin cümle içinde kullanımına dair örnekler aşağıda verilmiştir:

ağırlan-: onurlan-

Er ağırlandı "Adam onurlandırıldı."

ertür-: bağışla-

Anıg yazıkın ertürdi "O, günahını bağışlattı."

açış-: ekşi-

Üzüm açıştı. "Üzüm ekşidi."

5.2. Kutadgu Bilig

1069-1070 yılları arasında Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan eser, ahiret ve dünya hayatında mutluluğa kavuşmak için izlenilmesi gereken yolu göstermektedir. 11. yüzyıla ait olan eserde, Yusuf Has Hacib ahireti kazanmak için bu dünyadan el etek çekerek sadece ibadetle zaman geçirmenin yanlış olduğunu düşünmektedir. Ona göre böyle bir insanın ne kendisine ne de toplumuna bir faydası olur. Topluma faydalı

olmayan kişiler ölümlere benzer. İnsanlara hizmet etmek amacıyla faydalı olmak, kişiyi hem dünyada hem de ahirette mutlu kılacaktır.

Karahanlı hükümdarı Tavgaç Buğra Han'a takdim edilen ve Karahanlı Türkçesi ile kaleme alınan eserde dört sembolik şahsiyet yer alır. Bu şahsiyetler ve temsil ettikleri değerler şu şekildedir: Güntogdı, hükümdardır ve hukuku/adaleti temsil eder. Ögdülmiş, vezirdir ve akli temsil eder. Ogdurmuş, akıbeti/kanaati temsil eder. Aytoldı ise, vezirdir ve saadeti/devleti temsil eder.

5.3. Atabetü'l-Hakayık

12. yüzyılda kaleme alınan eser "Gerçeklerin Eşiği" anlamına gelir. Edip Ahmed Yükneki'nin, Karahanlı beylerinden Muhammed Dâd Sipehsalar'a takdim ettiği Atabetü'l-Hakayık, hadisler temel alınarak yazılan, şiiirlerle insan olabilmenin yollarını ve ahlak kurallarını açıklayan, çeşitli ahlakî nasihatler veren ve bu yönüyle insanlara rehber olan önemli bir eserdir. "Eserin ismi değişik nüshalarda farklı şekillerde geçmektedir. Uygur harfli en eski nüshada "Atebetü'l-Hakayık", diğer nüshalarda "Hibetü'l-Hakayık", "Gaybetü'l-Hakayık" biçimlerine de rastlanmaktadır." (Akar, 2005: 155). Eserde dünya ve ahireti bilmenin sadece ilimle mümkün olacağı, bilginin getirdiği faydalar, bilgisizliğin neden olduğu zararlar ele alınmıştır.

5.4. Dîvân-ı Hikmet

Dîvân-ı Hikmet, Yesevîlik tarikatının kurucusu Hoca Ahmet Yesevî tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser, "Çağatay Türkçesi ile yazılmış olan şiiirlerini (Hikmetlerini) içine alan derlemenin adıdır. Bütün hikmetlerinin temelinde onun inanç ve düşünceleri ile tarikatının esasları bulunur. Hikmetler, Türkler arasında bir düşünce birliğinin teşekkül etmesi bakımından çok önemlidir." (Yıldız, 2022: 6). 12. yüzyılda yazılan eserde genellikle dervişlik hakkında methiyelerden, bu dünyadan şikâyetten, cennet ve cehennem tasvirlerinden, Peygamber'in hayatından ve mucizelerinden bahsedilir. Eserde dinî ve ahlaki öğütler veren şiiirlere de yer verilmiştir.

O, döneminde Arapça ve Farsça ilim dili olarak yaygın olmasına rağmen, irfan mektebinde ana dilimiz Türkçe ile öğrenciler yetiştirmiştir. Bazı dar görüşlü kişiler, dinin dilinin Arapça, devletinin dilinin Farsça olmasından dolayı onu Türkçe hikmet söylediği için eleştirmiştir. Hoca Ahmed Yesevi Hazretleri kendisini Türkçe hikmet söylediği için eleştirenlere yine kendi diliyle şöyle cevap vermiştir:

*"Sevmiyorlar bilginler, sizin Türkçe dilini,
Bilenlerden işitsen, açar gönül ilini,
Ayet, hadis anlamı Türkçe olsa duyarlar,
Anlamına erenler, başı eğip uyarlar,
Miskin Hoca Ahmet, yedi atana rahmet,
Fars dilini bilir de sevip söyler Türkçeyi,"*

Bu mısralarda Hoca Ahmed Yesevi'nin Türkçe konusundaki derin hassasiyetini görmekteyiz. Zira bu büyük ruhun Divan-ı Hikmet'i Türkçemizin değerli ilk eserlerindedir (Yıldız, 2022: 5).

5.5. Kitâb-ı Dede Korkut

15. yüzyılın ikinci yarısında sözlü geleneğin bir ürünü olarak yazıya geçirilen ve asıl adı "Kitâb-ı Dede Korkut Alâ Lisân-ı Ta'ife-i Oğuzân" olan Dede Korkut Kitabı, on iki destan ve bir girişten oluşmaktadır. Ancak yapılan son araştırmalar ve bulgular neticesinde bilinen on iki hikâyeye ek olarak on üçüncü hikâyeyi barından tek bir nüsha bulunmuştur.¹ Kuzeydoğu Anadolu civarlarındaki Müslüman Oğuzların hayatını anlatan hikâyeler

¹Azmun, Yusuf. (2019). "Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması / Soylamalar ve İki Yeni Boy ile Türkmen Sahra Nüshası / Metin – Çeviri – Sözlük – Tıpkıbasım", İstanbul: Kutlu Yayınevi. Ekici, Metin. (2019). "Dede Korkut Kitabı Türkistan/ Türkmen Sahra Nüshası / Soylamalar ve 13. Boy / Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi". İstanbul: Ötügen Neşriyat.

İslamiyet öncesi dönemden de izler taşımaktadır. “Salur Kazan ve Bayındır Han gibi kahramanların, mekânın ve zamanın ortak oluşuyla ve her hikâyede Dede Korkut’un ortaya çıkışıyla on iki hikâyeye birbirine bağlanır.” (Güzel, 2005: 73).

Eserin üç nüshası vardır. Bu nüshalardan Almanya’nın Dresden Kütüphanesi’nde bulunan nüsha tam olmakla birlikte, altı hikâyenin bulunduğu Vatikan nüshası ise eksiktir. Diğer nüsha ise Türkmen Sahra nüshasıdır. Dresden ve Vatikan nüshaları üzerine ilk çalışmayı yapan Alman Türkolog Franz von Diez, Tepegöz Hikâyesini Almancaya çevirerek yapmıştır. Türkmen Sahra nüshası üzerine ilk çalışmalar Yusuf Azmun ve Metin Ekici’ye aittir.

Destandan halk hikâyesine geçiş döneminin en önemli eseri olan Dede Korkut Kitabı, nazım ve nesir karışımı bir yapıda olması bakımından da ilgi çekicidir.

6. TÜRK DİLİNİN LEHÇE, ŞİVE VE AĞIZLARI

6.1. Lehçe

“Lehçe bir dilin bilinen ve takip edilebilen tarihinden önce, karanlık bir devrinde kendisinden ayrılmış olup çok büyük ayrılıklar gösteren kollarına denir.” (Ergin, 2003: 10). Çuvaşça ve Yakutça, Türkçenin iki farklı lehçesidir. “*Balık baştan kokar.*” atasözünün Yakut lehçesinde “*Bil balık bahuttan sıyitar.*” şeklinde söylenmesi örnek olarak verilebilir.

6.2. Şive

“Şive bir dilin, bilinen tarihî seyri içinde ayrılmış olup bazı ses ve şekil ayrılıkları gösteren kolları, bir kavmin ayrı kabilelerinin birbirinden farklı konuşmalarıdır.” (Ergin, 2003: 10). Şivede ses ve şekil bakımından zaman zaman farklıklar görülmektedir. Kırgızca, Oğuzca, Kazakça ve Türkmence, Türkçenin şivelerini oluşturmaktadır. Türkiye Türkçesinde “*Kızım sana söylüyorum gelinim sen anla.*” atasözünün Kazakçada “*Kelinim sagan aytam, kızım sen tungda.*” şeklinde söylenmesi örnek olarak verilebilir.

6.3. Ağız

“Ağız, bir şive içinde mevcut olan ve söyleyiş farklarına dayanan küçük kollara, bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin kelimeleri söyleyiş bakımından birbirinden ayrı olan konuşmalarına verdiğimiz addır.” (Ergin, 2003: 10). Ağızlardaki farklılık yalnızca seste görülür. “*Koyun*” kelimesinin “*goyun*” şeklinde söylenmesi ağızlardaki farklılıkların yalnızca seste görüldüğüne dair örnektir. İstanbul ağzı, Trakya ağzı, Konya ağzı, Tokat ağzı, Karadeniz ağzı Türkçedeki ağızlardan birkaç tanesidir. Günümüz Türkiye Türkçesinde İstanbul ağzı, yazı dili ve konuşma dilinde esas olarak alınmaktadır.

Tablo 4. Türk Dilinin Lehçeleri ve Şiveleri

Batı Grubu / Oğuz Grubu	Doğu Grubu / Çağatay Grubu	Kuzey Grubu / Kıpçak Grubu	Sibirya Grubu
Türkiye Türkçesi	Özbek Türkçesi	Kırgız Türkçesi	Yakut Türkçesi
Azerbaycan Türkçesi	Uygur Türkçesi	Kazak Türkçesi	Çuvaş Türkçesi
Türkmen Türkçesi		Tatar Türkçesi	Tuva Türkçesi
Gagavuz Türkçesi		Karakalpak Türkçesi	Altay Türkçesi
Güney Kırım Türkçesi		Nogay Türkçesi	Hakas Türkçesi
Kaşgay Türkçesi		Başkurt Türkçesi	Şor Türkçesi
Halaç Türkçesi		Kumuk Türkçesi	
Solar Türkçesi		Karay Türkçesi	
Horasan Türkçesi		Karaçay-Balkar Türkçesi	
Irak Türkmen Türkçesi			

7. TÜRK DİLİNİN BUGÜNKÜ DURUMU VE YAYILMA ALANLARI

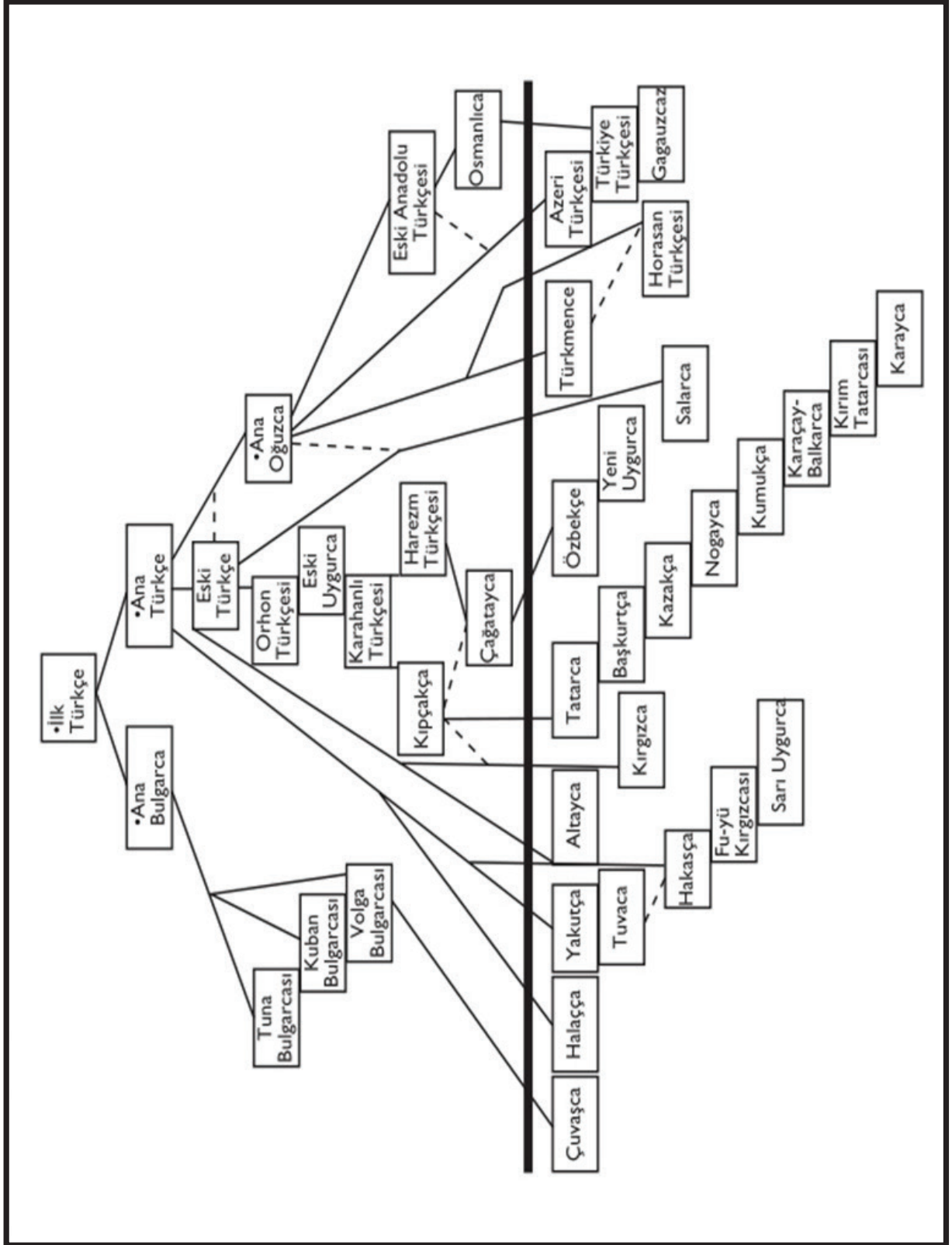
Türkler, tarihin eski dönemlerinde olduğu gibi günümüzde de varlıklarını oldukça geniş bir coğrafyada sürdürmektedir. Dünya haritasına bakıldığı zaman doğuda Moğolistan ve Çin içlerinden, batıda Viyana'ya; kuzeyde Sibirya'dan, güneyde Bağdat-Lübnan sınırı ve Kıbrıs içlerine kadar uzanan büyük bir bölgede Türklerin yayılma alanlarını görmekteyiz. Türkler, bu geniş coğrafyada bulunan Moğolistan, Çin, Rusya, Afganistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, İran, Irak, Suriye, Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya, Romanya ve Polonya'da yaşamaktadır. Bu ülkelerde yaşayan Türk nüfusunun yanı sıra iş, eğitim gibi çeşitli sebeplerle farklı bölgelerde yaşamak durumunda kalan Türkler de buna dâhil edildiği zaman Türklerin yaşadığı alan daha da genişlemektedir.

Dünyada yaşayan Türklerin yayılma alanları yönlere göre isimlendirilirken Hazar'ın batısında ve güneyinde kalan Türkler, Batı Türklüğü; Hazar'ın doğusunda kalan Türkler, Doğu Türklüğü; Karadeniz, Kafkaslar ve Hazar'ın kuzeyinde kalan Türkler ise Kuzey Türklüğü olarak isimlendirilmektedir. Balkanlar'dan Büyük Okyanus'a; Kuzey Buz Denizi'nden Tibet'e kadar uzanan geniş bir bölgeyi kapsayan Türkçe, tarihsel gelişim dönemlerinde içeriden ve dışarıdan meydana gelen etkileşimlerle farklı kollara ayrılarak bugün pek çok devletin millî, edebî ve resmî dili olarak kullanılmaktadır.

20-90 boylamları ile 33-65 kuzey enlemleri arasında yer alan ve kuş uçuşuyla doğudan batıya 6-7.000, kuzeyden güneye 3.000 kilometre olan ve Türk dünyası olarak da adlandırdığımız bu coğrafya, ayrıca Türklerin tarih boyunca yaşadığı coğrafyadır. Bu sınırlar içerisinde kalan Çin, Moğolistan, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Moldova, Romanya, Bulgaristan, Makedonya, Yunanistan, Suriye, Irak, İran, Tacikistan, Afganistan, Polonya, Türkiye, Azerbaycan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan gibi ülkelerde Türkler yaşamaktadır. 1983'te BM'deki uzmanlar tarafından hazırlanan raporda "dünyada en çok kullanılan diller" listesine göre yukarıda isimleri sayılan ülkelerden oluşan coğrafyada 200 milyon insan Türkçe konuşmaktadır. (Yakıcı vd., 2008).

Geçmişten bugüne Türkçenin gelişimini takip etmek ve Türk dilinin konuşulduğu coğrafya hakkında bilgi sahibi olmak için aşağıda yer alan şekil yol göstericidir:

Şekil 2. Türk Dilinin Tasnifi (Tekin ve Ölmez, 1999)

KENDİMİ DEĞERLENDİRİYORUM

1. *Eser, Yesevîlik tarikatının kurucusu Ahmet Yesevî tarafından kaleme alınmıştır. 12. yüzyılda yazılan eserde dervişlik hakkında övgülerden, bu dünyadan şikâyetten cennet ve cehennem tasvirlerinden, Peygamber'in hayatından ve mucizelerinden bahsedilir. Ayrıca eserde dinî ve ahlakî öğütlere yer veren şiirler de vardır.*

Bu parçada söz edilen eser aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Atabetü'l-Hakayık
- B) Kutadgu Bilig
- C) Dîvânu Lugâti't-Türk
- D) Dîvân-ı Hikmet
- E) Kısasü'l-Enbiya

2. *12. yüzyılda kaleme alınan eser "Gerçeklerin Eşiği" anlamına gelir. Edip Ahmed Yüknekî tarafından kaleme alınmıştır. Eser önceleri "Hibetü'l-Hakayık" veya "Aybetü'l-Akayık" şeklinde isimlendirmiştir.*

Bu parçada söz edilen eser aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Dîvân-ı Hikmet
- B) Dîvânu Lugâti't-Türk
- C) Atabetü'l-Hakayık
- D) Mukaddimetü'l-Edeb
- E) Nehcü'l-Feradis

3. **Aşağıdakilerden hangisi Uygur dönemi eserlerinden biri değildir?**

- A) Kalyanam Kara ve Papamkara Hikâyesi
- B) Irk Bitig
- C) Altun Yaruk
- D) Kitâb fi-ilmî'n-Nüşşâb
- E) Sekiz Yükmek

4. **Aşağıdakilerden hangisi Harezmi Türkçesi döneminde kaleme alınan eserlerden biri değildir?**

- A) Kısasü'l-Enbiya
- B) Kutadgu Bilig
- C) Nehcü'l-Feradis
- D) Muînü'l-Mürîd
- E) Mukaddimetü'l-Edeb

5. *Kaşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan eser, Türk dilinin ansiklopedik bir sözlüğüdür. Eser, Türkçenin ilk dil bilgisi kitabı ve sözlüğüdür.*

Bu parçada söz edilen eser aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Dîvânu Lugâti't-Türk
- B) Kutadgu Bilig
- C) Atabetü'l-Hakayık
- D) Dîvân-ı Hikmet
- E) Mukaddimetü'l-Edeb

6. Türklerin İslamiyet'i 10. yüzyılda kabul etmesiyle başlamıştır. Bu dönemin başlamasıyla birlikte Eski Türkçe Dönemi kapanmıştır. 11 ve 16. yüzyılları kapsayan bu dönem, Doğu Türkçesi, Batı Türkçesi ve Kuzey-Batı Türkçesi olan Eski Kıpçak Türkçesi olmak üzere üç kola ayrılmaktadır.

Bu parçada söz edilen dönem aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Altay Dönemi
- B) En Eski Türkçe Dönemi
- C) İlk Türkçe Dönemi
- D) Orta Türkçe Dönemi
- E) Eski Türkçe Dönemi

7. Aşağıdakilerden hangisi çekimli diller arasında yer almaz?

- A) Almanca
- B) Rusça
- C) Arapça
- D) İngilizce
- E) Tibetçe

8. Aşağıdakilerden hangisi eklemeli diller arasında yer alır?

- A) Rusça
- B) Vietnemca
- C) Macarca
- D) İngilizce
- E) Arapça

9. "Bu dil ailesinin iki alt grubu vardır. Bunlar, Fin-Ugor ve Samoyet'tir. Samoyet alt kollarında farklı dallar ile Samoyetçe, Fin-Ugor alt kolunda ise Batı ve Doğu Finceyi içine alan Fince, Estonca, Lapça, Macarca ve Ugorca yer almaktadır."

Bu parçada verilen açıklama aşağıdaki dil ailelerinden hangisine aittir?

- A) Altay dil ailesi
- B) Bantu dil ailesi
- C) Hami-Sami dil ailesi
- D) Ural dil ailesi
- E) Çin-Tibet dil ailesi

10. "Bu dil ailesine mensup dillerin konuşulduğu bölgeler, Orta ve Güney Afrika bölgeleridir. Bu bölgelerde bulunan kabileler tarafından konuşulmaktadır. Bu bölgede yaygın olarak kullanılan dil, Swahili'dir."

Bu parçada verilen açıklama aşağıdaki dil ailelerinden hangisine aittir?

- A) Hint-Avrupa dil ailesi
- B) Ural-Altay dil ailesi
- C) Çin-Tibet dil ailesi
- D) Bantu dil ailesi
- E) Hami-Sami dil ailesi

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2005). *Türk Dili Tarihi “Dönem-Eser-Bibliyografya”*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2000). *Türk Dili Tarihi I-II*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Kadar Türk Dili Tarihi I-II*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2003). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınevi.
- Ergin, M. (2009). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gülensoy, T. (2000). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güzel, Abdurrahman (2005). *Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karakuş, İ. (2021). Güneş-Dil Teorisi. *Atatürk Ansiklopedisi*. (2022, 20 Ağustos). Erişim adresi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/gunes-dil-teorisi/?pdf=3638>
- Özkan, M. (1995). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Tekin, T. ve Ölmez, M. (1999). *Türk Dilleri*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Vural, H. ve Böler, T. (2012). *Ses ve Şekil Bilgisi*. Ankara: Kesit Yayınları.
- Yakıcı, A., Yücel, M., Doğan, M. C. ve Yelok, V. S. (2008). *Üniversiteler İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Yıldız, M. (2022). Hoca Ahmet Yesevi. *Türktöyü Türk Dünyası Edebiyat Dergisi*, 1 (2), 4-9.

3. BÖLÜM

TÜRKÇENİN SÖZ VARLIĞI VE ÖZELLİKLERİ

Öğr. Gör. Aslı UYSAL

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Söz Varlığı
- Türkçe Söz Varlığı
- Kelimeler (Temel Söz Varlığı)
- Atasözleri
- Deyimler
- İkilemeler
- Kalıp İfadeler (İlişki Sözler)
- Terimler
- Argo
- Ağız Ögeleri

ANAHTAR KAVRAMLAR			
Söz Varlığı	Pasif Söz Varlığı	İkileme	Kalıp İfadeler
Kelime	Atasözü	Terim	Ağız Ögeleri
Aktif Söz Varlığı	Deyim	Argo	Yabancı Kelimeler

BU BÖLÜMDE HEDEFLENEN KAZANIMLAR

- Söz varlığını tanımlar.
- Aktif ve pasif söz varlığını ve aralarındaki farkı açıklar.
- Zihinsel süreçlerin bireyin söz varlığını nasıl etkilediğini açıklar.
- Türkçe söz varlığı çeşitlerini, anlamsal ve biçimsel özellikleri ile birlikte açıklar.
- Atasözü-deyim arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları açıklar.
- Ağız ögeleri ve söz varlığı arasındaki ilişkiyi açıklar.
- Argo kelimeler ve kullanımları hakkında bilgi verir.

GİRİŞ

Bir toplumun işleyiş yapısını belirleyen dildir. Dilde bir kusur olursa kelimeler bireylerin düşüncesini iyi aktaramaz. Düşünceler açık bir şekilde aktarılamazsa yapılması gereken şeyler doğru yapılamaz. Görevler doğru şekilde yerine getirilemezse törelerde ve kültürde bozulmalar meydana gelir. Töre ve kültürün bozulması adaletin bozulmasına yol açar ve adalet bozulursa halk ne yapacağını bilemez duruma gelir. Bu nedenle dil, bir toplum için bu kadar önemlidir (Demirbağ, 2002: 126).

Birey, dili dünyaya geldiği toplum içerisinde hazır olarak bulur ve iletişim ihtiyacını karşılamak için bu kaynaktan yararlanır. Birey dildeki kavramları içinde bulunduğu kültür çerçevesinde anlamlandırmaktadır (Soydan, 2021: 5). Dil geçmişten günümüze toplumların maddi ve manevi birikimlerini aktaran en önemli taşıyıcıdır. İnsanlığın varlığının çok uzun bir geçmişe dayandığı düşünüldüğünde bu aktarmalar sırasında bazı değişikliklerin yaşanması oldukça normaldir. Çünkü bu süreçte insanların aynı kalmadığı gibi yaşanan coğrafyalar, iletişim kurulan toplumlar, yapılan sosyal ve ekonomik etkinlikler de aynı kalmamıştır. Bütün bunlar da dille birlikte aktarılan söz varlığını etkilemiştir. Söz varlığının nesilden nesile aktarılabilmesi için öncelikle birey tarafından anlamlı bir şekilde zihinde yapılandırılması ve sonrasında kullanılmak üzere saklanması gerekmektedir. Birey bu yapılandırmayı ve saklamayı gerçekleştirebilmek için zihinsel süreçleri kullanmaktadır. Beyinde herhangi bir sorun yaşandığında bu depolamalar ve aktarmalar doğru bir şekilde gerçekleşemez.

Türkler tarih boyunca birçok coğrafyada yaşamışlardır. Bugünkü Türkiye Türkçesinin söz varlığına bakıldığında Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Eski Anadolu Türkçesinin izleri hatta bu dönemlerde kullanılan kelimelerin -bazılarında ufak ses değişimleri olabilir- hâlâ kullanılmakta olduğu dikkat çekmektedir.

Bu bölümde bir toplumu ulus yapan unsurların başında gelen “dil” i oluşturan söz varlığı ele alınmıştır. Bu ana başlık etrafında söz varlığının ne olduğu ve Türkçe söz varlığı çeşitleri hakkında bilgi sunulacaktır.

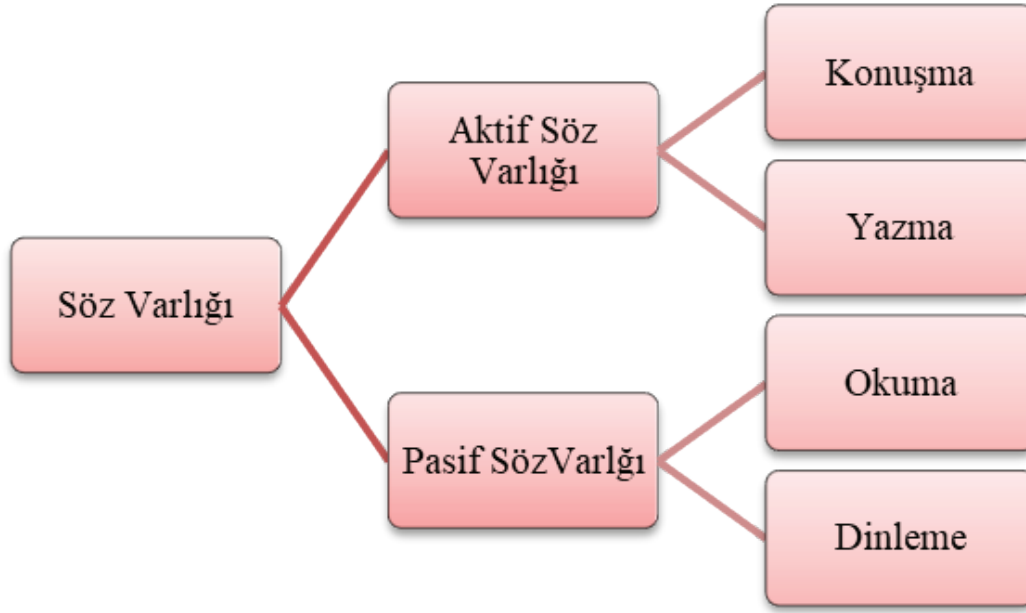
SÖZ VARLIĞI

Farklı kaynaklara bakıldığında *söz varlığı*, *söz dağarcığı*, *kelime hazinesi* vb. kavramların aynı anlamı karşılayacak biçimde kullanıldığı görülmektedir. Söz varlığı, “Söz kavramının genişliği içinde dilde kelime ve kelime üstü birimler olan ikileme, deyim, atasözü gibi anlamlı dil birimlerinin oluşturduğu birikimin bütünüdür.” (Karadağ, 2021: 6).

Söz varlığının belirlenmesi sırasında bazı ölçütleri dikkate almak gerekmektedir. Bunlardan birisi konuşma dilinin ve yazı dilinin söz varlığının ayrı çalışmalarla tespit edilmesi ve bunlardan hangisine yönelik söz varlığı tespiti yapılacaksa hedef grupların belirlenmesidir. Örneğin bir dildeki konuşulan söz varlığı öğeleri belirlenmeye çalışılacaksa hedef grup belirli bir mesleğe dâhil olanlar mı, yoksa öğrenciler mi veya öğrenciler ise hangi kademedeki öğrenim gören öğrenciler gibi sınırlandırılmalıdır. Söz varlığı çalışmalarında dikkate alınan bir diğer ölçüt, bireylerin söz varlıklarının aktif ve pasif olmak üzere iki gruba ayrılmasıdır. Aktif söz varlığı, bireylerin günlük hayatta yazılı ve sözlü ifadelerinde veya başka bir deyişle konuşma ve yazma etkinliklerinde anlamını bilerek kullandıkları kelimelerden oluşurken; pasif söz varlığı bireylerin okuma ve dinleme etkinlikleri sırasında bağlamdan yararlanarak anlamlandırdıkları bağlam dışında verildiğinde anlamını net olarak bilemedikleri kelimelerden oluşmaktadır.

Bireyler aktif söz varlıkları içerisinde yer alan kelimelerle ilgili olarak, konuşma sırasında o kelimeyi doğru bir şekilde telaffuz ederek vurgu ve tonlama yapabilirler, kelimeyi hatasız yazabilirler, kelimeye gelecek ekleri doğru şekilde ekleyerek kullanabilirler, kelimeyle eş anlamlı-zıt anlamlı olan diğer kelimeleri bilebilirler ve kelimenin hangi ortamlarda kullanılıp hangi ortamlarda kullanılmayacağına karar verebilirler. Buna

karşılık bireyler pasif söz varlıklarında bulunan bir kelimeyi duydukları sırada farkına vararak anlamlandırıp tanıyabilirler. Kelimenin yazılış biçimine aşınadılar ve okuma sırasında karşılaştıklarında kelimeyi tanırlar. Kelimenin özel bir anlamı işaret ettiğinin farkındadırlar. Kelime farklı bağlamlarda farklı anlamlarla kullanıldığında anlamlandırabilirler. Kelimenin kavram alanına göre kelimeleri bilirler ve kelimenin sıklıkla kullanılıp kullanılmadığını, kaba bir anlama sahip olup olmadığını bilirler (Memiş, 2018: 1279-1280).

Şekil 1. Söz Varlığı Sınıflandırması

Söz varlığı bireylerin temel dil becerilerini, eğitim-öğretim hayatlarını, günlük hayatlarını kısaca hayatlarının tüm kademelerini etkilemektedir. Bireylerin hayatlarının herhangi bir kademesinde iletişim kurarken sorun yaşamamaları için söz varlıklarının geliştirilmesi gerekmektedir. Bireyin söz varlığının gelişmesi sırasında önce pasif söz varlığı gelişir ve sonra bu pasif söz varlığı içerisinde yer alan kelimelerin anlamları ve görevleri kalıcı bir şekilde öğrenilerek aktif söz varlığına taşınır. Pasif söz varlığında yer alan bir kelimeyle iletişim sırasında ne kadar çok karşılaşırsa aktif söz varlığına taşınması da o kadar kolay olur.

Bireylerin tüm hayatlarını etkileyen söz varlığının meydana gelmesi peki ne zaman başlamaktadır? Dinleme becerisinin daha doğmadan anne karnında gelişmeye başladığı bilinse de bireyin pasif söz varlığından söz edebilmek için bireyin en azından bazı kelimeleri, nesnelere ve kavramları bilmesi gerekmektedir ki bildiklerinden hareketle bilmediği kelimeyi bağlamda anlamlandırabilsin.

Bireyin okuma, yazma, konuşma ve dinleme alışkanlıkları ile söz varlığı birbirini etkilemektedir. Bir çocuk ne kadar farklı girdilerle karşılaşır ve onları kullanırsa aktif ve pasif söz varlığındaki kelimeler de o kadar çeşitlenerek artış gösterir. Şu unutulmaması gereken bir gerçektir: Kullanılmayan her şey unutulmaya ve yok olmaya mahkûmdur.

TÜRKÇE SÖZ VARLIĞI ÇEŞİTLERİ

1. Kelimeler (Temel Söz Varlığı)

Dilde kullanılmakta olan kelimeler o dilin söz varlığının ilk çeşididir. Bireylerin günlük hayatta kullanırken en sık başvurdukları kelimeler temel söz varlığını oluşturmaktadır. Deyimler, atasözleri, kalıp ifadeler, ikilemeler vb. bu temel söz varlığı da denilen kelimelerin bir araya gelmesinden oluşmakta ve bazen de bu birleşme sırasında farklı anlamlar kazanmaktadırlar.

Türk Dil Kurumu sözlüğünde kelime “sözcük” (TDK, 2022) olarak geçmektedir. Korkmaz (2017: 99) da kelimeyi, “Bir veya birden çok heceli ses öbeklerinden oluşan ve tek başlarına zihindeki belirli kavramlara karşılık olan somut veya soyut söz kalıplarıdır; somut ve soyut kavramlar arasında ilişki kuran dil birimleridir.” şeklinde tanımlamaktadır.

Temel söz varlığını oluşturan kelimeler toplumdaki maddi ve manevi kültür ile şekillenmektedir. Dillerdeki kelimeler incelendiğinde bu durum çok açık bir şekilde fark edilebilir. Örnek olarak Arap toplumlarında deve, kültürleri gereği önemli bir hayvandır. Dillerine bakıldığında da bu kavramla ilgili birçok söz varlığının bulunduğunu görmek mümkündür. “Cinsiyet ayırt etmeden tek deveye ba’îr veya ibil, dişi deveye nâka, tek hörgüçlü deveye irâb, çift hörgüçlü deveye fâlic, iyi koşan deveye hecin denir.” (Ceviz, 2007: 55). Bu kelimeler sadece devenin fiziksel özelliklerini ayırt etmek için kullanılan kelimelerdendir. Bunlar daha da çoğaltılabilmektedir. Türklerde akrabalık bildiren birçok kelime bulunurken (anne, baba, amca, dayı, hala, teyze, babaanne, anneanne, dünür, kayınpeder, elti, yenge, görümce, bacanak, kayınbirader, enişte...) İngilizlerde akrabalık bildiren kelimeler (aunt, uncle, mother, father...) Türklerdeki gibi fazla değildir. Örneğin, Türkçede annenin kız kardeşi için "teyze" ve babanın kız kardeşi için "hala" kelimeleri kullanılırken, İngilizcede bu durum için tek bir kelime, “aunt” kelimesi kullanılmaktadır.

Aksan (2018: 34) temel söz varlığı ya da çekirdek kelimeler olarak nitelendirdiği söz varlığı sınırının belirlenmesinde insanı odak nokta olarak almaktadır. Aksan’a göre (2018: 34-35) insanın organları başta olmak üzere, doğal ihtiyaçlarını karşılayan (yemek, içmek, uyumak gibi kelimeler) kavramlar, sayılar, maddî ve manevî kültürünü yansıtan kavramlar, yine manevî kültüre dahil olan dinle, gelenek ve göreneklerle ilgili kavramlar da temel söz varlığı içinde düşünülmektedir.

Yaşanılan coğrafyada, yapılan sosyal-ekonomik faaliyetlerde değişiklik olması durumunda dile yeni söz varlıkları girebilir veya kullanılmayan söz varlıkları dilden çıkabilir. Örneğin, Türklerin İslamiyet öncesi dillerinde "Allah, namaz, oruç, zekât, hac, peygamber" gibi kelimeler ve bu kelimelerle kurulan atasözleri, deyimler, ikilemeler bulunmazken, İslamiyet’i kabul ettikten sonra bu tür kelimeler ve bu kelimelerin geçtiği kalıplaşmış sözler Türkçeye yerleşmiştir. Yine teknolojik gelişmeler sonucunda da dile yeni kelimeler girmektedir. Bugün kullanılan "bilgisayar, tablet, akıllı telefon, yazıcı, internet" gibi kelimeler elli altmış yıl öncesinde kullanılmamaktaydı.

Eski Türkçede kullanılan kelimelerden bazıları da anlam genişlemesine, daralmasına veya değişmesine uğrayarak söz varlığı içindeki yerlerini korumuşlardır. Eski Türkçede yer alan “yemiş” kelimesi tüm meyveleri içine alan bir kelimeyken, bugün sadece tek bir meyveye (incir meyvesine) karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır. Yine “hayvan” kelimesi eskiden insanları da içine alan geniş bir anlamda kullanılırken, bugün sadece kuş, kurt, kuzu gibi canlılar için kullanılan bir kelimedir. Bu iki örnekte de kelimelerde anlam daralmasına gidilmiştir. “Yavuz” kelimesi eski Türkçede "fena, kötü, perişan" gibi olumsuz anlamlarda kullanılırken, günümüzde "iyi, güzel, yiğit" anlamında kullanılmaktadır. Yine eski Türkçede acı, eziyet anlamlarında kullanılan “emgek (emek)”

kelimesi günümüzde çaba, güç anlamında kullanılmaktadır. Bu iki örnekte kelimelerin kendileri aynı kalmış ancak anlamlarında değişme (iyileşme) olmuştur.

Türkçenin en eski kelimelerine bakıldığında yer alan ögeler arasında akrabalık bildiren kavramların olduğu görülmektedir. Bunlardan bazıları örnek verilecek olursa: “Baba” kavramını karşılayan en eski öge “kañ” kelimesi olup yazıtlarda yer almaktadır. Bu kelimeye Karahanlı metinlerinde rastlanmazken, bunun türevi olan “kañsık” (üvey), “kañdaş” (babaları bir olan) kelimeleri aynı dönem içinde varlığını devam ettirmişlerdir. Uygurlarda ise “baba” anlamında “ata” kelimesi geçmektedir. Bu kelime ve bundan türetilen “atalık” kelimesi bugün Anadolu ağızlarında kullanılmaktadır. “Anne” kavramını karşıladığı bilinen en eski kelime, yazıtlarda yer alan “ög” kelimesidir. Yazıtlarda “ögsüz” şeklinde de görülmektedir ve bugün annesiz anlamında kullanılan “öksüz” kelimesi buradan gelmektedir. Yine Uygur metinlerinde -fazla olmasa da- “ög” kelimesinin yanında “ana” kelimesi de yer almaktadır. Türkçede akrabalık bildiren bir diğer en eski kelime anne-babanın yavrusuna kız-erkek ayrımı yapılmadan verilen “ogıl (ogul)” kelimesidir. “Oğlan” kelimesi de “ogul” kelimesinin çoğul şeklidir. Bu kelime Karahanlı Dönemi’nde anlam daralmasına uğrayarak daha çok “çocuk” anlamında kullanılmıştır. “Oğlan eylemek (çocuk yapmak)” gibi. Bugüne kadar değişmeden gelen ve Türkçenin temel söz varlığı içinde düşünülen ögelerin arasında “baş, yüz, kaş, kan, saç...” gibi vücut ve organ adları görülmektedir. Vücut ve organ adlarının “boguz (boğaz), elig (el), kulkak (kulak), adak (ayak)” gibi bazılarında küçük ses değişimleri görülebilmektedir. Yine temel söz varlığı içinde bulunan ve sık kullanılan eylemlerden de değişmeden günümüze gelenler vardır. Bunlardan bazıları “aç-, al-, bil-, boz-, öl-, kon-, sür-, yaşa-, yat-, yarat-...” eylemleridir (Aksan, 2006: 32-37).

Bugün Türkiye Türkçesinde eski dönemlerde kullanılan Türkçeden gelen kelimeler dışında yeni kelimeler oluşturulmakta, geçmiş dönemlerde olduğu gibi dilimize yabancı dillerden kelimeler geçmekte ve Türkçe de farklı dillere kelimeler vermektedir.

1.1. Kelime Oluşturma

Dünya üzerinde konuşulmakta olan dillerin neredeyse tamamında yeni kelimeler üretmek için farklı yöntemler kullanılmaktadır. Yaman (2016: 89-90), kelime oluşturma yöntemlerini aşağıdaki gibi sıralayarak açıklamıştır:

a. Türetme Yöntemi: Türkçe sondan eklemeli bir yapıya sahiptir. Bu özellik Türkçede kelimelerin sonlarına ekler getirilerek yeni birçok kelime oluşturulmasına imkân tanımaktadır. Kelime oluşturmada en çok kullanılmakta olan yöntem, kelimelerin köklerinden çeşitli yapım ekleri kullanılarak yeni kelimeler türetmektir. Bir örnek verilecek olursa “say” kökünden türetilmiş kelimelere bakalım: “Say, saymak, sayma, sayış, sayı, sayılı, sayısız, sayım, sayımcı, sayımcılık, sayın, saygı, saygıdeğer, saygıdeğerlik, saygılı, saygılılık, saygısız, saygısızlık, saygın, saygınlık, sayan, sayaç, sayaçlık, saydam, saydamlık, saydamlaştırmak, saydamlaştırma, saydamlaştırış, sayman, saymanlık, saydırmak, saydırma, saydırış, saydırtmak, saydırma, saydırtış, sayışmak, sayışma, Sayıştay, sayılmak, sayılma, sayılış, sayıltı, sayıltılı, sayıltısız, sayısal, sayısalıcı, sayısalcılık, sayıca, saygınca, saygılıca, saygısızca...”

b. Derleme Yöntemi: Türk Dil Kurumu, Türkçenin Anadolu sahasındaki söz varlığını tespit edebilmek için 1932-1960 yılları arasında ülkenin farklı bölgelerinde halk ağızlarında kullanılmakta olan Türkçe ve Türkçeleşmiş kelimeleri derlemek için çalışmalar yapmıştır. Bu sayede Türkiye’de halk ağızlarında kullanılan ancak yazı dilinde bulunmayan yüz binlerce kelime tespit edilerek "Derleme Sözlüğü" olarak yayımlanmıştır. Günümüzde de derleme çalışmaları devam etmekte, yeni kelimeler tespit edilerek kayıt altına alınmaktadır.

c. Tarama Yöntemi: Yine geçmiş dönem eserleri taranarak bugün kullanımdan kalkmış veya anlamı değişime uğramış kelimeler tespit edilerek dile yeni kelimeler kazandırılabilir. Türk Dil Kurumu 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Türkiye Türkçesi ile yazılmış olan eserleri tarayarak tespit ettiği kelimeleri "Tarama Sözlüğü" adı ile yayımlamıştır.

ç. Birleştirme Yöntemi: Türkçenin söz varlığının zenginleştirilmesinde kullanılan bir diğer yöntem de birleştirme yöntemidir. Eski zamandan beri kullanılmakta olan bu yöntem ile çok sayıda kelime oluşturmak mümkündür.

Birleştirme yöntemi ile oluşturulmuş birçok bitki adı, hayvan adı, alet adı, hastalık adı, yiyecek adı vb. bulunmaktadır. Örneğin, yalıçapkını bir kuş türü, akşamsefası bir çiçek türü, suçüçeği bir hastalık adı, bülbülyuvası bir tatlı adı. Bu örnekler daha da çoğaltılabilmektedir.

1.2. Yabancı (Alıntı) Kelimeler

Dünyadaki bütün dillerin yapısında mutlaka başka dillerden alınma kelimelerin bulunduğu bilinen bir gerçektir. Yabancı kelimeler bir dile farklı yollar aracılığı ile girebilmektedir. Ticaret, eğitim, bilim, savaş, göç, sosyal, ekonomik ve kültürel etkinlikler, çeviri eserler ve günümüzde özellikle de teknolojik araçların kullanımı bu yollardan bazılarıdır.

Dildeki bütün kelimelerin bir kullanım alanı olduğu gibi yabancı kelimelerin de farklı kullanım alanları bulunmaktadır. Yabancı kelimelerin kullanım alanlarını ve tarihî süreçte hangi toplumlardan alındığını en iyi gösteren kaynaklar tek dilli sözlüklerdir.

Herhangi bir yabancı dilden alınan kelimeleri, yerleşmiş yabancı kelimeler ve yerleşmemiş yabancı kelimeler olarak iki bölümde incelemek mümkündür. Yerleşmiş yabancı kelimeler; bir dilin ses yapısına ve dil kurallarına uyarak yabancı olduğu artık fark edilmeyen öğelerdir. *Duvar*, *sandık* gibi. Yerleşmemiş yabancı kelimeler ise dilin ses ve kurallarına uyum sağlayamayan söylendiğinde yabancı olduğu hemen fark edilen kelimelerdir. *Oksijen*, *lokomotif* gibi (Aksan, 2018: 37).

Yabancı kökenli kelimelerin Türkçede ortaya çıkaracağı sorunlara yönelik Türk Dil Kurumu tarafından bazı çalışmalar yapılmaktadır. Yabancı kelimelere karşılık bulma konusunda yaşanan sorunlara yönelik 1933'te "Yabancı Kelimelere Karşılık Bulma Komisyonu" oluşturulmuştur. Bu komisyon, dile giren yabancı kökenli kelimelere Türkçe karşılık bularak basın yayın yoluyla kullanımını yaygınlaştırmaya çalışmıştır (Yıldız ve Karababa, 2018: 174). Ancak burada önemli nokta Türk Dil Kurumunun yabancı kelimelere bulduğu karşılıkların halk tarafından benimsenmesidir. Toplumun yabancı kelimelere bulunan karşılıkları kabul etmemesinin, yabancı kelimeye karşılık olarak bulunan kelimenin yabancı kelimedenden daha uzun olması veya söylemesinin daha zahmetli olması gibi çeşitli nedenleri olabilmektedir.

Diller arasındaki ilişkiler de insanlar arasındaki ilişkiler gibi değişkendir. Bu değişkenlik diller arasında bazı sorunlara sebep olabilir. Bu sorunlardan en yaygın olanı yabancı kelime sorunudur. Bir dilde yabancı kelimelerin çok olması demek ana dilde de aynı anlama gelen kelimelerin bulunması demektir. Örnek olarak Fransızcadan Türkçeye geçen "antre" kelimesi yerine "giriş", İngilizceden Türkçeye geçen "brans" yerine "dal", "star" yerine "yıldız" gibi kelimelerin kullanılmasıdır. Dile giren yabancı kelimeler daha çok genç nesil tarafından kullanılmaktadır. Yabancı kelimeleri kullanan gençler kendilerini çağa ayak uyduruyormuş gibi hissetmektedirler. Genç neslin bu tutumuna karşılık anne-babalar eski alışkanlıklarını sürdürmekte ve bu şekilde kuşaklar arasında iletişim sorunları oluşmaktadır (Maglero, 2011: 9).

Türkçedeki yabancı kelimelere ve Türkçe karşılıklarına örnekler:

Burs (Fr. *bourse*: para kesesi): öğrenim kredisi

Fon (Fr. *fond*: dip): kaynak

Kargo (İng. *cargo*): yüktaşır

Larenjit (Fr. *Laryngite*: gırtlak yangısı): boğaz yangısı

Levy (Fr. *Levier*: kaldıraç): kanırtaç

Monitör (Lat. *Monere*: uyarmak): göstereç

Navigasyon (Fr. *Navigateur*<*navigare*: gemi ile yolculuk yapmak): gezinim, yolbul

Patent (İng. *Patent*<Lat. *patere*: açık olmak): buluş belgesi

(2022, Temmuz 10). Erişim adresi: <http://www.dildernegi.org.tr/TR,529/bati-kaynakli-sozcuklere-turkce-karsilik-onerileri.html>

Dil kirliliği veya dilde kirlenme olarak adlandırılan yabancı kelimelerin kullanılmasında özellikle İngilizceden ve Fransızcadan geçen kelimelerin çoğunlukta olduğu dikkat çekmektedir. Geçen kelimelerin büyük bir kısmını terimler oluşturmaktadır. Bu kelimelere bakıldığında Türkçedeki biçimiyle değil, geldiği dildeki biçimiyle kullanıldığı dikkat çekmektedir. Örneğin; *ekoloji, dinamo, forum, performans, vizyon, abone, biblo, bagaj, jüri, konser, kilo, kolej, kreş, melodi, krema, koma, mayonez, maske, lise, model, kravat, klinik, müzik, obje, otel, risk, piyes* vs. Dildeki bu yabancı kelime kullanımının önüne geçilebilmesi için dil bilginlerine önemli görevler düşmektedir. Dil bilginleri konuşmalarında örnek olmalı, yol göstermeli ve dile giren yabancı kelimelerin denetimini üstlenmelidir. Ancak bu görev sadece dil bilginlerine değil, dil bilginleri başta olmak üzere eğitimli olan bütün insanlara düşmektedir (Dağlı, 2019: 890).

Batı hayranlığı ve Batı'yı taklit etme sonucunda yabancı kelimelerin kullanımının artması, dildeki iletişimin gelişmesini olumsuz etkilemektedir. Dil devrimi ile sadeleşme yapmaya çalışılırken, Arapça ve Farsça kelimeler dilden çıkarılırken Batı'dan alınma kelimelerin kullanımında artış yaşanması bir tezatlık oluşturmaktadır. Bir diğer durum, diller arasındaki kelime alışverişine tümüyle engel olmanın mümkün olmamasıdır. Bu duruma engel olmaya çalışmak yerine dilin ifade gücü artırılarak yabancı kelime alımının hızının yavaşlatılması gerekmektedir. Kökene bakılmaksızın dilde uzun yıllardır kullanılmakta olan kelimeler bizimdir ve bunları söküp atmaya çalışmanın da Türkçeye zarar vereceği (Bulut, Orhan ve Kırbaş, 2012: 147-149) unutulmamalıdır.

Türkçe sadece diğer dillerden kelimeler almamış, aynı zamanda da farklı toplumlara kelimeler vermiştir. Türkçenin en fazla etkilediği, kendi söz varlığından birçok öge verdiği dillerin başında Balkan ülkelerinde konuşulmakta olan diller (Sırp-Hırvatça, Bulgarca) gelmektedir. Bunlardan başka Arnavutça, Rumence, Macarca, Makedonca ve Yeni Yunancada da pek çok Türkçe söz varlığı ögesi vardır. Bu ögelerin birçoğu Balkanlardaki Türk egemenliği döneminden kalmadır. Doğu dünyasına bakıldığında ise İran ve Arap ülkelerine birçok kelime geçmiştir. Türkçeden geçen bu kelimelere örnek olarak; Boşnakçada babo (baba), nena (nene), duvegljija (güvey); Sırp-Hırvatçada aşçıya (aşçı), bekçiya (bekçi), belenzuka (bilezik), ajran (ayran); Bulgarcaya kofa (kova), djušek (döşek), iorgan (yorgan), kefsiz (keyifsiz); Farsçada keşikçi (bekçi), postçi (postacı) verilebilir (Aksan, 2018: 146-154).

2. Atasözleri

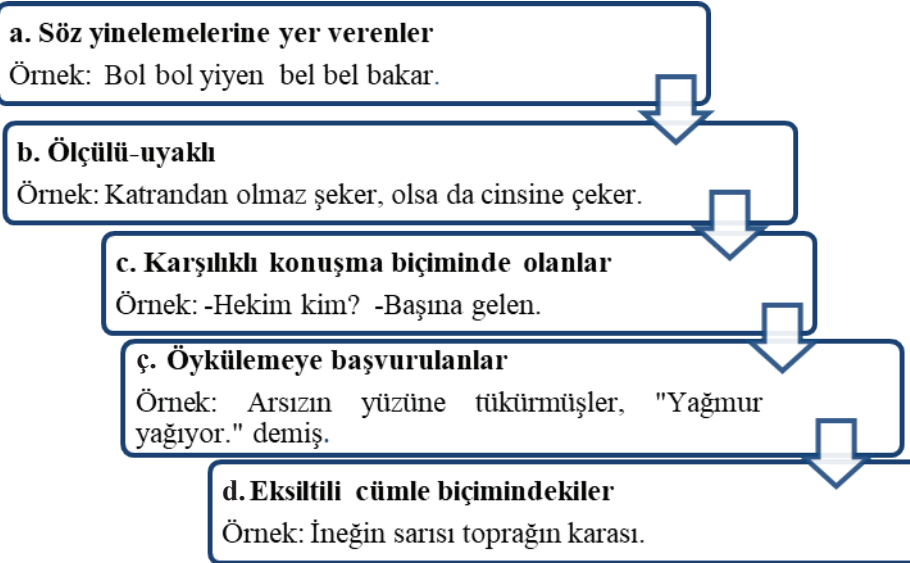
Atasözleri, toplumdaki insanların ortak olarak oluşturduğu bir üründür. Atasözleri ile aktarılan anlamlar o toplumun tecrübe edilmiş birikimlerinden oluşmaktadır. Atasözleri gerçek olarak hayatın içinden doğmakta ve nesiller boyunca aktarılan bir iletişim unsuru hâline gelmektedir. Atasözleri toplumsal bir duyarlık sonucunda

ortaya çıktığı için nesiller arası üstlenmekte olduğu işlevle toplumsal duygudaşlığın somutlaşmış şekli olarak değerlendirilebilir (Güzel ve Karadağ, 2013: 274-275).

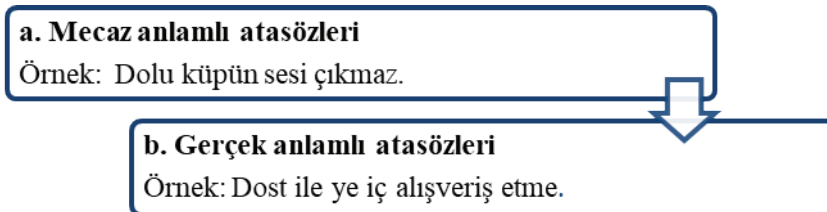
Atasözleri toplum içinde zamanla kendiliğinden meydana gelmektedir. Toplumdaki insanlardan hiçbiri “Haydi bir atasözü üretelim!” dememiştir. Atasözleri, toplumun önde gelen sanatçıları ve bilginleri tarafından bazı sözlerin söylenip sonrasında toplumun geneli tarafından o sözün kabul görmesi ile meydana gelir. İlerleyen süreçte sözü söyleyen kişinin adı unutulur ve sadece söylenen söz gelecek kuşaklara aktarılır (Hengirmen, 2017: 9). Söyleyen kişinin adının unutulması burada önemlidir. Diğer türlü bilindik kişilerin söylediği ve toplumun bir kesimi tarafından kullanılan sözler olan özdeyişler atasözleri ile karıştırılabilir. Özdeyişler söyleyeni belli olan özlü sözlerdir.

Ulusların aynası niteliğinde olan atasözleri her zaman gerçek anlamda kullanılmaz, genellikle bir iki cümleden ve sanatlı-uyaklı sözlerden oluşmaktadır. Söz sanatlarının kullanılması, uyak ve ritim, atasözlerine söyleyiş güzelliği kazandırmaktadır. Atasözlerinde az kelimeyle çok şey anlatılmakta, dolaylı anlatımlara ve ifadelere yer verilmemektedir. Amaç bireye yol göstermek, öğüt vererek gerçekleri fark etmelerini sağlamaya çalışmaktır (Aslan, 2021: 22).

Bilgin (2013: 63-66) atasözlerinin özelliklerini biçimsel ve anlamsal olarak ikiye ayırmakta ve açıklamaktadır: Biçimsel özelliklerin başında söz dizimlerinin bozulmaması, atasözünün içinde yer alan kelimelerin yerine başka kelimelerin getirilememesi, atasözlerinin ek almaması gelmektedir. Bilgin’e (2013) göre biçimsel oluşumlarına göre atasözleri:

Bilgin’e (2013) göre anlamsal oluşumlarına göre atasözleri:

Atasözleri anlamlarına bakıldığında belirli kurallar çerçevesinde oluşturulurlar. Aksoy, (2019: 17-19) atasözlerini aşağıdaki gibi farklı gruplara ayırmıştır:

1. Sosyal olayları yansıtan atasözleri	<i>Minareyi çalan kılıfını hazırlar.</i>
2. Doğa olaylarını belirten atasözleri	<i>Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır.</i>
3. Ahlak dersi ve öğüt veren atasözleri	<i>Yoldan kal ama yoldaştan kalma.</i>
4. Yol gösteren atasözleri	<i>Taşıma su ile değirmen dönmez.</i>
5. Töre ve gelenekleri bildiren atasözleri	<i>Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı var.</i>
6. İnanışları bildiren atasözleri	<i>Ananın bahtı kızına.</i>

Atasözlerinin farklı bölgelerde değişik söyleme şekillerinin olması bozulmuş olduğunu göstermemekte, sadece o bölgede kalıplaşmış olarak o şeklinin kullanıldığını göstermektedir. Kimi bölgelerde “*Keskin sirke küpüne zarar.*” şeklinde kullanılırken kimi bölgelerde “*Keskin sirke kabına zarar.*” şeklinde kullanılmaktadır (Aksoy, 2019: 20).

Atasözleri geçmişten gelerek bugüne ulaşır ve bazen aynı kalarak bazen de değişimlere uğrayarak gelecek kuşaklara aktarılır. Eski Türkçe dönemlerinden günümüz Türkçe dönemine ulaşan atasözlerine örnekler:

- Aç ne yemes, tok ne temes. (Aç ne yemez tok ne demez.)*
Kişi alası içtin, yılka alası taştın. (İnsanın alacası içinde hayvanın alacası dışında)
Kanıg kan birle yumas (Kanı kanla yıkamazlar; kanı suyla yıkarlar.)
Awçı neçe al bilse adhıg ança yol bilir. (Avcı ne kadar al(hile) bilse, ayı o kadar yol bilir.)
Taşıg ısrumasa öpmiş gerek. (Kaldıramadığın taşı öp de başına koy.)
Agılda oğlak togsa arıkda otı üner. (Ağılda oğlak doğsa, ovada otu biter.)
Arslan karısa sıçgan ötin ködhezür. (Arslan kocayınca sıçan deliği gözetir.)
Agız yese köz uyadhur. (Ağız yese göz utanır.) (Aksan, 2006: 150-152).

Atasözlerinin farklı dillere çevrilmesinde bir sakınca yoktur. Bu durum anlamsal olarak bir sorun oluşturmamakta, sadece şekil olarak değişikliklere sebep olmaktadır.

3. Deyimler

Bir olayın, bir durumun, bir kavramın daha etkili bir şekilde anlatılması için en az iki kelimenin bir araya gelerek oluşturduğu, çoğunlukla da gerçek anlamlarının dışında kullanılan söz gruplarına deyim denilmektedir. Nesiller boyunca aktararak kullanılan bu söz grupları toplumların deneyimlerini ve birikimlerini yansıtmaktadır (Doğan, 2016: Ön söz). Deyimlerin cümlede kullanılma görevi anlamı güçlendirerek güzelleştirmektir. Deyimler en az iki, en fazla beş kelimedenden oluşmaktadır. Deyimlerin oluşturulması sırasında kullanılan bütün kelimeler bir anlama karşılık geldiği için her bir kelimenin anlamına ayrı ayrı odaklanılmamalıdır.

Deyimlerin içerisindeki kelimelerin yeri değiştirilememektedir. Eğer yeri değiştirilirse deyim, deyim olma özelliğini kaybetmektedir. Deyim içerisinde yer alan kelimeler eş anlamlıları ile değiştirilemez. Deyimler, içerisindeki kelimelerin veya cümlenin yapı olarak bozulmaması şartıyla ek alabilirler. Deyimi oluşturan kelimelerin arasına farklı kelimelerin girmesi deyim bozulmasına neden olmaz (Bilgin 2013: 57-58). Deyimler bir anlatım biçimi olup çoğunda yargı yer almamaktadır. Ancak çok az sayıda olan cümle şeklindeki deyimlerde yargı bulunabilir (Hengirmen, 2011: 8).

Bilgin (2013: 59-62) deyimlerin özelliklerini biçimsel özellikler ve anlamsal özellikler olarak ikiye ayırmakta ve bu özellikleri aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

Biçimsel Özellikler

- Söz öbeği biçiminde kurulanlar
- Ad tamlaması şeklinde olanlar (*anasının gözü, el kapısı...*)
- Sıfat tamlaması veya birleşik sıfat şeklinde olanlar (*niyeti bozuk, tok sözlü...*)
- İkileme biçiminde olanlar (*deli dolu, incik boncuk...*)
- İlgeçlerle kurulanlar (*bacak kadar, hatır için...*)
- Tümce biçimindeki deyimler (*iğne atsan yere düşmez*)
- Eksilteli anlatım biçimindeki deyimler (*laf aramızda*)

Anlamsal Özellikler

- Mecaz anlama kurulan deyimler: Deyimi oluşturan kelimeler genellikle gerçek anlamlarını yitirirler. Deyimler anlatılması zor olan durumları somutlaştırarak etkili bir şekilde anlatmak için kullanılırlar. Deyimlerin birçoğunda benzetmelerden yararlanılır. Örnek: *tereyağından kıl çeker gibi*.
- Gerçek anlamlı deyimler: Bazı deyimlerde kullanılan kelimeler gerçek anlamlıdır. Örnek: *yükte hafif pahada ağır, iyi gün dostu*.

“Eski Anadolu Türkçesinde ve 11. yüzyıldan sonra kaynaklarda yer alan ve değişmeden günümüze gelen deyimlere örnekler: elden ayaktan düşmek, gönlü kararmak, esüp savurmak, göz dikmek, diş bilemek, ömür törpüsü, dili damağı kurumak, belini bükme, usunu dermek...” (Aksan, 2006: 119-120).

4. İkilemeler

İkileme, kelimelerin ya da yansımaları birimlerin tamamı veya bir bölümünün tekrar edilmesi veya kelimelerin anlamları yönünden bağlantılı olabileceği diğer kelimelerle bir arada kullanılması ile meydana gelmektedir (Aksan, 2001: 115).

Türkçenin tarihî dönemlerine bakıldığında ikilemelerin çeşitli biçimleriyle birlikte o zamandan beri var olduğunu görmek mümkündür. Köktürk yazıtlarında “iş küç” (iş güç), “ad kü” (ad şöhrat), “ıda taşda” (ormanda taşta), “yanılmak yazılmak” (yanılmak hata etmek) gibi; Uygur Dönemi’nde “busuş kadgu” (üzüntü kaygı), “telim öküş” (çok fazla), “yirinmek övkelemek” (hiddetlenmek kızmak) gibi; Karahanlı Dönemi’nde “ukuş bilig” (akıl bilgi), “iş tuş” (eş dost), “ulug kiçig” (büyük küçük) gibi örnekler bulunmaktadır (Aksan, 2018: 68-69).

Bilgin (2013: 68) ikilemelerin özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

- İkilemelerin oluşturulmasında ses benzerliklerinin önemi büyüktür. Bu benzerlikler kelimelerin önünde veya sonunda olabilmektedir. *Bağ bahçe, çalı çırpı, salkım saçak, tangır tungur...*
- İkilemeleri oluşturan kelimeler tek birim olarak kabul edilir ve aralarına virgül konmaz.

- Kalıplaşma sırasında ikilemeyi oluşturan anlamsız kelimelerin hiçbiri tek başına kullanılamaz. *Abur cubur* gibi.
- Kalıplaşma ikilemeyi meydana getiren kelimelerin sırasını da belirlemektedir. Bu kelimelerin yerleri değiştirilemez. *Az buz, bata çıka, düşe kalka* ikilemeleri *buz az, çıka bata, kalka düşe* şeklinde değiştirilemez.
- Cümlede ad soylu kelime görevinde kullanılmakta olan ikilemeler çekime girebilirler.
- Bazı ikilemeler eylem çekimine girebilmektedir.
- Yansıma kelimelerden oluşan ikilemeler bulunmaktadır. *Girt girt, çangır çungur* gibi.
- İkilemelerde yinelenen kelimeler ad tamlaması biçimindedir. *İyinin iyisi, güzeller güzeli* gibi.
- Sayılarla kurulan ikilemeler de vardır. *Üç beş, dört beş* gibi.
- Kelimenin tekrarlanmasıyla oluşturulan ikilemelerde kelimelerden biri veya ikisi de “e” ekini alabilir. *Dişe diş, bıçak bıçağa* gibi.
- Tekrarla kurulan ikilemelerin arasına edat veya bağlaç getirilerek anlam daha da güçlendirilebilir. *Kanım şıpır da şıpır aktı geceye* gibi.
- Bazı ikilemelerin kullanımı sırasında üçüncü bir kelimeye ihtiyaç duyulabilmektedir. *Erim erim, sürüm sürüm, homur homur* gibi ikilemeleri *erim erim erimek, sürüm sürüm sürünmek, homur homur homurdanmak* şeklinde kullanılabilir.
- Kullanımı sırasında üçüncü bir kelimeye gereksinim duyulan ikilemelerin birçoğu deyim özelliği kazanır. *Baş başa vermek, göz kulak olmak, tepe tepe kullanmak...*

İkilemeler kuruluşlarına göre farklı şekillerde oluşmaktadır:

- Aynı kelimelerin tekrar edilmesi ile oluşturulan ikilemeler: *adım adım, cayır cayır, şıkır şıkır, yavaş yavaş...*
- Eş anlamlı kelimeler ile oluşturulan ikilemeler: *çarşı pazar, gizli saklı, eksik gedik...*
- Yakın anlamlı kelimeler ile oluşturulan ikilemeler: *kıyı köşe, sorgu sual, yalvar yakar...*
- Zıt anlamlı kelimeler ile oluşturulan ikilemeler: *git gel, sağ sol, ön arka...*
- Biri anlamlı diğeri anlamsız kelime ile oluşturulan ikilemeler: *eğri büğrü, tıkr mıkır...*
- Yansıma kelimeler ile oluşturulan ikilemeler: *fokur fokur, güm güm, haşır haşır...* (Uysal, 2021: 168-169).

5. Kalıp İfadeler (İlişki Sözcükleri)

Kalıp ifadeler, kelimedenden cümleye kadar farklı biçimsel özellikleri olan, aynı bağlam koşullarında toplumun çoğunluğu tarafından ortak ve geleneksel olarak kullanılan, sosyal etkileşim, kendini ifade etme işlevlerinde kullanılan anahtar sözcüklerdir. Kalıp ifadeler düğün, ölüm, alışveriş, yeme-içme, karşılama-uğurlama, kutlama gibi günlük hayatta yaygın olarak kullanılmaktadır (Bayraktar, 2020: 172).

Kalıp ifadeler, bir milletin yaşayış tarzını, kültürünü, değerlerini, inançlarını, geleneklerini, dillerindeki özelliklerini, toplumun hayatını ve kültürünü içinde barındıran ifadelerdir. Bir dilin söz varlığında önemli yere sahip olan ve uzun bir kalıplaşma süreci geçiren kalıp ifadeler, bir milletin dil ve kültürüne dair ortak özellikleri içinde barındırır (Ergönenç ve Bulgarova, 2021: 2).

Kalıp ifadelerin işlevleri şu şekilde özetlenebilir:

- Bireyleri özgün kelimeler bulma çabasından kurtarmaktadır.
- Toplum içinde yaşanan karmaşık durumlarda bireylere kolaylık sağlamaktadır.
- Mesajların daha açık ve net bir şekilde karşı tarafa iletilmesini sağlamaktadır.
- Yanlış anlama/anlaşılma olasılığını en aza indirmektedir.
- Toplum içindeki davranışlara çeki düzen verilmesinde ve nezaket kurallarına uyulmasında etkilidir.
- İletişim kanallarının işlevlerini kolaylaştırarak bireyler arasındaki bağları güçlendirmektedir.
- Bireydeki aidiyet duygusunun güçlenmesini sağlamaktadır (Doğançay, 1990, akt. Martı, 2019: 117).

Gökdayı (2008: 100-102) kalıp ifadeleri aşağıdaki gibi gruplandırarak örneklendirmiştir.

Hayır, dua ve iyi dilek bildirenler: güle güle oturun, Allah razı olsun, iyi bayramlar...

Küfür, beddua-ilenç bildirenler: lanet olsun, Allah cezasını versin...

Duygusal tepkileri dile getirenler: güler misin ağlar mısın? Allah aşkına...

Selamlaşma bildirenler: günaydın, iyi günler, merhaba...

Ayrılık bildirenler: hoşça kal, görüşmek üzere...

Batıl inançları bildirenler: iyi saatte olsunlar, nazar değmesin...

Bir istek bildirenler: bize de buyurun, gereğini arz ederim...

Konuşanı veya dinleyeni yüceltme bildirenler: sözünü balla kestim, rica ederim...

Bir isteği kabul veya reddetme bildirenler: baş üstüne, eyvallah...

Dinleyeni eleştirme, uyarma, tehdit etme bildirenler: ben sana gösteririm, benden günah gitti...

Genel bir davranış veya düşünce bildirenler: korkunun ecele faydası yoktur, tarih tekerrürden ibarettir...

Töre, gelenek ve kültürel değerleri yansıtanlar: elçiye zeval olmaz, ellerinizden öperim...

Dini inançları bildirenler: Allah bilir, takdiri ilahi...

Soru sorup cevap isteyenler: eş olarak kabul ediyor musunuz, hemşe(h)rim memleket nere, merhumu nasıl bilirdiniz?

Özür dileme bildirenler: kusura bakma...

Sembolik olarak ödüllendirme bildirenler: berhudar ol, el öpenlerin çok olsun...

Minne, teşekkür bildirenler: eline sağlık...

6. Terimler

Terimler, herhangi bir bilim, teknik veya sanat alanında kullanılan o alana ait kelimelerdir. Korkmaz (1992) terimi, “Bilim, teknik, sanat, spor, zanaat gibi çeşitli uzmanlık alanlarının kavramlarına verilen sınırlı ve özel anlamdaki ad: radyo, televizyon, bilgisayar, dil bilimi, yüklem, benzeşme, özgül ağırlık, dörtgen, atardamar, yer çekimi vb.” şeklinde tanımlamıştır.

Günlük hayatta kullanılan birçok kelime farklı anlamlarda kullanılabilirken, terimler çoğunlukla tek anlamlıdır. Bu, terimlere özgü bir özelliktir. Ancak buna karşılık yine de çok anlamlı terimler de bulunmaktadır. Bu çok anlamlılık durumu yanlış anlaşılmalara yol açabileceği için terimlerin tek anlam taşımaya dikkat edilmelidir (Karaağaç, 2013: 799).

Terimlerin genel özelliklerini Zülfikar (1991: 20-21) aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- Terimler, bir bilimsel kavrama karşılığı bulunan kelimelerdir.
- Terimlerin anlamları sabit olup cümle içinde bile farklı anlamlarda kullanılamazlar.
- Terimlerin bildirdikleri anlam yorumuna kapalıdır ve karşıladıkları kavramı net, açık ve kesin bir biçimde bildirirler.
- Terimler halkın söz varlığında bulunmazlar ancak halk ağzında kullanılarak daha sonra terim özelliği kazanan kelimeler de bulunmaktadır.

Terimler, kavramların kapılarını açmaya yarayan sihirli birer anahtardır. Terimler sayesinde herhangi bir bilim dalı ile ilgili bilgiye ulaşmaya çalışan kişi amacına daha çabuk ulaşacak ve edindiği bilgiler daha kalıcı olacaktır. Dildeki terimlerin her biri, o milletin bilim, kültür ve sanatını yansıtmaktadır. Terimler bünyesinde bilimsel gerçeği saklamanın yanı sıra geçmişten gelen uzun bir sürecin birikimi olan kültürü de barındırmakta, dile zenginlik ve güç katmaktadır (Pilav, 2008: 274). Sağlam'a göre (2007: 170) terimlerin karakteristik özellikleri şu şekildedir:

- *Uluslararası özelliğe sahip olma*
- *Sistematik bir düşüncenin ürünü olma*
- *İlgili alan diline özgü olma*
- *Bilimsel kavram için tek karşılığı olma*
- *Anlamları sınırlı ve sabit, açık seçik ve ölçünlü olmalıdır.*

Karaman (2009) terim oluşturma yöntemlerini aşağıdaki gibi gruplandırmış ve açıklamıştır:

1. Dil İçi Terim Oluşturma

Dil içi terim oluşturmada kelime oluşturmaktan farklı olarak, terim bilinçli ve kontrollü bir şekilde yapılmaktadır. Gelişen ve değişen teknoloji ile birlikte dilde yeni kavramlar için yeni terimlerin üretilmesi gerekmektedir. Dil içi terim oluşturma da kendi içinde farklı şekillerde gerçekleşmektedir.

a. Var Olan Kaynakların Kullanımı

Var olan kaynakların kullanımında “çok anlamlılık” ve “eş adlılık” durumları ile terimler oluşturulmaktadır.

“Çok anlamlılık” ta bir nesneyi başka bir nesneye benzetirken kullanılan kelimelerden çok şekil, işlev ve konum ile ilgili birleşik isimler kullanılır. Örneğin: *fil kulağı (bitki bilimi)*, *nehir yatağı (jeoloji)*...

Çok anlamlılık “anlam aktarımı”, “benzetme”, “düz değiştirme” ve “eğretileme” olmak üzere ayrılmaktadır. Anlam aktarımı dilde kullanılmakta olan bir kelimeye yeni bir anlam yüklenerek terim olmasını sağlamaktır. Örneğin, çanak mutfakta kullanılan bir eşya adı iken, bitki biliminde de çiçeğin en dış katmanını oluşturan yaprakların tümünü ifade etmektedir. Zorunlu kalınmadıkça bu yol tercih edilmemelidir. Benzetme, terim oluştururken en sık başvurulan yöntemlerden biridir. Türkçede genelde “gibi”, “şeklinde”, “vari” kelimeleri

7. Argo

Türk Dil Kurumu sözlüğünde argo, “1. Her yerde ve her zaman kullanılmayan veya kullanılmaması gereken çoklukla eğitimsiz kişilerin söylediği söz veya deyim. 2. Serserilerin, külhanbeylerinin kullandığı söz veya deyim.” olarak geçmektedir (TDK, 2022).

Yapay bir dil olan argo, toplum içerisindeki bir grubun sadece kendi aralarında anlaşmak amacıyla oluşturduğu gizli bir dildir. Oluşturulma sırasında ana dilin kurallarından ve söz varlığından yararlanılmakla beraber kelimelere farklı anlamlar yüklenir ve ekler değiştirilir. Bazı argo kelimeler yabancı dillerden alınmadır. Argo kelimelerin kendi içerisinde deyimleşmiş yapıları bulunabilir. Argonun temel özelliği sayıca sınırlı kişiler tarafından bilinmesidir. Türk argosunun ilk örneklerine Dîvânü Lûgati't-Türk'te rastlanmaktadır (İleri, 2022: 346).

Argo söz varlığının oluşturulması sırasında; soyutla somutun yer değiştirmesi, söz sanatları (teşbih, istiare, mübalağa...) gibi bazı anlamsal ve biçimsel değişikliklerden yararlanır. Bunun yanı sıra ağızlarda kullanılmakta olan veya günlük dilde kullanılmayan kelimelerden yararlanmak da argonun takip ettiği yollar arasındadır.

Toplum içerisinde kullanılan sövğu (küfür) veya galiz ifadeler bazen argo ile karıştırılabilmektedir. Argo ile bu sözler arasında yapı ve anlam bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Argo gizli bir dili oluştururken, kaba ve küfür sözleri gizli bir dile karşılık gelmemekte, açık olarak -kullanımı tercih edilmese de- toplumdaki birçok kişi tarafından bilinmektedir. Argonun hırsız argosu, öğrenci argosu, asker argosu gibi çeşitleri bulunabilmektedir.

Argo ile karıştırılmaması gereken bir diğer kelime de jargondur. Jargon, toplumdaki belirli meslek gruplarının veya toplulukların kendi aralarında kullandıkları özel dildir. Tıp jargonu, hukuk jargonu gibi. Argo ve jargonun her ikisinin de meslek gruplarında kullanılan özel bir dil olması karıştırılmasına neden olmaktadır. Jargon daha çok toplumun üst tabakasında kullanılan gizli dile karşılık gelirken, argo daha çok alt kesimde sokakta kullanılan gizli dile karşılık gelmektedir.

Aktunç (1998) Türkçenin argo ifadelerini toplayarak bir sözlük hazırlamıştır. Aşağıdaki örnekler bu sözlükten alınmıştır:

Acın kabadayısı: Zaten parasız olduğu için eli açık, cömert görünen.

Adresini değiştirmek: (Birini) Öldürmek, öbür dünyaya yollamak.

Âdem Baba: Hayatta hiçbir şeyi olmayan kimsesiz, serseri.

Akaryakıt: İçki.

Apop: Para.

Beyza Hanım: Kokain.

Bıgı: Sigara, esrar, esrarlı sigara.

Bitlenmek: Parasal durumu çok kötüyken para kazanmaya başlamak.

Cenazeyi kaldırmak: Hesabı almak.

Çakaralmazdan gelmek: Duyduğu halde duymamış gibi, anladığı halde anlamamış gibi yapmak.

Çarliston: Züppe.

Çivi atmak: Gammazlamak, ihbar etmek.

Dehşet Palas: Karakol.

Depo: Çok bilgili kimse.

Dikizleri aynalaşmak: Gözleri parlamak.

Duman çökmek: Kalabalıklaşmak.

Ebegümece: Bir aşağılama sözü olarak kullanılır.

Erkete durmak: Gözcü olarak beklemek.

Gagayı kısmak: Sesini kesmek, susmak.

Hataplamak: Dövmek, vurmak.

Havyar kesmek: Çalışmadan vakit geçirmek, vakti boşa harcamak.

Ispanak tohumu: Değersiz, aşağılık(kimse).

İbiş: Çirkin kimse.

Kalpakçı: Polis, hafiyeye.

Katakulli: Hile yapmak.

Kenef sazlığı: Seyrek bıyıklı.

Malaka: Parasız, bedava, beleş.

Mani mani: Hızlı hızlı, çabuk çabuk.

Mum Hırsızı: Papaz.

Ördeklemek: Kasadan para çalmak.

Pestilci: Yalancı.

Reçete yazmamak: Önem vermemek, aldırış etmemek.

Taramak: Çalmak.

Taşlı köy: Mezarlık.

Urbasız: Yoksul.

8. Ağız Ögeleri

Bütün dillerde zaman içerisinde farklılıklar meydana gelmektedir. Bir dilin yakın coğrafi bölgelerde konuşulmakta olan ancak standart dilden ses, şekil, söz dizimi, anlam bakımından farklılıklar gösteren konuşma diline ağız denir. Ege ağızı, Konya ağızı, Alanya ağızı gibi. Ağız, bir ülke sınırları içinde bölgelerde, illerde, ilçelerde, köylerde farklılık gösterebilir ve ağızların kendilerine ait yazı sistemleri bulunmamaktadır.

Ağız kelimesi zaman zaman “lehçe” ve “şive” kelimeleri ile karıştırılabilmektedir. Lehçe, Türkçenin uzak bir tarihî döneminde ayrılmış ve yazılı olarak takip edilemeyen kolu, şive ise Türkçenin yakın bir tarihte ayrılmış ve yazılı olarak takip edilebilen koludur. Türkçenin Yakutça ve Çuvaşça olmak üzere iki lehçesi bulunmaktadır. Azerbaycan Türkçesi, Türkmenistan Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Özbekistan Türkçesi vb. ise Türkçenin şiveleridir. Türkiye Türkçesini bilen biri Türkçenin lehçelerini bilen biriyle anlaşmakta sıkıntı yaşarken, şivelerini bilen biriyle daha kolay iletişim kurabilmektedir. Türkiye Türkçesine en yakın şive Azerbaycan Türkçesidir.

Anadolu’da yapılan ağız çalışmalarının geçmişi 1867 yılına kadar uzanmaktadır. 1940 yılı öncesinde yapılan yayınlar, derlemeler çok verimli değildir ve daha çok yabancı kişiler tarafından yapılmıştır. 1940

sonrasında ağız çalışmaları verimlilik kazanmış, bu dönem "yerli araştırmacılar dönemi" olarak adlandırılmıştır. 1932'de Türkiye'de dil devriminin yapılması Anadolu ağızlarına büyük bir ilgi uyandırmıştır. Dildeki yabancı kelimelerin atılabilmesi ve kullanılmakta olan yabancı kelimelerin öz Türkçe karşılıklarının bulunabilmesi için halkın yaşayan diline yönelinmiş, derleme çalışmaları başlatılmıştır. 1933-1935 yılları arasında yapılan derleme çalışmalarında 150.000 kelime fişlenmiştir. Derlenen kelimeler bir sözlük sırası ile düzenlenerek dört cilt olarak yayımlanmış, daha sonrasında bunlara iki cilt daha eklenmiştir (Korkmaz, 1976). Türk Dil Kurumunun sonraki yıllarda derleme çalışmaları devam ederek derlenen kelimelerin ve oluşturulan ciltlerin sayısı artmıştır.

Yapılan derleme çalışmaları sonucunda Anadolu'dan birçok mâni, türkü, bilmece, masal, efsane gibi sözlü ürünler toplanarak yaşayan söz varlığı tespit edilmiştir. Derlenen bu ağız söz varlıklarında Türkçenin lehçelerinde, şivelerinde ve diğer dillerde yer olan ortak/benzer söz varlıkları da bulunmakta, bu söz varlıkları Türkçenin tarihine ışık tutarak geçmişle bağlantısını devam ettirmektedir.

Aşağıda Toroslarda konuşulan ağız öğelerine örnekler verilmiştir:

abıla (isim): 1. Büyük kız kardeş, abla. 2. Rahatına düşkün, hanım, hanımefendi, emir veren, kasılan, büyüklenen, kibar kadın. 3. Görümce.

ağcıktan>ığcıktan>ı:cıktan (zarf): Birazdan, az sonra.

alnına puturak yapışmak (deyim) : Endişelenmek, kuşku duymak.

avrak ağızlı (deyim): 1. Kadın gibi konuşan erkek. 2. Karısının sözünden çıkmayan kılıbık.

aydaş (sıfat): Çok zayıf, cılız, çelimsiz, kemikleri ortaya çıkmış.

bürügün(zarf): Öbür gün, ertesi gün, yarından sonra.

cağıştı (isim): Kuru yaprak ve kağıt gibi nesnelere çıkardığı ses.

capcavlak (sıfat): Çırçıplak, üstü soyulmuş, derisi soyulmuş.

hapaz>apaz (sıfat): Avuç dolusu.

kalgımak (eylem): Sevinçten havaya zıplamak, tüngümek, toplamak.

külüstür (sıfat): Çok eski, eskimiş makine, araba.

lappadak (zarf):Birden, aniden, lap diye.

matah (isim): Bulunmaz, değerli mal, eşya.

ölçermek (eylem): Yanan odunları toparlamak, ateşi canlandırmak.

yağma yok (deyim): Razi olmam, öyle şey olmaz anlamında karşı söz. (Koç, 2021).

SONUÇ

Toplumun aynası olan dil başta atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp ifadeler, yabancı kelimeler, terimler, argo kelimeler ve ağız öğeleri olmak üzere içinde birçok söz varlığını barındırmaktadır. Bu söz varlıkları tarihî süreçte birikerek çeşitli etkileşimlerin sonucunda oluşmuştur. Türkler tarih boyunca geniş bir coğrafi alana yayılmışlar ve birçok toplumla komşu olarak o toplumlardan hem bazı söz varlıkları almışlar hem de bazı söz varlıkları vermişlerdir. Bugün Türkiye Türkçesinde hâlâ Köktürk, Uygur, Karahanlı, Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinden kalma söz varlığı öğeleri kullanılmaktadır.

Söz varlığı kendi içinde aktif ve pasif söz varlığı olarak iki gruba ayrılmaktadır. Konuşma-yazma becerilerinde kullanılan kelimeler aktif söz varlığını oluştururken, dinleme-okuma becerilerinde bağlamdan yararlanarak anlamlandırılan kelimeler pasif söz varlığını oluşturmaktadır. Söz varlığının ilerleyen süreçte diğer nesillere aktarılabilmesi için zihinde kodlanması gerekmektedir. Bir dilin söz varlığını meydana getiren kelimeleri oluşturmak için çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Bunlar: türetme, derleme, tarama ve birleştirme şeklinde sıralanabilir. Türkçe sondan eklemeli bir dil yapısına sahip olduğu için kelimenin kök veya gövde durumuna farklı ekler getirilerek yeni birçok kelime türetilebilir. Bu durum da Türkçenin söz varlığının zenginliğinin bir göstergesidir.

Söz varlığının ilki kelimelerdir. Günlük hayatta en fazla kullanılmakta olan kelimeler temel söz varlığını oluşturmaktadır. Kelimeler, Türkçe kelimeler ve dilimize yabancı dillerden geçmiş kelimeler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Türkçe kelimeler geçmişten günümüze kullanımı devam eden kelimelerdir. Bu kelimelerden bazıları aynı kalmış, bazılarında ufak şekil değişiklikleri olmuş, bazıları ise anlam yönünden değişikliğe uğramışlardır. Yabancı kelimeler toplumun zaman içerisinde farklı sebeplerden dolayı diğer toplumlardan aldığı ve kullanmaya devam ettiği kelimelerdir. Uzun yıllardır kullanılagelen yabancı kelimeleri dilden çıkarmaya çalışmak ciddi sorunları da beraberinde getirecektir. Türkçe tarihî süreçte sadece diğer dillerden kelimeler almamış, zaman zaman da diğer dillere kelimeler vermiştir.

Söz varlığının ikincisi atasözleridir. Atasözleri söyleyeni ve ne zaman söylendiği belli olmayan, hem mecaz hem de gerçek anlam taşıyabilen söz varlığıdır. Atasözleri anlatılmak istenilen şeyi kısa ve net bir şekilde aktarmanın en basit yoludur.

Söz varlığının üçüncüsünü deyimler oluşturmaktadır. Deyimler anlamı etkili kılmak için en az iki kelimedenden oluşan ve genellikle gerçek anlamlarının dışında kullanılan söz varlığı unsurlarıdır. Kullanım amaçları anlatımı güzelleştirmektir. Atasözleri ile sık sık karıştırılırsalar da aralarında belirgin farklılıklar bulunmaktadır.

Söz varlığının dördüncüsü ikilemelerdir. İkilemeler daha çok ses benzerliklerine dayanmaktadır. Bu, kimi zaman aynı kelimenin tekrarıyla kimi zaman da benzer uyumlu seslerin art arda söylenmesiyle olmaktadır. İkilemeleri kullanmak için üçüncü bir kelimeye gereksinim duyulduğu zaman ikileme deyimine dönüşebilmektedir.

Söz varlığının beşincisi kalıp ifadeler (ilişki sözler) dir. Kalıp ifadeler, günlük hayatta toplumda sık sık kullanılan bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyen sözlerdir. Bu sözlerin içerisinde selamlaşma, iyi dilek, kutlama ifadeleri vb. bulunmaktadır.

Söz varlığının altıncısını terimler oluşturmaktadır. Terimler belirli alanlara, kavramlara karşılık gelen kelimelerdir. Çoğunun kullanım alanı tek olmakla birlikte birden fazla alanda kullanılan terim söz varlıkları da bulunmaktadır. Dilde terim oluşturma var olan kaynakların kullanımı, değiştirimi veya yeni kaynakların kullanımı ile gerçekleşmektedir.

Söz varlığının yedincisini argo oluşturmaktadır. Argo bir toplumdaki bazı kişilerin kendi aralarında anlaşmak için başvurdukları özel, gizli bir dildir. Argo toplumda daha çok sokak dili, alt tabaka dili olarak bilinmektedir. Ancak argo sözler günlük hayatta sık sık karşılaşılan kaba ve galiz ifadelerle karıştırılmamalıdır.

Söz varlığının sekizincisi ağız öğeleridir. Ağız bir ülkenin sınırları içerisindeki bölgelerde kullanılmakta olan standart dilden farklı konuşma dilidir. Ağızlarda yer alan söz varlıkları derleme çalışmaları ile Türkçeye kazandırılmakta, unutulmasının önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Çünkü öz Türkçeden gelen söz varlıkları bugün Anadolu ağızlarında yaşamaktadır. Bunlar derlenip kayıt altına alınmazsa zamanla yok olacaktır.

KENDİMİ DEĞERLENDİRİYORUM

1. Bir dilde yabancı kelimelerin bulunması aşağıdakilerden hangisinin göstergesi olabilir?

- A) Başka toplumlarla çeşitli ilişkiler kurulduğunun
- B) Kullanılan dildeki kelimelerin çok olduğunun
- C) O toplumun kendi diline değer vermediğinin
- D) Toplumda kullanılan dilin güçsüz bir dil olduğunun
- E) Toplumda verilen ana dili eğitimin yetersiz olduğunun

2. Aşağıdaki cümlelerde geçen ikilemelerden hangisi farklı şekilde oluşturulmuştur?

- A) Acı tatlı bir sürü anımız var bizim.
- B) Senin bu gizli saklı hallerinden çok sıkıldım.
- C) Kardeşim sabah akşam bizim eve gelmekten yoruldu.
- D) Şoför ileri geri konuşan yolcu ile kavga etti.
- E) Yağmurdan dolayı yolda bata çıka ilerleyebiliyoruz.

3. *Deyimlerin kendine ait bazı özellikleri bulunmaktadır.*

Aşağıdakilerden hangisi bu özelliklerden biri değildir?

- A) Deyimi oluşturan kelimelerin sayı sınırlaması bulunmaktadır.
- B) Deyimin içerisinde yer alan kelimelerin yeri değiştirilemez.
- C) Deyimi oluşturan kelimelerin arasına farklı kelimeler giremez.
- D) Deyimi oluşturan kelimeler ek alabilirler.
- E) Deyimi oluşturan kelimeler eş anlamlıları ile değiştirilemez.

4. **Aşağıdakilerden hangisi terimlerin özelliklerinden biri değildir?**

- A) Sistematik bir düşüncenin ürünü olma
- B) İlgili olduğu bilim diline özgü olma
- C) Bilimsel kavram için tek karşılığı olma
- D) Anlamları sınırlı ve sabit, açık seçik ve ölçünlü olma
- E) Ağızlara bağlı olarak oluşturulma

5. Bireyin sahip olduğu söz varlığı aktif ve pasif söz varlığı olarak ikiye ayrılmaktadır. Aşağıdaki seçeneklerden hangisinde bireyin aktif söz varlığını kullandığı iki beceri doğru olarak verilmiştir?

- A) Okuma-yazma
- B) Konuşma-yazma
- C) Yazma-dinleme
- D) Dinleme-konuşma
- E) Konuşma-okuma

6. Bir toplumun söz varlığının nasıl meydana geldiğini örneklerle açıklayınız.

7. Söz varlığının çeşitlerinin neler olduğunu açıklayınız.

8. Bir dildeki yabancı kelime sayısının fazla olmasının nedenlerini açıklayınız.

9. Dilde kullanılmakta olan kalp ifadelerin (ilişki sözlerin) iletişim diline etkisini açıklayınız.

10. Kendi memleketinize ait ağız öğelerine örnekler veriniz.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2006). *Anadilimizin Söz Denzinde*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2018). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, Y. (2001, Mayıs). *Türkçede Zaman Anlatımı ve Kimi İkileme Yapıları*. XV. Dilbilim Kurultayı, İstanbul.
- Aksoy, Ö. A. (2019). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü: Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aslan, E. (2021). *Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Aktunç, H. (1998). *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bayraktar, S. (2020). Yabancı Dil Öğretiminde ve Yabancılara Türkçe Öğretim Setlerinde Kalıp Sözler. *Dil Araştırmaları*, 14 (27), 171-197.
- Bilgin, M. (2013). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bulut, M., Orhan, S. ve Kırbas, A. K. (2012). Türkçeye “Fransız kalmak” Üzerine Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (1), 1-22.
- Ceviz, N. (2007, Eylül). Arap Şiirinde Deve Motifi. 38. *ICANAS*, Ankara.
- Çiçek, A. (2009). Türkçe Terim Kavramı Üzerine Bir İnceleme. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 53-64.
- Dağlı, H. (2019). Cumhuriyet Döneminde Başlayan Yabancı Dillerden Yapılan Ödünçlemeler Üzerine Bir Araştırma. *Kent Akademisi*, 12 (4), 884-891.
- Demirbağ, İ. (2002). Türkçe Reklam Bildirilerinde Kullanılan Yabancı Sözcükler. *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (1), 125-134.
- Doğan, Y. (2016) (Ed.). *Deyim Yerindeyse*. Ankara: Pegem Akademi.
- Ergönenç Akbaba, D. ve Bulgarova, M. (2021). Nogay Türkçesinde Kalıp Sözler. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 11 (18), 1-24.
- Gökdayı, H. (2008). Türkçede Kalıp Sözler. *Bilig*, (44), 89-110.
- Güzel, A. ve Karadağ, Ö. (2013). Kelime Sıklığı Açısından Türk Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 274-280.
- Hengirmen, M. (2011). *Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Hengirmen, M. (2017). *Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- İleri, C. (2022). *Türkiye Türkçesi Ağızlarını İnceleme Yöntemi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Karaağaç G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karadağ, Ö. (2021). *Kelime Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.

- Karaman, B. İ. (2009). Terim Oluşturma Yöntemleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 57 (2), 45-59.
- Koç, M. (2021). *Torosların Türkçesi Toroslardan Derleme Sözler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Korkmaz, Z. (1976). Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 23-24 (1975-1976), 143-172.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Maglero, İ. (2011). Türkçede Batı Kökenli Yabancı Sözcükler. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 1 (1), 7-10.
- Martı, L. (2019). Türkçe Öğrenenler Açısından Kalıp Sözler ve İşlevleri. D. Yaylı ve Y. Bayyurt (Ed.) *Yabancılara Türkçe öğretimi* içinde (s. 113-120). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Memiş M. R. (2018). Kelime Hazinesi ve Yabancı Dilde Kelime Öğretimi Üzerine. *Turkish Studies (Elektronik)*, 13 (19), 1273-1289.
- Pilav, S. (2008). Terim Sorunu ve Eğitim Öğretimde Terimlerin Yeri ve Önemi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16 (1), 267-276.
- Sağlam, M. Y. (2007). Türkçedeki Terim Sorunsalı. *Türk Bilig*, (14), 168-176.
- Soydan, S. (2021). *Tarama Sözlüğü Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- TDK. (2022, Temmuz 8). *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Uysal, A. (2021). Çocuk Kitaplarının Kalıplaşmış Söz Varlığı Üzerine Bir İnceleme: Keloğlan Masalları. *Çocuk, Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi*, 4 (2), 160-181.
- Yaman, E. (2016). Türkçenin Güncel Söz Varlığı. *Milli Eğitim Dergisi*, 210, 85-91.
- Yıldız, K. ve Karababa, Z. C. (2018). Ortaokul 5. ve 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Yabancı Kökenli Kelimelerin İncelenmesi. *Journal of Language Education and Research*, 4 (3), 160-174.
- Yumru, D. (2010). Terim Üret(me)me Sorunu. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39 (3), 10-19.
- Zülfikar, H. (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: TDK Yayınları.
- (2022, Temmuz 10). Erişim adresi: <http://www.dildernegi.org.tr/TR,529/bati-kaynakli-sozcuklere-turkce-karsilik-onerileri.html>

4. BÖLÜM

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ VE SES OLAYLARI

Öğr. Gör. Funda TORPİL

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Türkçe Ses Bilgisi ve Temel Kavramlar
- Ünlülerle İlgili Ses Özellikleri
- Ünsüzlerle İlgili Ses Özellikleri
- Türkçede Görülen Ses Olayları

Kısaltmalar Dizini

- Ar. Arapça
- ET Eski Türkçe
- Far. Farsça
- Fr. Fransızca
- İng. İngilizce
- İt. İtalyanca
- Rum. Rumca
- vb. Ve benzeri

ANAHTAR KAVRAMLAR

Ses Bilgisi	Ses Özellikleri
Ünlüler	Ses Olayları
Ünsüzler	

BU BÖLÜMDE HEDEFLenen KAZANIMLAR

- Türkçenin ünlü ve ünsüzlerle ilgili ses özelliklerini kavrar.
- Türkçe kelimelerde görülen ses olaylarını kavrar ve tahlil eder.
- Ses özelliklerine göre Türkçe kelimelerle yabancı kelimeleri ayırt eder.

GİRİŞ

Sesler, bir dilin yapısını oluşturan en küçük parçalardır. Büyük yapıyı oluşturan bu küçük parçalar, nitelik ve nicelikleri bakımından; fizyolojik, akustik ve söyleyişle ilgili hususiyetleri ile birlikte dilbilimde geniş bir inceleme alanına sahiptir. Eski zamanlardan beri insan sesleri üzerinde günümüz bilimsel araştırma yöntemlerinden farklı olarak durulmuş ancak 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılda yapılan çalışmalarla günümüzdeki inceleme alanı olan sesbilim ortaya çıkmıştır (Aksan, 2009).

Konuşma seslerini hususiyetleri, türleri, sıralanışı, işlevleri ve değişimleri açısından inceleyen, karşılaştırmalı olarak tasnif eden, bir kurama bağlı olmayan ve fiziksel tarafı daha baskın olan dil bilgisi dalına ses bilgisi (fonetik) denir (Eker, 2005). Ses bilgisi ve ses bilimi, dilbilimin birbirini tamamlayan iki önemli inceleme dalı ve kimi zaman birbirinin yerine kullanılan iki terimdir. Fakat dilbilimin farklı inceleme alanlarıdır. Ses bilimi (fonoloji) ise dillerdeki konuşma seslerinin, iletişimde nasıl etkili olduğunu ve anlam farkları yarattığını yani görevsel ve yapısal olarak ses özelliklerinin anlaşmaya olan katkısını araştırır (Aksan, 2009).

Türkçe, sondan eklemeli bir dildir. Kelime çekimi ve üretimi, son ekler ve ses kurallarına bağlı eklemeler yoluyla yapıldığı için ses değişimleri oldukça fazladır. (Banguoğlu, 2007). Sadece Türkçe kökenli kelimelerde değil alıntı kelimelerin, Türkçenin yapısına uygun hâle gelmesi sürecinde de ses değişiklikleri ve ses olaylarına sık rastlanır. Bu bölümde Türkçenin sesleri, ses özellikleri ve ses olayları ele alınacaktır.

Ses, Harf, Alfabe, Hece

İnsan sesi ve her türlü ses, titreşim yoluyla meydana gelir. “Ses, bir nesnenin titreşmesi sonucunda, nesne ile hava boşluğu arasında oluşan bir enerji türüdür.” (Karaağaç, 2012: 18). İnsan sesi ise nefes verirken akciğerlerden gelen havanın, gırtlakta yer alan ses tellerini titreştirmesi ile oluşur. Ses organlarının; akciğerler, nefes borusu, gırtlak, ses telleri, burun boşluğu, ağız boşluğu, dil, dişler, avurtlar, ön damak, arka damak, dudaklar ve çenelerin birbiriyle bağlantılı olarak çalışması sonucunda meydana gelir. Her ses organının belli bir görevi vardır; ancak her birinin işlevi diğeriyle bağlantılı olarak gerçekleşmektedir. İnsan sesi sırası ile üç evrede oluşur: Bunlar; solunum evresi, ses tellerinin titreşimi evresi ve oluşan ham sesin boğaz, burun ve ağızda boşluklarında boğumlanarak insana özgü ses tonunun oluşması evresidir. Dil, diş, dudak ve damak gibi organların yardımıyla da ağız içinde konuşma sesi oluşur.

Dil, en küçük birimi olan seslerden örülüdür. Bir dil için sesler, anlam taşıyıcı olmamasına rağmen anlam ayırt edici öğelerdir (Karaağaç, 2012). Ses ve harf kavramları genellikle birbirinin yerine kullanılarak karıştırılır. Harf, dildeki sesleri gösteren yazı ile yazılan işaretlerdir. Alfabe ise bir dilin seslerini temsil eden, sıralı ve belirli sayıdaki harflerden oluşan işaretler bütünüdür (Korkmaz, 1992).

Hece; sestem daha büyük kelimedem küçük, bir hamlede söylenen anlamlı veya anlamsız ses ve ses gruplarıdır (Ergin, 2009). Sesler, heceleri, heceler kelimeleri, kelimeler cümleleri oluşturur. Bahsedilen dil unsurlarının hiçbirinin tesadüfen yan yana gelmemesi gibi sesler de kelimedem basit bir şekilde yan yana dizilmemiştir (Banguoğlu, 2007). Her birinin bir matematiği ve yan yana dizilmelerinde bir uyumu, kuralı vardır. Türkçedem en az bir ünlü ile hece kurulabilir. Tek bir sestem oluşan hecedem tam bir ses bütünlüğü bulunur (Ergin, 2009). Türkçedem hece yapısı şu şekildedir: (ünlü), (ünsüz+ünlü), (ünlü+ünsüz), (ünsüz+ünlü+ünsüz), (ünlü+ünsüz+ünsüz), (ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz).

1. ÜNLÜLER (Vokaller)

Ünlüler, oluşumları sırasında ses organlarında bir engele takılmadan ağzın değişik bölgelerinde ve dilin değişik hareketleriyle boğumlanması ile ortaya çıkan seslerdir. Alfabemizde gösterilen 8 ünlü vardır: /a, e, ı, i, o, ö, u, ü/. Bununla birlikte /a, i, u/ ünlülerinin alıntı kelimelerde uzun biçimleri de mevcuttur (Eker, 2005). Kapalı ê sesi, alfabede gösterilmez fakat konuşma dilinde ve ağızlarında kullanılan bir sestir. Türkçenin tarihî dönemlerinden beri görülen /i/-/e/ değişikliğinin bir evresi olup /e/ ile /i/ arası bir sestir (Ergin, 2009).

1.1. Ünlülerin Sınıflandırılması

Türkçede ünlüler; oluşum noktası, oluşumları sırasında dudakların aldığı durum ve oluşumları sırasındaki çene açıklığı esas alınarak sınıflandırılmıştır.

1.1.1. Oluşum Noktalarına Göre Ünlüler

Ünlüler oluşum noktalarına göre kalın ünlüler (art damak ünlüleri) ve ince ünlüler (ön damak ünlüleri) olarak sınıflandırılır:

Kalın Ünlüler (Art damak ünlüleri): a, ı, o, u

İnce Ünlüler (Ön damak ünlüleri): e, i, ö, ü

1.1.2. Oluşum Sırasında Dudakların Durumuna Göre Ünlüler

Ünlüler, oluşumları sırasında dudakların yuvarlaklaşması veya düzleşmesine göre düz ünlüler ve yuvarlak ünlüler olarak sınıflandırılır:

Düz Ünlüler: a, e, ı, i

Yuvarlak Ünlüler: o, ö, u, ü

1.1.3. Oluşum Sırasında Çene Açıklığına Göre Ünlüler

Ünlüler, oluşumları sırasında alt çene ve üst çenenin birbirine yaklaşmasıyla ses yolundaki açıklığın geniş veya dar olması durumuna göre geniş ünlüler ve dar ünlüler olarak sınıflandırılır:

Geniş Ünlüler: a, e, o, ö

Dar Ünlüler: ı, i, u, ü

1.2. Uzun ve Kısa Ünlüler

Ünlüler, sesin çıkma süresine göre uzun ve kısa ünlüler olarak adlandırılırlar. Aynı ses hem uzun hem de kısa olarak telaffuz edilebilir. Alfabemizde gösterilen ünlüler normal uzunluktadır (Ergin, 2009). Türkçede /ı/ sesi diğer ünlülere göre biraz daha kısa telaffuz edilir. Kısa ünlüler ise normal ünlülerin oluşum sürelerinden daha kısa sürede oluşurlar (Korkmaz, 1992).

Türkçede uzun ünlü bulunmaz. Arapça ve Farsçadan dilimize giren alıntı kelimelerde görülür:

Far. terâne, Ar. ihâle, Ar sûre, Far. rüzgâr, Ar. belagât, Ar. mûsikî, Ar. elîm, Ar. işâbet,

1.3. İkiz Ünlü (Diftong)

İkiz ünlü, bir hecede iki ünlünün yan yana gelmesidir (Ergin, 2009). Alıntı kelimeler dışında Türkçede diftong bulunmaz:

Ar. muazzam, Ar. muaf, Ar. müezzin, Fr. sürreal, Fr. neolitik, Ar. faiz, Ar. mecmua

1.4. Yarı Ünlüler

Yarı ünlüler hece oluşturamazlar ama çıkışlarında ses telleri titreşir. Bu yönleri ile ünlülerden ayrılırlar. “Yarı ünlüler boğumlanma bakımından ünlülere, kullanım bakımından ünsüzlere benzer.” (Eker, 2005: 270).

Yarı Ünlüler: ğ, ı, h, y

Ünlülerin yukarıda bahsedilen sınıflandırmaları göz önünde bulundurularak nitelikleri aşağıdaki listede gösterilmiştir:

a: kalın, düz, geniş
e: ince, düz, geniş
ı: kalın, düz, dar
i: ince, düz, dar
o: kalın, yuvarlak, geniş
ö: ince, yuvarlak, geniş
u: kalın, yuvarlak, dar
ü: ince, yuvarlak, dar

2. ÜNSÜZLER (Konsonantlar)

Ünsüzler boğumlanmaları sırasında ağızda bir engele takılarak, sürtünme veya çarpma yoluyla oluşan seslerdir (Eker, 2005). Standart Türkçenin alfabe gösterilen 21 ünsüzü vardır. Ancak Türkçenin standart konuşma dilinde ve ağızlarında kullanılan ünsüz sayısı daha fazladır. Örneğin; Türkçenin tarihî dönemlerinden beri kullanılan *ñ* (damak n’si), İstanbul Türkçesinde ve dolayısıyla yazı dilimizde bulunmazken, Anadolu ağızları ve Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bazı seslerin ise yazıda gösterilmeyen kalın telaffuzları (ğ, k, l) ve çift dudak v’si (v) bulunmaktadır. Ünsüzler tek başlarına telaffuz edilemeyeceğinden yanlarına /e/ sesi alarak telaffuz edilir: *be, ce, çe, de, fe, ge, he, je, ke, le, me, ne, pe, re, se, şe, te, ve, ye, ze*.

Alfabemizdeki ünsüzler: b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z

2.1. Ünsüzlerin Sınıflandırılması

Ünsüzlerin boğumlanması sırasında fizyolojik pek çok etken vardır. Ünsüzleri ünlülerden ayıran temel özellik ise ağızda bir engele takılmasıdır. Ünsüzler; oluşum noktalarına göre, oluşumları sırasında ses tellerinin titreşim durumuna göre, ağız ya da geniz sesi olmalarına göre ve hava akımının durumuna göre sınıflandırılır.

2.1.1. Oluşum Noktalarına Göre Ünsüzler:

Ünsüzlerin boğumlanmaları sırasında hava akımının ağzın içinde engele takıldığı yer, oluşum noktasını oluşturur. Ünsüzler oluşum noktalarına göre şu şekilde sınıflandırılır:

Dudak Ünsüzleri: <i>b, m, p</i>
Diş Ünsüzleri: <i>d, n, t, s, z</i>
Diş-Dudak Ünsüzleri: <i>f, v</i>
Diş-Damak Ünsüzleri: <i>c, ç, j, ş</i>
Ön Damak Ünsüzleri: <i>g, k, l, r, y</i>
Art Damak Ünsüzleri: <i>ğ, ģ, ł, ǵ</i>
Gırtlak Ünsüzü: <i>h</i>

2.1.2. Ses Tellerinin Titreşim Durumuna Göre Ünsüzler

Ünsüzler, ciğerden gelen havanın ses tellerini titreştirmesi veya titreştirmemesi durumuna göre ikiye ayrılır. Buna göre ünsüzler; tonlu/tonsuz, ötümlü/ötümsüz, sedalı/sedasız, titreşimli/titreşimsiz vb. gibi farklı terimler kullanılarak nitelendirilir.

Tonlu Ünsüzler: <i>b, c, d, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z</i>
Tonsuz Ünsüzler: <i>ç, f, h, k, p, r, s, t</i>

Türkçede *l, m, n, r, y* ünsüzlerinin dışındaki ünsüzlerin tonsuz karşılıkları vardır. Tonlu ünsüzlerin tonsuz karşılıkları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1. Tonlu-Tonsuz Ünsüz Karşılıkları

Tonlu	Tonsuz
<i>b</i>	<i>p</i>
<i>c</i>	<i>ç</i>
<i>d</i>	<i>t</i>
<i>g</i>	<i>k</i>
<i>v</i>	<i>f</i>
<i>ş</i>	<i>j</i>
<i>z</i>	<i>s</i>

2.1.3. Hava Akımının Durumuna Göre Ünsüzler

Ünsüzler oluşurken ses geçidi açık veya kapalı olabilir. Hava akımı bu durumda kesintili veya sızıcı olarak çıkar. Hava akımının kesintili olması durumunda patlayıcı/süreksiz ünsüzler, sızıcı olması durumunda sürekli ünsüzler oluşur. Sürekli ünsüzler kendi içinde akıcı ve sızıcı olmalarına göre tasnif edilir:

Süreksiz Ünsüzler (Patlayıcı): *b, c, ç, d, g, ğ, k, k̄, p, t*

Sürekli Ünsüzler: *f, ğ̄, h, j, l, l̄, m, n, r, s, ş, v, y, z*

Akıcılar: *l, m, n, r, y.*

Sızıcılar: *f, ğ̄, h, j, s, ş, v, z*

2.1.4. Ağız veya Geniz Sesi Olma Durumuna Göre Ünsüzler

Türkçede /m, n / ünsüzleri ile Türk Lehçeleri ve ağızlarda görülen damak n'si (ñ) geniz ünsüzüdür. Bu seslerin dışında kalan ünsüzler ise ağız ünsüzüdür.

Ünsüzlerin yukarıda bahsedilen sınıflandırmaları göz önünde bulundurularak nitelikleri aşağıdaki listede gösterilmiştir:

b: çift dudak, tonlu, süreksiz(patlayıcı), ağız
c: diş-damak, tonlu, süreksiz(patlayıcı), ağız
ç: diş-damak, tonsuz, süreksiz(patlayıcı), ağız
d: diş, tonlu, süreksiz(patlayıcı), ağız
f: diş-dudak, tonsuz, sürekli(sızıcı), ağız
ğ: art damak, tonlu, süreksiz(patlayıcı), ağız
g: ön damak, tonlu, süreksiz(patlayıcı), ağız
ğ̄: art damak, tonlu, sürekli(sızıcı), ağız
h: gırtlak, tonsuz, sürekli(sızıcı), ağız
j: diş-damak, tonlu, sürekli(sızıcı), ağız
k̄: art damak, tonsuz, süreksiz(patlayıcı), ağız
k: ön damak, tonsuz, süreksiz(patlayıcı), ağız
l: art damak, tonlu, sürekli(akıcı), ağız
l̄: ön damak, tonlu, sürekli(akıcı), ağız
m: çift dudak, tonlu, sürekli(akıcı), geniz

n: diş, tonlu, sürekli(akıcı), geniz
ñ: art/ön damak, tonlu, sürekli(akıcı), geniz
p: çift dudak, tonsuz, süreksiz(patlayıcı), ağız
r: ön damak, tonlu, sürekli(akıcı/titrete), ağız
s: diş, tonsuz, sürekli(sızıcı), ağız
ş: diş-damak, tonsuz, sürekli(sızıcı), ağız
t: diş, tonsuz, süreksiz(patlayıcı), ağız
v: diş-dudak, tonlu, sürekli(sızıcı), ağız
ÿ: çift dudak, tonlu, sürekli sızıcı), ağız
y: ön damak, tonlu, sürekli(akıcı), ağız
z: diş, tonlu, sürekli(sızıcı), ağız

3. TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

3.1. Ünlülerle İlgili Ses Özellikleri

a. Kalınlık-İncelik Uyumu (Arthık-Önlük Uyumu/Büyük Ünlü Uyumu)

Ünlülerde görülen kalınlık-incelik uyumu Türkçenin en temel özelliklerinden biridir. Türkçede bu uyum çok sağlamdır. Kelime kökündeki hecede eğer kalın ünlü varsa sonra gelen ünlüler de kalın sıradan devam eder. Eğer kelime kökündeki hecede bulunan ünlü ince ise sonraki ünlüler de incedir:

benimle, karanlıkta, üzüntülü, kızgınlıktan, güzelliğine, sekizinci, güzelce

Kalınlık-incelik uyumuna uymayan istisnai örnekler şunlardır:

- *elma, anne, hani, kardeş, şişman vb.*
- *-yor (şimdiki zaman eki), -leyin, -ki (aitlik eki), -gil, -daş, -ken, -mtrak, -gen* eklerini alan kelimeler: *akşam-leyin, evde-ki, meslek-taş, sev-iyor, başlar-ken, babam-gil, pembe-mtrak*
- Alıntı kelimelerde kalınlık-incelik uyumu aranmaz. Ancak bazı alıntı kelimelerde Türkçenin de yapısına uygun olarak bu uyum görülür: *Ar. ādem>adam, Ar. hevā>hava, Far. çep + rāst>çapraz, Far. hemān>hemen, Far. lūle >lüle*

b. Düzlük -Yuvarlaklık Uyumu (Dudak Uyumu/Küçük Ünlü Uyumu)

Türkçe kelimelerin ilk hecesinde, düz ünlü bulunması hâlinde, sonra gelen hecelerde de düz ünlülerin olması, ilk hecede yuvarlak ünlü bulunması hâlinde de sonraki hecelere gelen ünlülerin dar-yuvarlak veya düz-geniş ünlüler olmasıdır. *susamak, çiçekçi, yumurta, bölüm, odunluk, gözümüz, gizlemek, besleme* vb. düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyan Türkçe kelimelerdir. Alıntı kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumu aranmaz. Bununla birlikte Türkçede bu uyum kalınlık-incelik uyumu kadar sağlam değildir. *kabuk, çamur, yağmur, kavun* vb. kelimeler bu uyuma uymayan istisnai örneklerdendir.

c. Türkçede birincil (aslî) uzun ünlü yoktur. Konuşma dilinde çeşitli ses olayları ve ses birleşmeleri sebebiyle ortaya çıkan ikincil uzunluklar görülür. Aslî uzunluklar, yabancı dillerden alınan kelimelerde mevcuttur:

Ar. mâvi, Ar. resmî, Ar. hayât, Far. fermân, Ar. ihtimâl, Ar. seyâhat, Far. dîvâne

ç. Türkçede /o/ ve /ö/ sesi, -yor şimdiki zaman eki dışında, sadece ilk hecede bulunur. Alıntı kelimelerde diğer hecelerde de vardır:

Fr. automobile>otomobil

Far. ħorūs>horoz

Far. kûfte-ħor>köftehor

Fr. moniteur>monitör

Far. ser + ħoş>sarhoş

Fr. tâcheron>taşeron

d. Türkçede birleşik kelimeler haricinde iki ünlü yan yana gelmez. Boşluk (hiatus) görülmez. Ar. (*muadil, iade, saat, aile, fiil, sual* vb.), Fr. (*reenkarnasyon, fuar, mozaik* vb.) örneklerinde olduğu gibi iki ünlünün yan yana geldiği kelimeler alıntı kelimelerdir.

e. Türkçede ünlü-ünsüz uyumu vardır. Art damak ünlüleri /a,ı,o,u/ ile art damak ünsüzleri /ğ, k, l/ ; ön damak ünlüleri /e, i, ö, ü/ ile ön damak ünsüzlerinin /g, k, l/ aynı hece içinde bulunması uyumdur. Art damak ünsüzlerini yazıda gösteren simge olmasa da kelimelerin telaffuzunda bu uyum gözetilir. Alıntı kelimelerde ünlü-ünsüz uyumu aranmaz:

Ar. fevķ (/e/ ön damak ünlüsü, /ķ/ art damak ünsüzü)

Ar. iķtibās (/i/ ön damak ünlüsü, /ķ/ art damak ünsüzü)

f. Türkçede ikiz ünlü (diftong) ve üçüz ünlü (triphthong) yoktur.

3.2. Ünsüzlerle İlgili Ses Özellikleri

a. Türkçe kelimelerin başında /c, f, ğ, h, j, l, m, n, ñ, p, r, ş, v, z / ünsüzleri bulunmaz. Dilimizde, istisnai örnekler dışında alıntı kelimelerde örnekleri görülür:

Ar. cüret, İt. fırtına, Ar. hısım, Far. jale, Rum.limon, Ar. muhabbet, Ar. nöbet, Far. perşembe, Far. rende, Fr. şike, Fr. valiz, Far. zemin

b. Türkçe kelimelerdeki /c, f, ğ, h, j, v / ünsüzleri, tarihsel süreçte sırası ile /ç, p, g, k, b / ünsüzlerinin tonlulaşmaları veya sızıcılaşmaları ile ortaya çıkmış ikincil ünsüzlerdir. Yansıma kelimeler ve alıntı kelimeler dışında Türkçede görülmez:

ET tag>dağ

ET yupka>yufka

ET bar>var

ET takı>dahi

ET kanı>hani

c. Türkçe kökenli kelimelerde /j / sesi bulunmaz. *Fr. (jöle, jahuzi, jargon jüri, jest), Far. (jale, jülide)* gibi alıntı kelimelerde vardır.

ç. Türkçede kelime sonunda *od, öd, ad* gibi istisnai örnekler dışında /b, c, d, g / ünsüzleri bulunmaz:

Far. ab(su), Far. bed (kötü, çirkin), Ar. hac, İng. bowling

d. Türkçede *gelip, görüp* vb. örneklerinde olduğu gibi zarf-fiil eki haricinde çok heceli kelimelerin sonunda p sesi bulunmaz. *Fr. teleskop, Fr. antilop, Fr. krep* vb. örneklerinde olduğu gibi alıntı kelimelerin sonunda /p / sesi mevcuttur.

e. Türkçede hece ve kelime sonunda şu ünsüz çiftleri bulunabilir: *-lç: ölç-, -lk: ilk, -lp: alp, -lt: salt, -nç: sevinç, genç, -nk: kepenk, -nt: yont-, -rç: borç, -rk: Türk, -rp: serp, -rs: pars, -rt: yoğurt, -st: üst, -şt: kışt, -yt: hayt/hey.*

f. Kelime başında iki ünsüz yan yana bulunmaz. Dilimizde olanlar alıntı kelimelerdir. Bu kelimelerin telaffuzunda Türkçenin yapısına uygun olarak ünlü türemesi görülür:

Fr. trafik>trafik

Fr. kredi>kıredi

Fr. plato>pilato

g. *Anne, elli, yassı* vb. kelimelerde görülen tarihsel ses değişimleri dışında kelime kökünde ikiz ünsüz bulunmaz.

h. Türkçe kelime kökünde veya hece sonunda yan yana üç ünsüz bulunmaz. *Fr. şfenks, Fr. antrenör, Fr. amblem, Fr. enstrüman* gibi alıntı kelime de görülür.

4. TÜRKÇENİN SES OLAYLARI

Dil, canlı bir olgudur. Yapısal, anlamsal değişikliklerin yanında çeşitli ses değişimleri de meydana gelebilir. Bu değişiklikler, ses türemeleri, ses düşmeleri, ses değişimleri gibi sebeplerle tarihsel süreç içinde art zamanlı gerçekleşebileceği gibi, aynı zaman diliminde dilin konuşulduğu farklı coğrafyalarda da eş zamanlı olarak da görülebilir. Dilin genel yapısı, en az çaba kanunu, benzeşme, yazım, başka dillerle etkileşim, seslerin özellikleri ve işlevleri vb. gibi pek çok nedenle ses olayları ortaya çıkabilir. Bu bölümde Türkçenin ünlü ve ünsüzlerinde görülen ses olayları ele alınacaktır.

4.1. Ünlülerde Görülen Ses Olayları

Ünlülerde görülen ses olayları şunlardır:

4.1.1. Ünlü Türemesi

Ses hususiyetlerine veya bir araya gelme kaidelerine göre kelimenin başı, içinde ve sonunda görülebilen, kelimenin aslında olmayan bir ünlünün türemesidir (Korkmaz, 1992; Eker, 2005). Türkçe kelimelerde de rastlanılabilen bu ses hadisesi ile özellikle yabancı dillerden dilimize geçen kelimelerin, Türkçenin ses sistemine uygun olarak telaffuz edilmesi sağlanır.

Kelime başında:

Ar. Recep>İrecep (Ağızlarda)

Rum. limon>ilimon (Ağızlarda)

Far. leğen>ileğen (Ağızlarda)

Far. rişte>erişte

Fr. station>istasyon

Fr. scarpine>iskarpın

İng. stop>istop

Kelime İçinde:

Ar. zikr>zikir

Ar. fikr>fikir;

Ar. 'ilm>ilim

Fr. grev>gürev (Konuşma dilinde)

Fr. skandal>sıkandal (Konuşma dilinde)

Türkçe kelimelerde:

azcık>azıcık

dar>daracık

4.1.2. Ünlü Düşmesi

Kelime başı, kelime içi ve kelime sonunda ünlü düşmesi görülebilir:

Kelime başında: *ısıcak>sıcak, ısıtma>sıtma*

Kelime içinde: *çevirim>çevrim, yanılış>yanlış*

Kelime sonunda: *Kadıköyü>Kadıköy, güveyi>güvey*

4.1.3. Ünlü Daralması

Çeşitli sebeplerle geniş ünlülerin dar ünlülere dönüşmesi hadisesidir:

böyük>büyük

gel-me-yor>gelmiyor

taş>>dış

4.1.4. Ünlü Genişlemesi

Kelimedeki dar ünlülerin geniş ünlülere dönüşmesi hadisesidir:

ET ıgaç>ağaç

ET yul>yol

ET buz>boz

ET boguz>boğaz

Ar. ihtiyar>ehtiyar (Konuşma dili)

4.1.5. Ünlü Yuvarlaklaşması

Kelimedeki düz ünlülerin, ünlü benzeşmesi veya /b, f, p, v/ gibi ünsüzlerin yuvarlaklaştırıcı tesiri ile yuvarlak ünlülere dönüşmesidir:

aviç>avuç

kavın>kavun

Ar. ḥamīr>hamur

baba>buba (Konuşma dilinde ve ağızlarda)

4.1.6. Ünlü Düzleşmesi

Kelimedeki yuvarlak ünlülerin, çeşitli ses benzeşmesi veya diğer ses hadiseleri nedeniyle düz ünlülere dönüşmesidir:

üçün>için

töpö>tepe

büt->bit-

4.1.7. İncelme/Öndamaksıllaşma

Art damak ünlülerinin incelerek ön damak ünlüsüne dönüşmesidir:

ET yaşıl>yeşil

ET kanı>hani

ET bıç->biç-

ET alma>elma

4.1.8. Kalınlaşma/Artdamaksıllaşma

Ön damak ünlülerinin yani ince ünlülerin, kalınlaşarak art damak ünlüsüne dönüşmesidir:

teñri>tanrı

isi-siz>ISSIZ

Far. hefte>hafta

4.1.9. Ünlü Kısılması

Türkçede uzun ünlü yoktur. Bu sebeple alıntı kelimelerde bulunan uzun ünlülerde kısalma görülür. Ancak alıntı kelimeler, ünlü ile başlayan bir ek aldığı anda kısalan ünlü asli şekline dönüşerek uzar:

Ar. cevâb>cevap (cevâb-ı)

Ar. tâc>taç (tâc-ı)

Far. mehtâb>mehtap (mehtâb-a)

4.1.10. Ünlü Birleşmesi

Ünlü ile biten bir kelimeye, ünlüyle başlayan bir ek gelmesi veya ünlüyle başlayan bir kelime gelmesiyle, birleşik kelime oluşturması sırasında yan yana gelen iki ünlüden birinin düşmesidir (Eker, 2005).

cuma ertesi>cumartesi

sütlü aş>sütlaç

ne için>niçin

kahve altı>kahvaltı

4.2. Ünsüzlerde Görülen Ses Olayları

Ünsüzlerde görülen ses olayları şunlardır:

4.2.1. Ünsüz Düşmesi

Kelimede herhangi bir sebeple ünsüz sesin düşmesidir. Kelime başında, kelime içinde ve kelime sonunda görülebilir:

Kelime başında: *bol->ol-*

Kelime içinde: *birle> bile, otur->otur-, berk>pek*

Kelime sonunda: *sub> su, kapıg>kapı, tirig>diri*

4.2.2. Ünsüz Türemesi

Ünsüz türemesi kelimenin bünyesinde olmayan bir sesin ortaya çıkmasıdır. Genellikle kelime başında ve kelime içinde görülen bu ses olayı özellikle konuşma dilinde ve bazı alıntı kelimelerin sonunda da görülebilir:

Kelime başında: *ur->vur-, ayva>hayva, irak>yırak*

Kelime içinde: *aslan>arşlan, kılıç>kılınç, tuç>tunç*

Kelime sonunda: *Far. firişte>feriştah, Ar. belki>belkim, Far. peyda>peydah, şimdi>şimdik*

4.2.3. Aykırılma/Başkalaşma

Kelimede, çıkış noktası veya çıkış niteliği bakımından birbirinin aynısı veya çok yakını olan seslerden birinin diğerinin özelliğinden uzaklaşmasıdır. Bir kelimedede, birbirine benzeyen veya eşit nitelikteki seslerin yan yana gelmesi sebebiyle ortaya çıkan ses uyumsuzluğunu (kakafoni) önleme maksadıyla ortaya çıkan ses değişmesi hadisesidir (Korkmaz, 2021). Daha çok yabancı dillerden alınan kelimelerde görülür:

Ar. attar>aktar

Far. murdar>mundar (Ağızlarda, konuşma dilinde)

Ar. muşamma>muşamba

aşçı>ahçı

4.2.4. Göçüşme

Göçüşme, kelime içindeki iki ünsüzün yer değiştirmesidir. Daha çok Türkçenin ağızlarında rastlanılan bir ses olayıdır:

yaprak>yarpak

ekşi >eşki

meryem>meyrem

kirpik>kiprik

sarımsak>samırsak

perhiz>pehriz

lanet>nalet

4.2.5. Ünsüz İkizleşmesi

Bir ünsüzün kelimedede vurgu veya ünlü kısalması gibi nedenlerden dolayı iki kere yan yana gelmesidir:

döşek>döşşek

ana>anne

ışık>ışşık

sekiz>sekkiz

aşağı>aşşağı

aferin>afferin

4.2.6. Ünsüz Tekleşmesi

Ünsüz tekleşmesi daha çok alıntı kelimelerde görülür. İkiz ünsüz bulunan kelimedeki ünsüzlerden birinin düşmesi hadisesidir. Ancak bu kelimelerden bazıları ek aldığı anda alıntı yapılan kaynak dildeki şekline dönüşür:

Ar. zamm>zam (zamm-ın)

Ar. hadd>had (hadd-i)

Ar. hacc>hac (hacc-a)

Ar. amma>ama

Ar. kerre>kere

Ar. hamma>hamal

4.2.7. Ünsüz Benzeşmesi

Kelimedeki ünsüzlerin, çıkış noktaları, uzunlukları gibi özellikleri bakımından birbirine yakın hâle gelmesi, benzeşmesidir. Sesler birbirine yakın veya uzak olabilir. Kelimedeki ilerleyici ve gerileyici olarak iki şekilde benzeşme görülür. Benzeşme hadisesi, konuşma dili ve ağızlarda daha çok karşımıza çıkar.

4.2.7.1. İlerleyici Ses Benzeşmesi

Kelimedeki bir ünsüzün kendinden sonra gelen ünsüzü, çıkış yeri ve çıkış şekli bakımından kendine benzetmesidir.

aşcı>aşçı

anlat->annat-

yanlış>yannış

4.2.7.2. Gerileyici Ses Benzeşmesi

Kelimedeki bir ünsüzün kendinden önce gelen ünsüzü, çıkış yeri ve çıkış şekli bakımından kendine benzetmesidir.

terlik > tellik

sünbül > sümbül

gelmezse > gelmesse

4.2.8. Tonlulaşma

Tonsuz ünsüzlerin oluşumları bakımından tonlu ünsüzlere dönüşmesidir. Tonsuz ünsüzlerin Türkçenin tarihî dönemlerinde tonlulaşmış olmaları, /p, ç, t, k/ ünsüzlerinin iki ünlü arasında kalmasıyla tonlulaşmaları bu ses olayının en sık görülen sebeplerindendir:

ET kel->gel

tuz>duz(ağızlarda)

kız>gız(ağızlarda)

soğuk>soğuğu

ağaç>ağaca

4.2.9. Tonsuzlaşma

Tonlu ünsüzlerin tonsuz ünsüzlere dönüşmesidir. Türkçe kelimelerde ve alıntı kelimelerde görülür:

bastırma>pastırma, barmak>parmak

Ar. şübhe>şüphe

Ar. tıbb>tıp

Ar. ilac>ilaç

Far. aheng>ahenk

4.2.10. Süreklileşme

Süreksiz ünsüzlerin süreklileşerek akıcı ve sızıcı ünsüzlere dönüşmesidir:

ET beg>bey

ET seb->sev-

ET yabız>yavuz

ET adak>ayak

4.2.11. Süreksizleşme

Sürekli ünsüzlerin süreksizleşmesi hadisesidir. Türkçede çok fazla örneği yoktur. Daha çok konuşma dilinde görülür:

jeton > ceton (Konuşma dili)

azıcık > accık (Konuşma dili)

jimnastik > cimmastik (Konuşma dili)

4.2.12. Büzülme

Büzülme, kelimedeki ünlülerden birinin veya ünlülerle birlikte zayıf ünsüzlerin söyleyişte tam bir kural içermeden kaynaşması olayıdır. Büzülmede önce ünsüz erir, sonra yan yana olan iki ünlü kaynaşarak tek ünlü olur (Eker, 2005).

değil mi > di mi (Konuşma dilinde)

ağabey > abi (Konuşma dilinde)

sütlü aş > sütlaç

kahve altı > kahvaltı

KENDİMİ DEĞERLENDİRİYORUM

1. Aşağıdaki ünlülerin niteliklerini karşlarına yazınız.

a: .....

i: .....

o: .....

u: .....

2. Aşağıdaki ünsüzlerin niteliklerini karşlarına yazınız.

l .....

m .....

n .....

r .....

y .....

3. Aşağıdaki kelimelerin hangisi Türkçe kökenli bir kelimedir?

A) Teşekkür

B) Monitör

C) Kılavuz

D) Jargon

E) Fermuar

4. Aşağıdaki kelimelerin hangisinde tonsuzlaşma yoktur?

A) Şüphe

B) Tıp

C) İlaç

D) Kalem

E) Ahenk

Kelime içindeki iki ünsüzün yer değiştirmesine.....denir.

5. Yukarıda tanımı verilen ses olayı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Örneksene
- B) Göçüşme
- C) Taşınma
- D) Büzülme
- E) Aykırılışma

6. Aşağıda altı çizili kelimelerin hangisinde ünsüz ikizleşmesi yoktur?

- A) Döşsek
- B) Anne
- C) Işık
- D) Aşağı
- E) Şiddet

7. Aşağıdaki kelimelerin hangisinde kelime başında ünlü türemesi yoktur?

- A) İstikbal
- B) İstop
- C) İskele
- D) İstasyon
- E) Erişte

8. Aşağıdaki kelimelerin hangisinde sadece düz ünlüler vardır?

- A) Davul
- B) Akustik
- C) İskarpın
- D) İstanbul
- E) Mükemmel

9. Türkçenin ünlülerle ilgili ses özelliklerini yazınız.

10. Türkçenin ünsüzlerle ilgili ses özelliklerini yazınız.

KAYNAKÇA

Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileri ile Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.

Eker, S. (2005). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (2021). Türkiye Türkçesinin Ses Bilgisi Üzerine Notlar-2. *Türk Dili Dergisi*, 830, 4-16.

5. BÖLÜM

TÜRKÇEDE BİÇİM BİLGİSİ

Öğr. Gör. Ferhat KAYACAN

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Biçim Bilgisinin Temel Kavramları
- Türkçenin Ekleri
- Kelime Yapımı
- Kelime Türleri

ANAHTAR KAVRAMLAR

Biçim Bilgisi	Kelime Gövdesi	Yapım Eki	Kelime Yapımı
Kelime Kökü	Ek	Çekim Eki	Kelime Türleri

BU BÖLÜMDE HEDEFLENEN KAZANIMLAR

- Kelime yapısı, kelime kökü, kelime gövdesi gibi biçim bilgisi kavramlarını tanımlar.
- Türkçedeki çekim ve yapım eklerini işlevlerine uygun kullanır.
- Türkçede kelime yapımıyla bilinçlenir ve yabancı kelime kullanımını azaltır.
- Kelime türlerinin cümlenin anlamı üzerindeki etkisini fark ederek yazma yeteneğini geliştirir.

GİRİŞ

Tarihi çok eskilere uzanan bir yazı dili olan Türkçenin kelime yapısıyla ilgili ilk çalışmalar Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla başlamıştır. Millî dil bilincinin oluşturulması, yabancı kavramlara, terimlere Türkçe karşılıkların bulunması bu çalışmaların temelini oluşturmaktadır. Bu, yeni kurulan devletin bağımsızlığının bir göstergesi olarak görülen ve titizlikle yapılan bir çalışmaydı. Bu titiz çalışmalarla oluşturulan dil bilinci, ülkenin kuruluşundan günümüze kadar bağımsız bir şekilde varlığını sürdürme nedenidir. Günümüzde Türkçe karşılığı olan veya Türkçede karşılık bulunabilecek bir kelimenin yerine yabancı kelimelerin gelişigüzel kullanılması ve insanların bu konuda duyarsız davranması devlet kurucularımızın emeklerine saygısızlıktır. Bu konuda hayıflanmak yerine dilin sadece bir iletişim aracı olmadığı bilinciyle yabancı kavramlara, terimlere Türkçe karşılıklar bulmalı ve dili bağımsızlık bilinciyle kullanmalıyız.

Eğitim programlarında şekil bilgisi, kelime bilgisi, sözcükbilim, yapı bilgisi gibi isimlerle karşımıza çıkan biçim bilgisi bu bölümün içeriğini oluşturmaktadır. Bu bölümde kelime kökü, kelime gövdesi, yapım eki ve çekim eki gibi biçim bilgisi kavramları ile Türkçede kelime yapımı ve kelime türleri konuları ele alınacaktır.

1. BİÇİM BİLGİSİNİN TEMEL KAVRAMLARI

Bu bölümde biçim birim kavramlarından kök, gövde, taban ve ek kavramlarıyla ilgili bilgilere yer verilecektir.

1.1. Kök

Bir kelimenin yapım ve çekim ekleri çıkarıldıktan sonra kalan, temel anlam taşıyan bölümüdür. Kelime kökleri **isim kökü** ve **fiil kökü** olarak iki bölümde değerlendirilir. Tablo 1'de isim ve fiil kökleri örnekleri gösterilmiştir:

Tablo 1. İsim Kökü, Fiil Kökü Örnekleri

İsim Kökü	Fiil Kökü
kelebek, çocuk, kaya, bardak...	gel-, uyu-, sev-, vur-...

Tablo 1 incelendiğinde kavramları anlatan kelimelerin isim kökü; hareket, iş, oluş bildiren kelimelerin fiil kökü olarak isimlendirildiği görülecektir. Kelimelerin yapıları incelendiğinde kelimelerin üzerinde herhangi bir ek olmadığı görülmektedir. Örnek olarak verilen kelimelerde de görüldüğü gibi kelimelerin bölünemediği son hâline "kök" denilmektedir.

Bazı kelimeler hem isim hem fiil kökü olabilir: al, al-; dal, dal-; kır, kır-; göç, göç-; yama, yama-; boya, boya-; güven, güven-... Bu şekildeki kelimelerin kullanımı Tablo 2'de örneklenmiştir:

Tablo 2. İsim ve Fiil Kökü Örnekleri

Örnek kullanım	Kök Türü
Binayı iki gün içinde boya .	Fiil kökü
İki kutu boya aldım.	İsim kökü
Otobüse ön kapıdan bin .	Fiil kökü
Törende bin kişiye ikram dağıtıldı.	İsim kökü
Gün boyu kır çiçeklerinin arasında yürüdük.	İsim kökü
Acil durumda camı kır , kapıyı aç.	Fiil kökü

Tablo 2’de boya, boya-; bin, bin-; kır, kır- kelimelerinin hem isim hem de fiil kullanımları görülmektedir. Bu kelimelerin cümledeki kullanımına göre kök özellikleri belirlenmelidir.

1.2. Gövde

Gövde, yapım eki alan kelimedir. **İsim gövdesi** ve **fiil gövdesi** olarak iki tür içinde değerlendirilir. Kelime gövdeleri yapı bakımından **türemiş kelime** olarak da isimlendirilir. Sözlüklerde madde başı olabilen kelimelerdir. Tablo 3’te bil- ve baş köklerinden türeyen gövdeler gösterilmiştir:

Tablo 3. Bil- ve Baş Köklerinden Türeyen Gövdeler

Gövde	Gövdenin Özelliği
bil-gi	Fiil kökünden türemiş isim gövdesi
bil-dir-	Fiil kökünden türemiş fiil gövdesi
bil-ge	Fiil kökünden türemiş isim gövdesi
baş-lık	İsim kökünden türemiş isim gövdesi
baş-la-	İsim kökünden türemiş fiil gövdesi

İsim ve fiil köklerine yapım eki getirilerek kelime gövdeleri oluşturulması Tablo 3’te örneklenmiştir. Bu kelimeler yapı bakımından türemiş kelimedir.

Kelime gövdelerine tekrar yapım eki getirilerek **gövdeden türeyen kelimeler** de yapılabilir. Bu durum, “gözlem” kelimesinin yapısını inceleyerek örneklenebilir. İsim kökü olan “göz” kelimesi isimden fiil yapan yapım eki olan /-le/ ekini alarak “göz-le-” fiil gövdesini oluşturmuştur. Oluşan fiil gövdesine fiilden isim yapan yapım eki olan /-m/ eki getirilerek fiil gövdesinden “gözlem” kelimesi türetilmiştir.

1.3. Taban

Tabanlar, kelimelerin çekim eki almayan durumlarıdır. Tabanlar kök hâlinde olabileceği gibi türemiş de olabilir:

Tablo 4. Taban Örnekleri

Taban	Açıklama
sür-	Fiil kökü hâlinde kelime tabanıdır.
sür-gü	<i>Sür-</i> kelimesi <i>sürgü</i> kelimesinin tabanıdır.
sürgü-lü	<i>Sürgü</i> kelimesi <i>sürgülü</i> kelimesinin tabanıdır.

Tablo 4’teki örneklerde de görüldüğü gibi kök durumunda taban olabileceği gibi, kelimeye yapım eki getirilerek de taban oluşturulabilir.

1.4. Ek

Dilin anlamlı en küçük birimi eklerdir. Ekler kelimeler arasında çeşitli anlam ilişkileri kurar veya yeni kelimeler oluşturur. Ekler yapı bakımından **son ek**, **iç ek** ve **ön ek** olmak üzere üçe, işlevleri bakımında da **çekim eki** ve **yapım eki** olmak üzere ikiye ayrılır.

Sondan eklenmeli bir dil olan Türkçede alıntı kelimelerde ön eklenme örnekleri görülebilir. Türkçede iç ek örneği yoktur.

Tablo 5. Eklenme Örnekleri

Kelime	Eklenme Türü	Kaynak Dili
işçi	Son ek	Türkçe
reform	Ön ek	Fransızca
bitaraf	Ön ek	Farsça
çocuklar	Son ek	Türkçe

Tablo 5’te güncel Türkçedeki ön ek ve son ek kullanımı örneklenmiştir. Ön ekler yabancı kaynaklı eklerdir. Türkçede iç ek kullanımı olmadığından Tablo 5’te iç ek örneğine yer verilmemiştir.

2. TÜRKÇENİN EKLERİ

Türkçe anlatımda asıl yük eklerin üzerindedir. Bu düşünüldüğünde eklerin anlam ve işlevlerinin bilinmesi ve sağlıklı kullanılması anlatım yeteneğini geliştirmede önemlidir. Sondan eklemeli dil olan Türkçede ekler **yapım ekleri** ve **çekim ekleri** olarak ikiye ayrılmaktadır. Tablo 6’da Türkçedeki yapım ekleri, isim çekim ekleri ve fiil çekim ekleri gösterilmiştir:

Tablo 6. Türkçenin Ekleri

Yapım Ekleri	İsim Çekim Ekleri	Fiil Çekim Ekleri
İsimden isim yapan yapım eki	Durum ekleri	Kip ekleri
İsimden fiil yapan yapım eki	İyelik ekleri	Şahıs ekleri
Fiilden isim yapan yapım eki	Çoğul eki	
Fiilden fiil yapan yapım eki	Soru eki	
	Aitlik eki	
	Ek fiil	

Tablo 6’da gösterilen yapım ekleri, isim çekim ekleri ve fiil çekim ekleri aşağıda detaylandırılarak anlatılmıştır:

2.1. Yapım Ekleri

Eklendiği kelime kök veya gövdelerine gelerek anlamlarını ve isim-fiil özelliklerini değiştirebilen yapım ekleri yeni kelime türetme işlevi olan eklerdir. Yapım ekleri, yeni kavramların veya yabancı kavramların dilde karşılığını oluşturmak için yeni kelimelerin yapılmasını sağlar.

Yapım ekleri kelime türünü değiştirebilir. Örneğin isim olan “kan” kelimesi /-a/ yapım ekini aldığı anda “kana-“ fiili, fiil kökü olan “yaz-” kelimesi /-ı/ yapım ekini aldığı anda “yazı” ismi oluşur.

Ekler metin içindeki bağlamına göre birden farklı anlamlar kazanabilir. Örneğin “kış” kelimesine getirilen “-lık” yapım ekiyle oluşturulan “kışlık” kelimesi “1. Kışa özgü, kış için (giyişi, yiyecek gibi), 2. Kışın oturlan yapı, yer” anlamlarına gelebilir. Bu durum, yapım eklerinin işlevselliğini artırmaktadır.

Bir kelime birden fazla yapım eki alabilir. Örneğin *bilgili* (*bil-gi-li*) kelimesinde birden fazla yapım eki vardır.

Türkçede yapım ekleri işlevleri bakımından **isimden isim yapan yapım eki**, **isimden fiil yapan yapım eki**, **fiilden isim yapan yapım eki** ve **fiilden fiil yapan yapım eki** olarak dört bölümde incelenir:

2.1.1. İsimden İsim Yapan Yapım Ekleri

İsimden isim yapan yapım ekleri, isim kök veya gövdelerine gelerek kök anlamına bağlı yeni isim gövdeleri türeten eklerdir. İsimden isim yapan yapım eklerinin örnekleri Tablo 7’de gösterilmiştir:

Tablo 7. İsimden İsim Yapan Yapım Eki Örnekleri

Ek	Örnek
-aç, -eç	Kır-aç, top-aç
-ak, -ek	Baş-ak, top-ak
-ay, -ey	Yüz-ey, düz-ey, kuz-ey, gün-ey
-at, -et	Göl-et, baş-at, öz-et
-ca, -ce, -ça, -çe	Rus-ça, kısa-ca, ılı-ca, gizli-ce
-cı, -ci, -cu, -cü, -çı, -çi, -çu, -çü	Ev-ci, demir-ci, süt-çü, göz-cü, halk-çı, miras-çı
-da, -de	Göz-de, söz-de, pay-da
-dan, -den, -tan, -ten	Top-tan, sıra-dan, iç-ten
-daş, -deş, -taş, -teş	Yol-daş, meslek-taş, pay-daş, yurt-taş
-lak, -lek	Ot-lak, dış-lek
-lı, -li, -lu, -lü	Yaş-lı, dert-li, süs-lü, kuruntu-lu
-lık, -lik, -luk, -lük	Tuz-luk, bakan-lık, hediye-lik, Türk-lük
-man, -men	Türk-men, koca-man
-msar, -mser	İyi-mser, kara-msar
-sal, -sel	Kum-sal, bölge-sel, bilim-sel
-sız, -siz, -suz, -süz	Su-suz, toprak-sız, bilgi-siz, ütü-süz
-tay	Yargı-tay, kurul-tay, danış-tay

Tablo 7’deki örneklerde isim kök veya gövdelerine isimden isim yapan yapım eki getirilerek yeni kelimelerin türetildiği görülmektedir.

2.1.2. İsimden Fiil Yapan Yapım Ekleri

İsimden fiil yapan yapım ekleri, isim kök veya gövdelerine gelerek kök anlamına bağlı yeni fiil gövdeleri türeten eklerdir, eklendiği kelimenin türünü değiştirir. İsimden fiil yapım eklerinin örnekleri Tablo 8’de gösterilmiştir:

Tablo 8. İsimden Fiil Yapan Yapım Eki Örnekleri

Ek	Örnek
-a, -e	Kan-a, tür-e, oyun-a- (oyna-)
-al, -el	Az-al-, düz-el-
-ar, -er	Mor-ar, sarı-ar- (sarı-), baş-ar-
-aş	Yan-aş-
-da, -de	Parıl-da-, gürül-de-
-l	İnce-l-, kısa-l-, sivri-l-
-la, -le	Yol-la-, gece-le-
-sa, -se	Su-sa-, önem-se-

Tablo 8'deki örneklerde isim kök veya gövdelerine isimden fiil yapan yapım eki getirilerek yeni kelimelerin türetildiği, türetilen kelimelerin türünün değiştiği görülmektedir.

2.1.3. Fiilden İsim Yapan Yapım Ekleri

Fiilden isim yapan yapım ekleri, fiil kök veya gövdelerine gelerek kök anlamına bağlı yeni isim gövdeleri türeten eklerdir, eklendiği kelimenin türünü değiştirir. Fiilden isim yapan yapım eklerinin örnekleri Tablo 9'da gösterilmiştir:

Tablo 9. Fiilden İsim Yapan Yapım Eki Örnekleri

Ek	Örnek
-acak, -ecek	Ye-y-ecek (yiyecek), al-acak
-agan, -egen, -ağan, -eğin	Gez-egen, ol-ağan
-ak, -ek	Kon-ak, bin-ek
-alak, -elek	Yat-alak, çök-elek, as-alak
-amak, -emek	Bas-amak, tut-amak, kaç-amak
-an, -en	Bak-an, düz-en, kap-an
-anak, -enek	Gör-enek, ol-anak
-ar, -er	Yaz-ar, dön-er
-ay, -ey	Yap-ay, düş-ey, ol-ay
-baç, -beç	Dolam-baç, saklam-baç
-ca, -ce	Düşün-ce, eğlen-ce
-dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü	Uy-du, çık-tı
-ga, -ge	Böl-ge, bil-ge, süpür-ge
-gaç, -geç	Süz-geç, yüz-geç, kıs-gaç
-gan, -gen	Kay-gan, çekin-gen
-gı, -gi, -gu, -gü	Al-gı, bil-gi, kur-gu, duy-gu
-gıç, -giç	Başlan-gıç, dal-gıç
-gın, -gin,	Bil-gin, dal-gın, vur-gun, öl-gün, küs-kün, et-kin
-ı, -i, -u, -ü	Yaz-ı, say-ı, eleştir-i, doğ-u, ölç-ü
-ıcı, -ici, -ucu, -ücü	Yaz-ıcı, ver-ici, oku-y-ucu, üz-ücü
-ış, -iş, -uş, -üş	Bak-ış, atla-y-ış
-k	Dile-k, kapa-k
-ma, -me	Böl-me, kuşat-ma, dol-ma, kavur-ma, dondur-ma
-maç, -meç	Yırt-maç, de-meç, bula-maç
-mak, -mek	Çak-mak, ye-mek
-man, -men	Şiş-man, göç-men, yönet-men
-maz, -mez	Yara-maz, tüken-mez
-miş, -miş, -muş, -müş	Dol-muş, er-miş
-mık, -mik, -muk, -mük	Kıy-mık, kus-muk
-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür	Gel-ir, yaz-ar, kes-er, oku-r, biç-er, göç-er
-sal, -sel	Uy-sal, gör-sel, işit-sel
-sı, -si, -su, -sü	Yat-sı, sin-si, tüt-sü
-ş	Tanı-ş
-t	Taşı-t
-v	İşle-v, sına-v

Tablo 9'daki örneklerde fiil kök veya gövdelerine fiilden isim yapan yapım eki getirilerek yeni kelimelerin türetildiği, türetilen kelimelerin türünün değiştiği görülmektedir.

2.1.4. Fiilden Fiil Yapan Yapım Ekleri

Fiil kök veya gövdelerine eklenerek yeni fiil türetme işlevi olan ekler, fiilden fiil türetme ekleridir. Bu ekler çatı kavramı altında değerlendirilir. Çatı ekleri fiillerin özne ve nesneyle olan durumunu belirleyen eklerdir. Fiillerin çatı özelliği olan fiilden fiil yapan yapım ekleri Tablo 10'da gösterilmiştir:

Tablo 10. Çatı Özelliği Olan Fiilden Fiil Yapan Yapım Eki Örnekleri

Çatı Özelliği	Ek
Edilgen Çatı Eki	-l, -n
Dönüştürme Çatı Eki	-l, -n
İşteş Çatı Eki	-ş
Ettirgen Çatı Eki	-dır, -r, -t
Oldurgan Çatı Eki	-dır, -r, -t
Olumsuzluk Çatısı Eki	-ma, -me
Sıklık Çatısı Eki	-ala, -ele, -ıştır, -ıştır, -uştur, -uştur, -kla, -kle
Kuvvetlendirme Çatısı Eki	-a, -ı, -k, -y

Tablo 10'daki gösterilen çatı özellikleri aşağıda kısaca açıklanıp örneklenmiştir:

Edilgen Çatı: Fiil kök veya gövdelerine /-l/, /-n/ eki getirilerek edilgen fiil yapılır. Edilgen fiillerle kurulan cümlelerde özne belli değildir.

Örnek:

Tüm yollar tören için kapa-**n**-dı.

Hediye paketleri teker teker aç-ı-**l**-dı.

Dönüştürme Çatı: Dönüştürme fiil de edilgen fiilde olduğu gibi fiil kök veya gövdelerine /-l/, /-n/ eki getirilerek yapılır. Dönüştürme fiillerin edilgen fiillerden farkı öznenin belli olmasıdır.

Örnek:

Sporcular maçtan sonra yıka-**n**-dı.

Minik kız aynanın önünde süsle-**n**-di.

UYARI: Cümle içindeki anlama göre fiillerin edilgen, dönüştürme özellikleri değişebilir.

Örnek:

Ayşe son sınava iyi hazırla-**n**-dı. (Dönüştürme)

Misafirler için salon özenle hazırla-**n**-dı. (Edilgen)

İşteş Çatısı: Fiil kök veya gövdelerine /-ş/ eki getirilerek işteş çatılı fiil yapılır. Bu fiillerde hareket birden fazla kişiyle karşılıklı veya birlikte yapılır.

Örnek:

Dün akşam babamla mesajla-**ş**-tım. (Karşılıklı yapılan işteş fiil)

Gürültüyle parktaki kuşlar uç-u-**ş**-tu. (Birlikte yapılan işteş fiil)

Oldurgan Fiil: Geçişsiz fiil köklerine /-dır/, /-r/, /-t/ eki getirilerek oldurgan fiil yapılır. Nesne alamayan bir fiilin nesne alabilir hâle gelmesidir.

Örnek:

Saçım uzadı. (Geçişsiz fiil)

Saçımı uza-**t**-tım. (Oldurgan fiil)

Araba durdu. (Geçişsiz fiil)

Trafik polisi arabayı dur-**dur**-du. (Oldurgan fiil)

Yemek bir saatte pişti. (Geçişsiz fiil)

Yemeği bir saatte piş-i-**r**-di. (Oldurgan fiil)

Ettirgen Fiil: Geçişli fiil köklerine /-dır/, /-r/, /-t/ eki getirilerek ettirgen fiil yapılır. Ettirgen fiillerde işi başkasına yaptırma anlamı vardır.

Örnek:

Ekmek aldım. (Geçişli fiil)

Ekmek al-**dır**-dım. (Ettirgen fiil)

Halıları yıkayacağım. (Geçişli fiil)

Halıları yıka-**t**-acağım. (Ettirgen fiil)

Olumsuz Çatısı: Banguoğlu (2000) gibi Eker (2003) de olumsuzluk eklerini çatı eki olarak değerlendirmiştir. Bu değerlendirmelere göre fiil kök veya gövdelerine /-ma/, /-me/ olumsuzluk eki getirilerek olumsuz çatı yapılır.

Örnek:

Kitabı oku-**ma**-dım.

Manisa'ya ben hiç git-**me**-dim.

Sıklık Çatısı: Fiil kök veya gövdelerine /-ala/, /-ele/, /-ıştır/, /-ıştır/, /-uştur/, /-üstür/, /-kla/, /-kle/ eklerinin getirilmesiyle sıklık çatısı yapılır.

Örnek:

Ov- > ov-ala-, serp- > serp-ıştır-, sür- > sür-ü-kle-

Kuvvetlendirme Çatısı: Fiil kök veya gövdelerine /-a/, /-ı/, /-k/, /-y/ ekleri getirilerek kuvvetlendirme çatısı yapılır.

Örnek:

Tık- > tık-a-, kaz- > kaz-ı-, bur- > bur-k-, ko- > koy-

2.2. Çekim Ekleri

Zülfikar (1991: 38)'a göre çekim ekleri; kelime grupları kurmaya, birleşik kelimeler yapmaya, kelimeleri çoğullandırmaya, cümlede kelimeler arasında anlam ilgisi kurmaya, isim olsun, fiil olsun bir yargının zamanlarını karşılamaya ve onları kişilere bağlamaya yararlar. Çekim ekleri, **isim çekim ekleri** ve **fiil çekim ekleri** olarak ikiye ayrılır.

2.2.1. İsim Çekim Ekleri

İsim veya isim soylu kelimelere isim çekim ekleri eklenmesine **isim çekimi** denir. İsim çekim ekleri; **durum, iyelik, çoğul, aitlik, soru eki** ve **ek fiildir**.

2.2.1.1. Durum (Hâl) Ekleri

Durum ekleri, cümle içinde isim veya isim soylu kelimeleri diğer kelimelere değişik anlam ilişkileriyle bağlayan eklerdir. Korkmaz (2009), durum eklerinin cümlede adlar ile fiiller arasındaki anlam bağlarını kurmak üzere adların girdiği durumları karşıladığını söylemiştir.

Durum eklerinin özelliklerini, Ergin “Ad durumları adı adlara, edatlara ve özellikle fiillere bağlayarak birçok ilişki kurar ve bu ilişkilerden birçok ad, edat ve fiil grupları ile cümleler doğar. Ancak durum ekleri asıl olarak adı fiile bağlayan eklerdir. Bu özelliği ile asıl çekim ekleri durum ekleridir.” şeklinde belirtmiştir (2013: 277).

Durum eklerini, Aksan “Ad durumu, cümlenin düzeni içinde adların ve kimi ad soylu öteki öğelerin yüklendiği görevi belirleyen, cümlede adın söz dizimi açısından rolünü ve öteki öğelerle ilişkisini gösteren, aynı zamanda anlam açısından ona belli bir özellik yükleyen durum kavramı, çoğu dillerde adların biçim açısından değişimi ve çekim biçiminde belirtir.” şeklinde açıklamıştır (2003: 92).

İlgi durumu eki /-ın/, /-in/ dışındaki durum ekleri genellikle eklendiği isim ile yüklem arasında ilişki kurar. Türkçede **yönelme durumu, bulunma durumu, ayrılma durumu, belirtme durumu** ve **ilgi durumu** olarak beş durum ekinin olduğu kabul edilir. Bu isim durum eklerinden herhangi birini almayan isimlerin de **ismin yalın durumunda** olduğu kabul edilir.

2.2.1.1.1. Yönelme Durumu Eki /-a/, /-e/

Yönelme durumu eki isim veya isim soylu kelimelere eklenerek cümle ögesi yönetir. Bu ekler görevli eklerdir, kişi veya yer bildirince dolaylı tümleş, zaman bildirince zarf tümleci yapar.

Örnek:

Ev-e gidiyorum. (Yer bildirdiğinden dolaylı tümleş)

Adam-a yardım ettim. (Kişi bildirdiğinden dolaylı tümleş)

Hafta-y-a ödevleri teslim ederim. (Zaman bildirdiğinden zarf tümleci)

2.2.1.1.2. Bulunma Durumu Eki /-da/, /-de/, /-ta/, /-te/

Bulunma durumu eki, isim veya isim soylu kelimelere eklenerek cümle ögesi yönetir. Bu ekler görevli eklerdir, kişi veya yer bildirince dolaylı tümleş, zaman bildirince zarf tümleci yapar.

Örnek:

Ankara'da bugün serin bir rüzgâr vardı. (Yer bildirdiğinden dolaylı tümleş)

Defne'de kitabım kaldı. (Kişi bildirdiğinden dolaylı tümleş)

Efe **haziranda** mezun oldu. (Zaman bildirdiğinden zarf tümleci)

UYARI: Ayrı yazılan, bağlaç olan da, de ile bulunma durumu ekinin yazımına dikkat edilmelidir.

Örnek:

Evde ekmek vardı. (Ekmeğin bulunduğu yeri söylediği için isim durum ekidir.)

Ev **de** satılmış. (Evden başka en az bir şey daha satıldığı anlamını verdiği için bağlaçtır.)

Ankara'da bugün yağış vardı. (Yağışın olduğu yer söylendiğinden bulunma durumu ekidir.)

Ankara da bugün yağışlıydı. (Ankara'dan başka bir yerde de yağış olduğunu anlattığından bağlaçtır.)

UYARI: Bulunma durumu eki, isim durum eki olduğundan fiillerle birleşmez. Yani fiillerden sonra gelen da, de sözleri bağlaçtır, ayrı yazılır.

Örnek:

İşleri **bitirelim de** ortalığı toparlayalım. (Bitirelim kelimesi fiil olduğundan "de" burada bağlaçtır, ayrı yazılır.)

2.2.1.1.3. Ayrılma (Çıkma) Durumu Eki /-dan/, /-den/, /-tan/, /-ten/

Ayrılma (çıkma) durumu eki, isim veya isim soylu kelimelere eklenerek cümle ögesi yönetir. Kişi veya yer bildirince dolaylı tümleç, neden bildirince zarf tümleci yapar.

Örnek:

Ev-den geliyorum. (Yer bildirdiğinden dolaylı tümleç)

Adam-dan kuşkulandım. (Kişi bildirdiğinden dolaylı tümleç)

Gürültü-den uyuyamadım. (Neden bildirdiğinden zarf tümleci)

UYARI: Ayrılma durumu ekinin neden bildirdiği cümlelerde “neden” anlamı veren bir kelimenin kullanılması, aynı anlama gelen söz ve ekin birlikte kullanılmasından kaynaklanan anlatım bozukluğuna sebep olur.

Örnek:

Bu yıl sebzelerin pahalı olmasının **nedeni** kışın don olmasındandır.

Örnek cümlede koyu gösterilen yerler anlatım bozukluğuna neden olmuştur. Ya ek ya da kelime cümleden çıkarılarak bozukluk giderilebilir. Cümlenin düzeltilmiş şekilleri şöyledir:

Bu yıl sebzelerin pahalı olmasının **nedeni** kışın don olmasıdır.

Bu yıl sebzelerin pahalı olması kışın don olmasındandır.

2.2.1.1.4. Belirtme Durumu Eki /-ı/, /-i/, /-u/, /-ü/

Belirtme durumu eki, isim veya isim soylu kelimelere eklenerek cümle ögesi yönetir. Kişi veya yer bildirince belirtili nesne yapar.

Örnek:

Ev-**i** gördüm. (Yer bildirdiğinden belirtili nesne)

Adam-ı anlamadım. (Kişi bildirdiğinden belirtili nesne)

2.2.1.1.5. İlgî (Tamlayan) Durumu Eki /-ın/, /-in/, /-un/, /-ün/

İsim veya isim soylu kelimelere eklenerek belirtili isim tamlaması ilgisi ve zamir ile edat arasında anlam ilgisi kurar.

Örnek:

Adam-**ın** sesi, iş-**in** özü, okul-**un** bahçesi, otobüs-**ün** rengi (Belirtili isim tamlaması kurmuş)

Sen-**in** için, sen-**in** gibi (Zamir ile edat arasından anlam ilgisi kurmuş)

UYARI: "Ben" ve "biz" zamirlerinden sonra tamlayan eki -im şeklinde gelir.

Örnek: Ben-**im** işim, ben-**im** gibi; biz-**im** sözümüz, biz-**im** için

UYARI: Ayrılma durumu eki bazı durumlarda tamlayan eki görevinde kullanılabilir.

Örnek: Öğrenciler-**den** biri dersten erken çıkmak istedi. (Bu cümlede /-den/ eki /-in/ ekinin yerine kullanılmıştır.)

2.2.1.1.6. İsmın Yalın Durumu

Yukarıda anlatılan durum eklerini almayan isim veya isim soylu kelimelerin ismin yalın durumunda olduğu kabul edilir.

Örnek:

Defne kitap okumak için **yer** aradı. (Koyu yazılı kelimeler isim durum eklerinden almadığından ismin yalın durumundadır.)

2.2.1.2. İyelik Ekleri

İyelik eki, ismin bildirdiği kavrama veya nesneye kimin sahip olduğunu gösteren ektir. İyelik ekleri Türkçede altı kişiye (ben, sen o, biz, siz, onlar) göre çekimlenir. İyelik ekleri Tablo 11’de gösterilmiştir:

Tablo 11. İyelik Ekleri

Kişi	İyelik Eki	Örnek
Birinci tekil kişi (Ben)	/-Im/, /-m/	Ev-i-m, araba-m
İkinci tekil kişi (Sen)	/-In/, /-n/	Ev-i-n, araba-n
Üçüncü tekil kişi (O)	/-sI/, /-I/	Ev-i, araba-sı
Birinci çoğul kişi (Biz)	/-ImIz/, /-mIz/	Ev-i-miz, araba-mız
İkinci çoğul kişi (Siz)	/-InIz/, /-nIz/	Ev-i-niz, araba-nız
Üçüncü çoğul kişi (Onlar)	/-ları/, /-leri/	Ev-leri, araba-ları

Tablo 11’de gösterilen iyelik ekleri, isim tamlamalarında tamlanan ögeyi oluşturur.

UYARI: Üçüncü tekil kişi iyelik eki ile belirtme durumu ekini karıştırmamak için ekin cümle içindeki anlamına dikkat edilmelidir.

Örnek:

Anahtar-ı masanın üzerinde kalmış. (Anahtara birinin sahip olduğu anlamını verdiği için iyelik eki)

Anahtar-ı babam okula getirdi. (Öge olarak belirtili nesne yaptığı için belirtme durumu eki)

Ev-i gördüm. (Öge olarak belirtili nesne yaptığı için belirtme durumu eki)

Ev-i satılmış. (Eve birinin sahip olduğu anlamı verdiği için iyelik eki)

2.2.1.3. Çoğul Eki /-lar/, /-ler/

Çoğul eki, kavramın veya varlığın birden fazla olduğu anlamını veren ektir. Çoğul anlamından başka anlamlar için de kullanılabilir:

Örnek:

Defterler (çoğul), Osmanlar (aile), Fransızlar (millet), dünyalar (abartma), geceler (zaman)

2.2.1.4. Aitlik Eki (-ki)

Aitlik eki, isimlerden sıfat ve zamir görevli isimler meydana getirir. Bu ek; bağlılık, aitlik, içinde bulunma anlamları verir. “Dünkü, bugünkü” gibi birkaç örnek dışında ses uyumlarına girmez. Yalın durumda (karşıkı, yarınki, akşamki) kelimelere eklenebildiği gibi bulunma durumu ekinin (kitaptaki, evdeki, karşıdaki) veya ilgi durumu ekinin (seninki, benimki, Ankara’nınki) üzerine de eklenebilir.

2.2.1.5. Soru Eki (mı, mi, mu, mü)

Soru eki, eklendiği kelimeye soru anlamı verir. Aynı yazılmasına rağmen ek olarak değerlendirilir. Kendisinden önceki kelimenin son ünlüsüne bağlı olarak ünlü uyumlarına uyar. İsim ve fiil ile birlikte kullanıldığı için hem isim çekim eki hem de fiil çekim eki olarak karşımıza çıkar:

Örnek:

Aldı mı?

Ayşe de mi gelmiş?

Okundu mu?

İnsanlık öldü mü?

UYARI: Soru ekinden sonra gelen ekler, bu eke bitişik olarak yazılır.

Örnek:

Gelecek misin?

Alıyor muyuz?

Çocuk muyum?

Gelecek miydi?

Güler misin, ağlar mısın?

UYARI: Soru eki, sorudan başka görevlerde kullanıldığında da ayrı yazılır.

Örnek:

Güzel mi güzel bir iş yaptınız. (Pekiştirme anlamı)

Yağmur yağdı mı su seviyesi yükselir. (Koşul veya zaman anlamı)

UYARI: Birleşik fiillerde "mi" soru eki, iki kelimenin arasına da gelebilir.

Örnek:

Vaz mı geçtin?

UYARI: Soru eki, soru anlamında kullanıldığından kendinden önceki ögeyi sorar.

Örnek:

Ahmet yarın Salihli'ye **gidiyor mu?** (Yüklem soruldu.)

Ahmet yarın **Salihli'ye mi** gidiyor? (Dolaylı tümleç soruldu.)

Ahmet **yarın mı** Salihli'ye gidiyor? (Zarf tümleci soruldu.)

Ahmet mi yarın Salihli'ye gidiyor? (Özne soruldu.)

2.2.2. Fiil Çekim Ekleri

Fiil cümlelerinde yüklem aldıkları çekim ekleri, fiil çekim eklerini oluşturmaktadır. **Kip, tarz ve kişi** eklerinin dışında; **soru eki** de fiil çekim eki olarak değerlendirilir. Soru eki bir önceki başlıkta değerlendirilmiştir.

2.2.2.1. Kip Ekleri

Kip ekleri Türkçede **haber kipleri** ve **tasarlama kipleri** olarak ikiye ayrılır. Haber kipleri **gelecek zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, görülen (bilinen) geçmiş zaman ve duyulan (öğrenilen) geçmiş zaman**; tasarlama kipleri **gereklilik, dilek/şart, istek** ve **emir** kiplerinden oluşur. Tablo 13'te kiplerin ekleri ve örnekleri gösterilmiştir:

Tablo 13. Kip Ekleri

Türü	Adı	Örnek
Haber kipi	Gelecek zaman (-acak, -ecek)	Başla-y-acak-sın
Haber kipi	Şimdiki zaman (-yor)	Başla-yor-uz
Haber kipi	Geniş zaman (-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür)	Başla-r-ım
Haber kipi	Görülen (bilinen) geçmiş zaman (-dı, -di)	Başla-dı-k
Haber kipi	Duyulan (öğrenilen) geçmiş zaman (-mış, -miş)	Başla-mış-sın
Tasarlama kipi	Gereklilik kipi (-malı, -meli)	Başla-malı-y-ız
Tasarlama kipi	Dilek/şart kipi (-sa, -se)	Başla-sa-k
Tasarlama kipi	İstek kipi (-a, -e, -alım, -elim, -ayım, -eyim)	Al-ayım, bak-alım, bak-a-sın
Tasarlama kipi	Emir kipi (1. tekil kişi, 1. çoğul kişi çekimi yoktur.)	Al, alsın, alın, alsınlar

Tablo 13'te görüldüğü gibi beş haber kipi, dört tasarlama kipi olmak üzere dokuz tane kip eki bulunmaktadır.

2.2.2.2. Ek Fiil

Ek fiil, i-(mek) fiilidir. Hikâye /-idi/, rivayet /-imiş/ ve şart /-ise/ olmak üzere üç şekli vardır. Ek fiilin iki görevi vardır:

Ek Fiilin Birinci Görevi: Fiillere eklenerek birleşik çekimli fiil yapar. Bu durumda fiil çekim eki olarak değerlendirilir:

Örnek:

Geliyordu, gelecekmiş, gelirse...

Ek Fiilin İkinci Görevi: İsimlere eklenerek isimlerin yüklem olmasını sağlar. Bu durumda da isim çekim eki olarak değerlendirilir. Yüklemi isim olan cümleler isim cümlesi olarak değerlendirilir:

Örnek:

Hastalıktan sonra bir hafta kötüydüm. (kötü idi-m / ek fiil ismi yüklem yapmış)

Hava bugün sıcakmış. (sıcak imiş / ek fiil ismi yüklem yapmış)

UYARI: Ek fiilin isimleri yüklem yaptığı cümlelerde olumsuz “değil” kelimesi ile yapılır.

Örnek:

Hastalıktan sonra bir hafta kötü değildim.

Hava bugün sıcak değilmiş.

UYARI: Ek fiilin çekimli biçimleri (idi, imiş, ise) ayrı yazılabildiği gibi bitişik olarak da yazılabilir.

Örnek:

geliyordu / geliyor idi,

güzelmiş / güzel imiş,

bilirse / bilir ise...

UYARI: Ünlüyle biten kelimelere bitişik olarak yazıldığında araya “y” ünsüzü girer ve başındaki “i” ünlüsü düşer, ayrıca büyük ünlü uyumuna uyar.

Örnek:

sonuncu idi / sonuncu-y-du,

yabancı imiş / yabancı-y-mış,

ne ise / ne-y-se

2.2.2.3. Kişi (Şahıs) Ekleri

Kişi (şahıs) ekleri yüklemde olan ektir ve cümlenin öznesini gösterir.

Örnek:

Kitapları yarın alırım. (Birinci tekil şahıs eki)

Ödevleri dün teslim etmişsin. (İkinci tekil şahıs eki)

Yarın evden erken çık. (Üçüncü tekil şahıs eki)

Cuma günü dedemlere gideceğiz. (Birinci çoğul şahıs eki)

Bu kitabı okumalısınız. (İkinci çoğul kişi eki)

Misafirler 13.00'te gelecekler. (Üçüncü çoğul kişi eki)

3. KELİME YAPIMI

Eker (2003), Türkçede kelime yapımını **birleştirme**, **türetme**, **kalıplaşma**, **örnekseme**, **kırpma**, **karma**, **kısaltma**, **ters türetme**, **derleme**, **tarama**, **genelleşme** ve **kopyalama** yollarıyla yapıldığını belirtmiştir. Bu yollar aşağıda açıklanmış ve örneklenmiştir:

3.1. Birleştirme: İki kelimenin bir araya gelerek yeni bir kavramı karşılamaıdır. Birleşik kelimeler bitişik yazılabileceğı gibi ayrı da yazılabilir.

Örnek: *Yavruağızı, şıpsevdi, biçerdöver, yelkovan, hissetmek, kaydolmak, çekyat, sağ ol, ön lisans, ön söz, zaman aşımı, kuru yemiş...*

3.2. Türetme: İsim veya fiil tabanlarına yapım eki getirilerek yeni kelimeler yapmaktır. *Bilgi, bilge, bilim, bildiri, biliş...* kelimeleri *bil-* fiilinden türemiş kelimelerdir.

3.3. Kalıplaşma: Çekim eklerinin veya cümlelerin kendi anlamları ve görevlerinin dışına çıkarak yeni bir anlam kazanmasıdır.

Örnek: *Yaşar, uydu, yüzde, girdi, birden, tanıdık; gecekondü, hünkârbeğendi, kuşkonmaz...*

3.4. Örnekseme: Yabancı kelimelere benzeterek yeni kelime türetmedir. **Okul** kelimesi Fransızca *école* kelimesinden, **imge** kelimesi Fransızca *image* kelimesinden, **genel** kelimesi Fransızca *général* kelimesinden örneksemedir.

3.5. Kırpma: Çok heceli bir kelimenin tek hecesini veya birden fazla hecesini kelimedden çıkararak aynı kelimenin daha kısa hâlde kullanılması ve bu kısa kullanımın söz varlığına girmesidir.

Örnek: *Santim (< santimetre), İbo (İbrahim), kilo (< kilogram)*

3.6. Karma: İki kelimenin hecelerini veya parçalarını birleştirerek yeni kelime oluşturmaktır.

Örnek: *Arge (araştırma geliştirme), ohal (olağanüstü hâl), ordonat (ordu donatım)*

3.7. Kısaltma: Kelimelerin ilk harflerinden oluşan kısaltmaların söz varlığında kelime yerine kullanılmasıdır.

Örnek: *AŞ (anonim şirketi), GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi), ODTÜ (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)*

3.8. Ters Türeme: Yaygın kullanımda olan türemiş bir kelimenin ekinin çıkarılarak kullanılmasıdır. *Ayılmak* ve *bayılmak* kelimelerindeki /l/ harfinin çıkarılarak ay- ve bay- şeklinde kullanımı ters türemeye örnektir.

3.9. Derleme: Yazı dilinde unutulduğu için kullanılmayan ağızlarda bulunan kelimeleri tekrar yazı diline kazandırmaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin dil çalışmaları ile halk ağızlarından yapılan derlemelerde yazı diline pek çok kelime kazandırılmıştır.

Örnek: *alan, araç, asalak, denetlemek, deprenmek, doruk, güleç, güney, onarmak, ödül, kavşak, umarsız, ürün, yayvan, yozlaşmak...*

3.10. Tarama: Yazı dilinde unutulduğu için kullanılmayan, tarihî kaynaklarda tespit edilen kelimelerin tekrar yazı dilinde kullanılabilir hâle getirilmesidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin dil çalışmaları ile yazılı kaynaklar taranarak tespit edilen pek çok kelime yazı diline kazandırılmıştır.

Örnek: *aklamak, arıtmak, ayrıkısı, başkan, görkem, köken, nesne, nitelik, nicelik, sonuç, tanık, tartışmak, tümen, yargı, yasa, yöre...*

3.11. Genleşme: Başlangıçta kişi veya marka ismi hâlindeki kelimeler zamanla genelleşerek içinde bulunduğu türün genel ismi durumuna gelebilir. Türkçede jilet (tırış bıçağı yapımıcısı İngiliz Gillette'in adından), neskafe (tescilli Nescafé ürün adından), sanayağı (marka adından), selpak (marka adından), vimlemek (marka adından), camsil (marka adından) gibi örnekler Türkçenin söz varlığına genleşme yoluyla girmiştir.

3.12. Kopyalama (Ödünçleme): Değişik nedenlerle başka bir dilin söz varlığından alınarak kullanılan kelimelerdir. Ahtapot, körfez, demet Rumcadan; futbol, egzoz, damper İngilizceden; derya, arzu, müjgân Farsçadan; makosen, domates, patates Amerikan yerlilerinin dillerinden dolayı olarak ödünçlenmiş kelimelerdir.

4. KELİME TÜRLERİ

Kelimeler; yapı, anlam, tür ve görev gibi özelliklere göre sınıflandırılmaktadır. Kelimelerin sınıflandırmasıyla ilgili bölümler Tablo 14'te gösterilmiştir:

Tablo 14. Kelimelerin Sınıflandırılması

Sınıflandırma	Özellikler
Yapı Bakımından	Basit, birleştirme, türetme, kalıplaşma, örnekseme, kırpma, karma, kısaltma, ters türetme, derleme, tarama, genelleşme ve kopyalama
Anlam Bakımından	Temel anlam, yan anlam, mecaz anlam, soyut anlam, somut anlam, terimler, aktarma, çok anlamlı, eş ve yakın anlamı, karşıt anlamlı
Tür ve Görev Bakımından	İsim, sıfat, zarf, zamir, edat, bağlaç, ünlem, fiil

Tablo 14’te kelimelerin sınıflandırılmasıyla ilgili özellikler gösterilmiştir. Kök, gövde ve kelime yapımı başlıklarında kelime yapısından söz edilmiştir. Anlam, tür ve görev özelliklerine göre kelimelerin türleri aşağıda anlatılmıştır:

4.1. Anlam Bakımından Kelime Türleri

Her kelimenin kullanıldığı bağlama göre anlamı değiştiğinden anlam bakımından kelime türlerinin sınıflandırılması karmaşıktır. Kelimeler kullanıldığı cümlelerde sözlükteki anlamlarının dışında da anlam kazanabilmektedir.

4.1.1. Temel Anlam: Kelimenin yansıttığı ilk ve asıl kavrama temel anlam adı verilir. *Burun* kelimesinin temel anlamı Türkçe Sözlük’te “*alınla üst dudak arasında bulunan, çıkıntılı, iki delikli koklama ve solunum organı*” (TDK, 2022) şeklinde açıklanmıştır. Bu anlamda kullanılması temel anlama örnek olur.

4.1.2. Yan Anlam: Kelimenin, temel anlamla ilişkili kazandığı yeni anlamdır. *Burun* kelimesinin *ayakkabının burnu* kelimesinde olduğu gibi *uç*, *ön* anlamı yan anlama örnek gösterilebilir.

4.1.3. Mecaz Anlam: Bir kelimenin bilinçli olarak başka bir kelime yerine kullanılmasıdır. Örneğin “*Kalbim kırıldı.*” cümlesinde kırılmak mecaz anlamda kullanılmıştır.

4.1.4. Somut Anlam: Madde biçimindeki kavramları anlatan kelimelerdir. *İnsan*, *konu*, *kitap* gibi kelimeler madde hâlinde olan somut anlamlı kelimelerdir.

4.1.5. Soyut Anlam: Madde hâlinde olmayan kavramları anlatan kelimelerdir. *Sevgi*, *korku*, *hayal* gibi kelimeler madde hâlinde olmayan soyut anlamlı kelimelerdir.

UYARI: Bazı kelimeler cümle içindeki bağlamına göre somut-soyut özellikleri değişebilir. Örneğin *saat* kelimesinin *su saati*, *kol saati* kullanımlarında somut anlamlıdır, oysa “vakit, zaman” anlamına gelecek şekildeki kullanımı soyut anlamdadır. Somut bir isim soyutlaşabilir, soyut bir isim somutlaşabilir.

4.1.6. Terimler: Bilim, sanat ve meslek gibi belirli bir alanda kullanılan, alanlara özgü anlamları olan özel kelimelerdir. Yazı dilindeki bazı kelimeler, bir alanda özel anlamlar kazanır ve terim anlamıyla kullanılır. Tıp alanında *tampon* kelimesi “*kanamayı durdurmak için yapılan baskı*” anlamına gelecek şekilde kullanılması terim anlama örnek gösterilebilir.

4.1.7. Aktarma: Kelimenin dile getirdiği kavramla, bir başka kavram arasında çoğu kez değişik anlam ilişkileriyle kelimenin anlamını o kavrama aktarmaktır. *Ankara* kelimesinin Türkiye Cumhuriyeti yönetiminin yerine kullanılması aktarmaya örnektir.

4.1.8. Çok Anlamlı: Aynı kelimenin birbiriyle ilgili farklı kavramları anlatmasıdır. *Açık* kelimesinin *açık kapı*, *açık kadro*, *açık deniz* gibi değişik anlamlara gelecek şekilde kullanılması çok anlamlı kelimeye örnektir.

4.1.9. Eş ve Yakın Anamlı: *Ak ve beyaz, yolla- ve gönder-, usan- ve bıkm-* vb. değişik kelimelerin aynı eylem veya kavram için kullanılabilmesidir.

UYARI: Eş sesli kelimeler, eş anlamlı kelimelerle karıştırılmamalıdır.

Örnek:

Renk anlamına gelen *kara* kelimesiyle toprak parçası anlamına gelen *kara* kelimesi arasında sadece ses benzerliği vardır.

4.1.10. Karşıt Anamlı: *Uzak-yakın, gündüz-gece* kelimelerinin anlamı gibi anlam bakımından birbirine karşıt durumları anlatan kelimelerdir. *Gündüz* ve *gece* sözlerinin anlamları gibi karşıt anlamlı kelimeler birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olabilir.

4.2. Tür ve Görev Bakımından Kelime Türleri

Türkçede kelime türlerini Aksan (1983) sekiz grupta toplamıştır: Bunlar isim, sıfat, zarf, zamir, edat, bağlaç, ünlem ve fiil türünden kelimelerdir.

4.2.1. İsim (Ad)

İsimler, bütün varlık ve kavramları karşılayan kelimelerdir. İsimler, tek kelime hâlinde olabildiği gibi birden fazla kelimedenden meydana gelen bir öbek hâlinde de olabilir. Türkçede isimlerin sınıflandırması Tablo 15'te gösterilmiş ve örneklenmiştir:

Tablo 15. İsimlerin Sınıflandırılması

Tür İsmi-Özel İsim	insan, şehir (Tür ismi); Ahmet, Ankara (Özel isim)
Tekil İsim-Çoğul İsim	araba, okul, insan (Tekil isim); arabalar, okullar, insanlar (Çoğul isim)
Soyut İsim-Somut İsim	insanlık, korku, öfke (Soyut isim); insan, kitap, taş (Somut isim)
Yapısına Göre İsimler	göz (Basit isim), gözlük (Türemiş isim), kedigözü (Birleşik isim)

Tablo 15'te isimler sınıflandırılarak gösterilmiştir. Bu sınıflandırmaların dışında sınıflandırmalar da yapılabilir. Türkçede, birçok dilin aksine dil bilimsel cinsiyet sınıflandırması olmamasına rağmen Fransızcadan şantöz-şantör, Arapçadan müdür-müdire gibi cinsiyet ayrımı olan kelimeler ödünçlenmiştir. Bintepeler, Beşevler, Kırk Haramiler, Yedi Cüceler, Yedi Uyurlar gibi yer adları, efsaneler, masallar gibi istisna durumların haricinde sayı ile çoğul eki birlikte kullanılmaz.

4.2.2. Sıfat (Ön Ad)

İsimlerin önüne gelerek onları niteleyen veya belirten kelimelerdir. Sıfatlar *ufak, ılık, ekşi, mor* gibi varlık ve kavramların niteliklerini gösteren **niteleme sıfatları**; varlık ve kavramları *işaret* (bu, şu, o), *sayı* (on beş, yedinci, dörder, üçte iki vb.), *soru* (hangi, kaçınıcı, kaçır vb.), *belirsizlik* (hiçbir, tüm, birçok vb.) bakımından anlamını tamamlayan **belirtme sıfatları** olarak üzere iki grupta incelenir. Sıfatların çeşitleri Tablo 16'da gösterilmiş ve örneklenmiştir:

Tablo 16. Sıfatların Çeşitleri ve Örnekleri

Türü	Örnek
Niteleme Sıfatı	Soğuk su içmeyin. Rahat hayatı herkes ister. İyi işler yaptık.
İşaret Sıfatı	Bu işleri bitirelim. Şu kitabı okuyun. O eve taşındık.
Sayı Sıfatı	Üç kişi geldi. Birinci hikâyeyi okuyalım. Birer soru soruldu.
Soru Sıfatı	Kaç kitap aldın? Hangi otobüse binmeliyim? Nasıl bir iş istiyorsun?
Belirsizlik Sıfatı	Birkaç eşya bıraktım. Bütün işleri bitirdik. Hiçbir yerde bulamadım.

Tablo 16’da görüldüğü gibi niteleme ve belirtme sıfatları örneklenmiştir.

Arapça nispet i’si ile yapılan *hukukî, mimarî, tarihî* gibi sıfatlar ile Batı dillerinden alınan *analitik, politik, antipatik; kültürel* gibi sıfatlar da Türkçenin söz varlığında yer etmiştir.

Sıfatlarda karşılaştırma, *büyükçe / büyük / daha büyük / en büyük* kullanımlarından da anlaşıldığı gibi en ve daha zarfları ile yapılır. Sıfatların bir alt derecesi eşitlik durumu eki /-ca/, /-ce/, /-ça/, /-çe/ ekleriyle yapılır. Sıfatların başına getirilen /m/, /p/, /r/, /s/ ögeleriyle *tastamam, bembeyaz, upuzun, tertemiz, güpegündüz* gibi pekiştirmeli sıfatlar yapılır.

4.2.3. Zarf (Belirteç)

Zarflar; fiillerin, sıfatların veya bir başka zarfların önüne gelerek onların anlamını durum, zaman, yer, miktar ve soru bakımından tamamlayan kelimelerdir. Zarflar, yüklemle doğrudan ilişkili olmasının dışında, isim soylu kelimelerin anlamlarını daraltır ve sınırlar.

Zarflar; zaman (akşam, yarın, haftaya), yer-yön (öte, beri, geri, dışarı, aşağı, yukarı), durum (hızlı, rahat, böyle, şöyle, akıllıca), miktar (en, daha, pek, çok), soru (neden, niçin, niye) yönünden sınıflandırılır. Bu sınıflandırmadaki zarfların çeşitleri Tablo 17’de gösterilmiş ve örneklenmiştir:

Tablo 17. Zarfların Çeşitleri ve Örnekleri

Türü	Örnek
Zaman zarfı	Yarın sen de bizimle gelmelisin. Sabah yola çıktık.
Yer-yön zarfı	İçeri girdik. Dışarı çıktım. İleri gitmelisin.
Durum zarfı	Bize soğuk davrandı. Koltukta rahat uyudum. Sınava iyi çalıştım.
Miktar zarfı	Çok çalıştım. Pek güzel konuştun. En iyi işleri yaptık. Daha hızlı geldim.
Soru zarfı	Nasıl çalıştın? Ne zaman görüşelim? Niçin gelmedin? Neden gelmedin?

Tablo 17’de zarfların çeşitleri gösterilmiş ve örneklenmiştir. Yer-yön zarfı olarak gösterilen *içeri, dışarı, ileri* gibi kelimeler ek almadan fiilin anlamını yer-yön bakımından tamamladığında zarf olur. Bu kelimeler ek aldığı zaman isimleşir. “Yukarıya çık.” örneğinde “yukarı-y-a” kelimesi ek aldığından isimleşmiştir. “Yukarı çık.” örneğinde “yukarı” kelimesi ek almadan fiilin anlamını yer-yön bakımından tamamladığından zarf görevindedir.

4.2.4. Zamir (Adıl)

Zamir, bir ismin veya söz grubunun yerini tutabilen kelimelerdir. Aitlik eki olan /-ki/ cümlede zamir görevinde kullanılabilir. Zamirler; şahıs zamirleri, işaret zamirleri, belirsizlik zamirleri, soru zamirleri ve dönüşlülük zamiri şeklinde türlere ayrılır. Söz konusu zamirler Tablo 18’de gösterilmiştir:

Tablo 18. Zamirlerin Çeşitleri ve Örnekleri

Türü	Örnek
Şahıs zamirleri	Ben, sen, o, biz, siz, onlar
İşaret zamirleri	Bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar
Belirsizlik zamirleri	Bazısı, birkaçı, biri, birçoğu, birkaçı, diğeri, herkes, hiçbiri, öbürü...
Soru zamirleri	Kim, ne, hangi, kaç, kaçınız...
Dönüşlülük zamiri	Kendi

Tablo 18’de zamir türleri gösterilmiştir. Dönüşlülük zamiri *kendim, kendin, kendi/kendisi, kendimiz, kendiniz, kendileri* gibi iyelik ekleriyle çekimlenir.

4.2.5. Edat (İlgeç)

Kendilerinden önceki isim soylu kelimelere yalın (*başka, gibi, ile, üzere*), yaklaşma (*doğru, göre, kadar, rağmen*), ayrılma (*başka, beri*), ilgi (*gibi, için, ile, kadar*) gibi isim durum ekleriyle bağlanarak diğer kelime ve söz öbekleriyle ilişki kuran, anlamdan çok görev yönü ağırlıkta olan çekimsiz kelimelerdir: *kum gibi, otobüs ile; eve doğru, bana göre; senin kadar; onun gibi; senden başka, akşamdan beri...*

4.2.6. Bağlaç

Bağlaçlar, kelimeleri veya cümle ögelerini birbirine bağlayan kelimelerdir. Bağlaçlar sıralama (*ve, ile*), denkleştirme (*veya, veyahut, yahut*), karşılaştırma (*hem... hem, ya... ya*) ifade edebilir. Cümle başı bağlaçları (*ancak, fakat, hatta, lakin, yalnız...*) aralarında bulunduğu cümleleri birbirine bağlar: *da, de, ki, dahi, hatta, bile...*

4.2.7. Ünlem

Diğer kelime veya söz öbekleriyle doğrudan ilişkisi bulunmayan, aşırı ve ani duygu (*ah, vah*), seslenme (*bre, hey, yahu*), üzülmeye (*aman, eyvah, yazık*), sıkılma (*öf, of*) ifade eden veya doğa seslerini taklit eden (*çat, fis, pat*) kelimelerdir.

4.2.8. Fiil (Eylem)

Fiiller, yüklem görevindeki kelimelerdir. Fiiller iş, oluş, kılış bildiren kelimelerdir. Fiiller cümle içinde sayı, görünüm, kişi, kip, çatı kavramlarını taşıyabilen kelimelerdir. Fiiller nesne alıp almamalarına göre geçişli ve geçişsiz olarak ikiye ayrılır. Nesne alanlara geçişli fiil, almayanlara geçişsiz fiil adı verilir.

Eylemler mutlaka çekim eki alırlar. Sadece emir kipinin ikinci tekil kişi çekimi haricinde mutlaka çekim eki alır: *Git, koş, bak*. (İkinci tekil kişi emir kipi örnekleri)

KENDİMİ DEĞERLENDİRİYORUM

1. Aşağıdakilerin hangisinde ek fiil farklı bir görevde kullanılmıştır?

- A) Canlanıyordu boş sokaklar tek tük ayak sesiyle.
 B) Her işimiz iyiydi sen aramızda olunca.
 C) Bu ağrılar duyuracaktı sana yalnızlığını.
 D) Bu yoldan ilerleyince karşımıza ıssız bir kanyon çıkıyormuş.
 E) İnce bir iz bırakırdı duvarda yağmur suları.

2. Aşağıdakilerden hangisinde altı çizili kelimeler türetilirken kullanılan yapım eki diğerlerinden farklıdır?

- A) Bilgi yarışmasında, diğer adaylar arasından sıyrılmayı başardı.
 B) Sonuçları açısından çok üzücü olan bir olay ile karşı karşıyayız.
 C) Her konuda onu etki altına almak istiyordu.
 D) Kapının arasına sıkışan parmağı bir hayli morarmıştı.
 E) Böyle bir soru ile karşılaşmayı hiç beklemiyordum.

3. Aşağıdakilerden hangisi yabancı kelimeleri ses ve biçim bakımından örnek olarak yerli söyleyiş özelliklerine göre kelime üretme yoludur?

- A) Derleme
 B) Tarama
 C) Genelleme
 D) Kırpma
 E) Örneksene

4. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde “bu” kelimesi, sıfat göreviyle kullanılmamıştır?

- A) Okulun bu yılki etkinliklerinde herkes görev aldı.
 B) Ahmet, bu şehirde yaşamak istemiyordu.
 C) Ömer, bu işleri tek başına yapabilir.
 D) Bu sözleri senden duymak hepimizi sevindirdi.
 E) İzmir’e gidecek otobüs bu değildi.

5. Aşağıdakilerin hangisinde altı çizili fiil, diğerlerinden farklı bir kiple çekimlenmiştir?

- A) Can güvenliğiniz için sarı çizgilerin gerisinde kalmalısınız.
 B) Örümcek bir saat içinde ağını bir sanat eseri gibi ördü.
 C) Duyduğumuz o kara haber karşısında düğümlemiş kaderimiz.
 D) Sonbaharda binlerce yaprak toprağa düşer.
 E) Şu rampadan sonra tüm yol düzelecek denize kadar.

6. Aşağıdaki cümlelerin hangisinin yüklemi türetilmiş bir fiil değildir?

- A) Ameliyattan sonra bir ihtiyacınız olursa bana haber yollarsın.
- B) 1915 Çanakkale Köprüsü, Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlar.
- C) İş hayatının hengâmesine kendini kaptıran birey çabuk ihtiyarlar.
- D) Her sabah bahçedeki bitkilerin arasında gezer.
- E) Sınav pazar günü saat 10.15'te başlar.

7. Aşağıdaki cümlelerdeki altı çizili kelimelerden hangisi türetilmiş bir kelimedir?

- A) İşinde sorun çıkmasın diye üç yıl boyunca kolladım.
- B) Beyaz bir örtüydü sanki yağan kar.
- C) Kır çiçekleri bu mevsim çabuk soldu.
- D) Yanıma gelen çocuklardan ikisi ilkokuldan arkadaşım.
- E) Ömrümde görmediğim ilgiyi atandığım köy okulunda gördüm.

8. Aşağıdaki cümlelerden hangisinde altı çizili kelime, ötekilerden farklı bir yapım eki almıştır?

- A) Çocuklar, bakıcı kadından hiç hoşlanmamış.
- B) Araştırmanın sonucu farklı bir noktaya dikkat çekmişti.
- C) Yırtıcı kuşlar avına saldırmaya hazırlanıyordu.
- D) Kargo ücretinin alıcı tarafından ödenmesi gerekiyor.
- E) Bireylerin üzücü olaylar karşısındaki tepkilerini inceledik.

9. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde terim anlamlı bir kelime yoktur?

- A) Perde kapandıktan sonra oyunda yer alan sanatçılar sahneye davet edildi.
- B) Gediz Nehri'nin debisi günden güne düşüyor.
- C) Toplumlar, kendi köklerine dönmelidir.
- D) Şiir incelemelerinde önce redif, sonra uyak bulunmalıdır.
- E) Yunanistan'ın Ege Denizi'ndeki ihlaline karşı Türkiye nota verdi.

10. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde altı çizili kelime türetilirken kullanılan yapım eki, kelimenin türünü de değiştirmiştir?

- A) Maça yetişebilmek için koşturuyordu.
- B) Aldığımız masanın bir ayağı kırıktı.
- C) Evimizde görülebilecek tek eksiklik kitaplıktı.
- D) Geçen yaz yabancı dil kursuna yazıldı.
- E) Bir haftadır yağan yağmurdan sonra hava açıldı.

KAYNAKÇA

Aksan, D. (1983). *Sözcük Türleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksan, D. (2003). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eker, S. (2003). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

TDK. (2022, Eylül 5). *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zülfikar H. (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

6. BÖLÜM

CÜMLE BİLGİSİ

Öğr. Gör. Aslı AKINCILAR
Öğr. Gör. Lalenur GÖNÜLAL

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Cümle Bilgisi
- Söz Öbekleri
- Cümlenin Ögeleri
- Cümle Türleri
- Cümle Çözümlemeleri

ANAHTAR KAVRAMLAR		
Cümle	Söz Öbekleri	Cümlenin Ögeleri
Cümle Türleri	Cümle Çözümlemeleri	

BU BÖLÜMDE HEDEFLenen KAZANIMLAR

- Söz öbeklerini ayırt eder.
- Söz öbeklerinin cümledeki işlevini fark eder.
- Söz diziminde söz öbeklerinin yapısal ve anlamsal işlevlerini kavrar.
- Türkçe söz diziminin temel niteliklerini açıklar.
- Cümleleri ögelerine ayırır.
- Cümle türlerinin temel niteliklerini açıklar.
- Türkçe cümleleri tahlil eder.

GİRİŞ

İnsanoğlunun en temel iletişim aracı olan dilin bir sistemi vardır. Yeryüzünde konuşulan bütün diller sırasıyla ses, kelime ve cümleden oluşmaktadır (Cavkaytar, 2018: 123). Sesler bir araya gelerek kelimeleri, kelimeler ise belli kurallarla birbirlerine bağlanarak cümleleri meydana getirmektedir. Cümleler, dilin en temel aracı olarak kabul edilmekte ve dil bilgisinin ayrı bir bölümü olan “cümle bilgisi” altında incelenmektedir. Cümle bilgisi, bir dildeki cümleleri, cümledeki kelimeleri, cümle türlerini ve öğelerini inceleyen alandır. Yunanca “syn” (birlikte) ve “taxis” (düzen) kelimelerinden oluşan “sentaks” kelimesinin Türkçe karşılığı olan cümle bilgisini Ediskun (2010: 323) “Bir dilin cümlelerini inceleyen dil bilgisi bölümü.” şeklinde tanımlamaktadır. Bu bölümde cümle bilgisinin inceleme alanına giren söz öbekleri, cümlenin öğeleri ve cümle türleri ele alınacaktır.

1. SÖZ ÖBEKLERİ

“İki veya daha çok kelimenin ekli, eksiz yahut yardımcı kelimeler aracılığıyla bir araya getirilmesi sonucu ortaya çıkan tamamlanmamış yargılı ve cümle içinde tek kelime gibi işlem gören birlikler.” (Yaman, 2000), “Nesne ve hareketleri daha geniş olarak karşılayabilmek için birden fazla kelimeyi arka arkaya getirerek yaptığımız anlamlı gramer birlikleri.” (Cemiloğlu, 2001), “Tek kelime ile karşılanan varlıkları, hareketleri ve kavramları daha geniş olarak belirtmek veya tek kelimeyle ifade edilemeyen varlıkları, kavramları ve hareketleri karşılamak üzere birden fazla kelimeyle kurulan dil birlikleri.” (Özkan ve Sevinçli, 2008) şeklinde tanımlanan söz öbekleri için Alan yazında “belirtme öbeği” (Banguoğlu, 1990; Kahraman, 2005) ve “söz öbekleri” (Karaağaç, 2009) terimlerinin de kullanıldığı görülmektedir.

Türkçede anlamı zenginleştirerek iletişimi kolaylaştıran söz öbeklerinin özelliklerini araştırmacılar şu şekilde sıralamaktadırlar (Demir ve Yılmaz, 2009; Altun, 2011; Karahan, 2012):

- » Varlıkların anlamlarını niteler, belirtir ve pekiştirirler.
- » En az iki kelimededen oluşur ve yargı bildirmezler.
- » Kelimeler grup içinde “tamlayan-tamlanan” şeklinde sıralanmaktadır.
- » Bir söz öbeğinde iç içe geçmiş başka söz öbekleri de olabilir.
- » Cümlede tek öge olarak kabul edilip öğelerin gösteriminde ayrılmazlar.

Alan yazın incelendiğinde yapımlık ve çekimlik (Karaağaç, 2009), bağımlı biçim birimlerle kurulu söz öbekleri ve bağımsız biçim birimlerle kurulu söz öbekleri (Altun, 2011), aralarında tamlayan-tamlanan ilişkisi olan söz öbekleri ve aralarında tamlayan-tamlanan ilişkisi olmayan söz öbekleri (Demir ve Yılmaz, 2010) şeklinde sınıflandırılan söz öbekleri bu bölümde isim tamlaması, sıfat tamlaması, isim-fiil öbeği, sıfat-fiil öbeği, zarf-fiil öbeği, tekrar öbeği, bağlama öbeği, edat öbeği, ünvan öbeği, birleşik isim öbeği, birleşik fiil öbeği, ünlem öbeği, sayı öbeği ve kısaltma öbeği olmak üzere on dört başlıkta açıklanacaktır.

1.1. İsim Tamlamaları

İyelik eki almış bir ismin, iyeliğin belirttiği başka bir isimle kurduğu ilişkiye isim tamlaması denilmektedir (Karahan, 2012: 42). Birinci ismin (tamlayan) ilgi hâli eki alması, ikinci ismin (tamlanan) iyelik eki alması isim tamlamalarının iki ismin bir araya gelmesiyle oluştuğunu göstermektedir (Demir, 2007: 1136). Ancak isim tamlamalarında birinci isim her zaman ilgi hâli eki almamaktadır. Bu yönüyle isim tamlamaları belirtili ve belirtisiz isim tamlamaları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:

1.1.1. Belirtili İsim Tamlaması

Bir tamlamanın belirtili isim tamlaması olması için tamlayanın ilgi hâli eki alması ve tamlayan ile tamlanan arasında geçici bir ilgi bulunması gerekmektedir (Ediskun, 2010; Ergin, 2011).

- Bu *işin önemini* yıllar sonra anlayacaksın.
- *Arabanın anahtarını* bir türlü bulamıyorum.
- *Televizyonun sesini* biraz kısar mısın?
- *Davulun sesi* uzaktan hoş gelir.

Belirtili isim tamlamasında tamlayan ile tamlanan yer değiştirebilir.

- Kimse duymaz *feryadını çocukların*. (çocukların feryadını)
- Uzaklardan geliyor *çığlığı kadının*. (kadının çığlığı)
- Söyleyemediğim her şey *içinde kalbimin*. (kalbimin içinde)
- Beni alıp uzaklara götürür *dalgası denizin*. (denizin dalgası)

Belirtili isim tamlamalarında tamlayan ile tamlanan arasına kelimeler girebilir.

- *Odanın bahçeye bakan yeşil camları* hâlâ kapalıydı.
- *Ömrünün en tatlı zamanlarını* yaşıyordu.
- *Kitabın bir köşesine yazdığın o cümleyi* yıllar sonra tekrar gördüm.
- *Kardeşinin hastalanıp yatağa düştüğünü* söyledi.

Belirtili isim tamlamasında birden fazla tamlayan ve tamlanan olabilir.

- Bu *köyün sıcağı, soğuğu* ayrı güzeldir.
- *Onun yapamayacağı, bulamayacağı* şey yok.
- Bu *savaşın, facianın seslerini* bütün dünya duydu.
- *Arabanın kapısı, penceresi* bütün gece açık kalmış.

1.1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması

Tamlayanı ilgi hâli eki almayan isim tamlamasıdır. Bu yönüyle tamlayan ve tamlanan arasında kalıcı bir ilgi bulunmaktadır (Ediskun, 2010; Ergin, 2011).

- Annem akşam için *biber dolması* pişirdi.
- Okulumuz *fotoğraf yarışmasında* birinci oldu.
- Sahilde *sabah rüzgârı* ılık ılık esiyordu.
- Öğrenciler notlarını yükseltmek için *yaz kursuna* geldiler.

Belirtisiz isim tamlamasında tamlayan ve tamlanan arasına başka kelimeler girememekte ve unsurlar yer değiştirememektedir. Bundan dolayı belirtisiz isim tamlaması, nesne isimleri yapmak için en uygun tamlama

türü olarak kabul edilmektedir (Karahan, 2012: 44). Mesela, “buzdolabı, ayakkabı, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi” gibi nesnelere, belirtisiz isim tamlamasıdır.

NOT: “Adalet eski Bakanı, Ankara eski Milletvekili” gibi yapılarda “eski” sıfatı, tamlayan ve tamlanan arasında değil, tamlayanın önünde bulunmalıdır.

1.2. Sıfat Tamlaması

Bir ismi niteleyen veya belirten söz öbekleri, sıfat tamlaması olarak adlandırılmaktadır. Bir söz öbeğinin sıfat tamlaması olabilmesi için ismin sonda, sıfatın ise ismin önünde yer alması gerekmektedir.

- Sınıfı *kırmızı balonlarla* süsledik.
- *Masmavi denize* karşı kahvaltı etti.
- Gökyüzünde *bembeyaz kuşlar* uçuyordu.

Sıfat tamlamaları niteleme ve belirtme sıfatları olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Niteleme sıfatları, varlıkların nasıl olduklarını (Ediskun, 2010: 133), belirtme sıfatları ise varlıkların sayı, işaret, belirsizlik ve soru yoluyla göstermektedir.

• Atlar <i>çamurlu yollarda</i> ilerlemeye çalışıyordu. • Sağlığınız için <i>şekerli gıdalardan</i> uzak durmalısınız. • <i>Kara gözlerinden</i> bir damla yaş süzüldü.	}	Niteleme Sıfatları
• Pazardan <i>iki kilo elma</i> aldım. • Geçen yaz <i>bu otelde</i> kaldık. • Elbet <i>bir gün</i> geri dönecekler. • Sınava <i>kaç kişi</i> katıldı?	}	Belirtme Sıfatları

1.3. Sıfat-Fiil Öbeği

Sıfat-fiil öbeği, sıfat-fiil eklerinin (-An, -AsI, -AcAk, -r, -Ir, -Ar, -mAz, -mIş, -DIk) fiillere gelmesiyle oluşan söz öbekleridir. Bu yönüyle sıfat-fiiller, fiilleri geçici sıfat hâline getirmektedir.

- *Akacak* kan damarda durmaz.
- Sınavı *kazanan* öğrencilerin isimleri panoda yazıyor.
- *Aldığım* kıyafetlerin hiçbirini giymiyor.
- Bu mahallenin *sevilesi* bir yanı kalmadı.

1.4. İsim-Fiil Öbeği

İsim-fiil öbeği, isim-fiil eklerinin (-mA, -mAk, -Iş) fiillere gelmesiyle oluşan söz öbekleridir.

- Bu yıl tatile *gitmeyi* çok istiyorum.
- Doğruları *söylemekten* asla vazgeçmeyeceğim.
- Köpeğin *bakışları* her şeyi anlatıyordu.

1.5. Zarf-Fiil Öbeği

Zarf-fiil öbeği, zarf-fiil eklerinin (-A...A, -ArAk, -Ip, -IncA, -All, -mAdAn, -mAksIzIn, -(I)r ...mAz, -ken, -Dıkça, -DIğIndA) fiillere gelmesiyle oluşan söz öbekleridir. Cümlede genellikle zarf tümleci olarak görev yapan zarf-fiiller, kişi ve zaman kavramı olmadan yüklemi nitelendirirler (Bayraktar, 2004: 137).

- Buralardan *uzaklaşp* kafamı dinleyeceğim.
- Neyse ki çok fazla *uğraşmadan* sorunu hallettik.
- Günler *geçtikçe* korkum daha çok artıyor.
- Seni *görmeyeli* çok uzun zaman olmuştu.

1.6. Tekrar Öbeği (İkilemeler)

Tekrar öbeği (ikilemeler), “Dilde anlamı güçlendirmek için aynı kelimelerin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın veya karşıt olan sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılmasıyla oluşan birliktelikler.” (Özkan, 2011: 1625) olarak tanımlanmaktadır. Tekrar öbekleri; aynı, yakın anlamlı ve zıt anlamlı kelimelerden oluşan tekrar öbekleri olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir:

a. Unsurları aynı olan tekrar öbekleri: *hızlı hızlı, yavaş yavaş, koşa koşa, mişıl mişıl, ağır ağır, zaman zaman* vb.

b. Unsurları yakın anlamlı olan tekrar öbekleri: *çanak çömlek, doğru dürüst, zarar ziyan, eğri büğrü* vb.

m ünsüzün kelime başına eklenmesiyle oluşan tekrar öbekleri de bu gruba dâhil edilmektedir (Karahana, 2012: 60): *kalem malem, okul mokul, kapı mapı, kitap mitap* vb.

c. Unsurları zıt anlamlı olan tekrar öbekleri: *büyük küçük, ölüm kalım, az çok, acı tatlı, aşağı yukarı* vb.

1.7. Bağlama Öbekleri

Bağlaçların (ama, fakat, lakin, ve, veya, ile, ne ... ne, ya ... ya da vb.) isimler ile kullanılmasıyla oluşan söz öbekleridir. Bağlama öbeğinde, bağlaçlar ismin başında veya sonunda olabilir.

- Yataklara düştüğümde *ne* arayan oldu *ne* soran.
- Uzun boylu, zayıf ve güzel bir kadındı annem.
- Masmavi bir gökyüzü *ile* denize karşı sessizce çayımı yudumladı.
- *Ya* bu deveyi güdersin *ya da* bu diyardan gidersen.

1.8. Edat Öbeği

Edatların (ile, için, gibi, göre, rağmen, karşı vb.) isimler ile kullanılmasıyla oluşan söz öbekleri, edat öbeği olarak adlandırılmaktadır. Bu öbekte edatlar isme ekli veya eksiz bağlanabilir.

- Boksör, avını bekleyen bir *kaplan gibi* rakibinin üstüne atladı.
- Hasta olmasına *rağmen* ders anlatmaya devam etti.
- Bozulmak üzere olan bilgisayarını tamirciye gönderdi.
- Sessiz ve karanlık ormana *doğru* yavaş yavaş ilerledik.

1.9. Ünvan Öbeği

Kişi isminden sonra ünvan veya akrabalık isminin gelmesiyle oluşan söz öbeğine ünvan öbeği denilmektedir. Ünvan öbeğinde kişi ismi her zaman başta, ünvan veya akrabalık ismi ise sonda bulunmaktadır.

- *Hatice Hanım*, yine her zamanki neşesiyle günümüzü güzelleştiriyordu.
- Sorumu tekrarlamama rağmen *Ahmet Bey*'den bir türlü cevap alamadım.
- *Nasrettin Hoca*, Türk kültürü için önemli bir kişiliktir.

NOT: Birinci unsuru ünvan veya akrabalık ismi olan söz öbeği ünvan öbeği değil, birleşik isimdir (Karahan, 2012: 69): *Doktor Aslı, Baba Mustafa, Paşa Murat, Sultan Melike* vb.

1.10. Ünlem Öbeği

Bir ünlem ile ismin beraber kullanılması sonucu oluşan söz öbeğine ünlem öbeği denilmektedir. Bu öbekte diğer öbeklerin aksine isim sonda, ünlem başta bulunmaktadır.

- *Ey yüreğimi dağılayan yara, yok mudur senin merhemim?*
- *Ya Rab*, kurtar beni bu kör kuyulardan!
- *Hey çocuklar*, sanırım aradığımız ev burası!
- *Ey yiğit*, nereden gelirsin böyle yorgun argın?

1.11. Birleşik İsim Öbeği

İki veya daha fazla kişi isminin bir araya gelmesiyle oluşan söz öbekleridir. Birleşik isim öbeğinde birinci unsur ünvan veya akrabalık ismi olabilir. *Refik Halit Karay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Dede Korkut, Birinci Murat* bu öbeğe örnektir.

1.12. Birleşik Fiil Öbeği

Bir ismin fiille veya fiilin zarf-fiil eki ile kullanılması sonucu oluşan söz öbeği, birleşik fiil öbeği olarak adlandırılmaktadır. Karahan (2012), birleşik fiil öbeğini bir hareketi karşılayan birleşik fiiller ve bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller olmak üzere iki ana başlıkta incelemiştir:

1.12.1. Bir hareketi karşılayan birleşik fiiller

“et-, ol-, yap-, eyle-, kıl-, bulun-” fiillerinin isimlerden sonra kullanılması sonucu oluşan birleşik fiil türüdür.

- Seninle artık eskisi gibi *dost olamayız*.
- Allah'ım beni senden başka kimseye *muhtaç eyleme*.
- Üzüldüğümü bile bile aynı davranışları yapmaya *devam ediyordu*.
- Hayvanlarla eğlenmekten daha zevkli bir şey olmadığına *karar kıldım*.

1.12.2. Bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller

Zarf-fiil eki olan bir fiil ile tasvir fiilinin bir arada kullanılması sonucu oluşan birleşik fiil türüdür. Bu fiiller cümleye yeterlik, tezlik, yaklaşıma, süreklilik anlamı katmaktadır.

- Bütün olup biteni yıllar sonra *öğrenebildik*. (*yeterlik*)
- Onu da kaybedince bu dünyada tek başıma *kalakaldım*. (*süreklilik*)
- İşçiler sıcaklığın altında çalışmaktan *bayılayacaklardı*. (*yaklaşma*)
- Arabanın arkasından *koşuverdi* ama ona yetişmek mümkün değildi. (*tezlik*)

1.13. Kısaltma Öbeği

Genellikle cümlede kullanılması gereken fiilimsilerin (isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil) kullanılmaması ile oluşan söz öbeğine, kısaltma öbeği denilmektedir.

- Karnı *açtan* (*olandan*) değil, gözü *açtan* (*olandan*) korkmak gerekiyor.
- Akşama kadar evin kapısı *açık* (*olarak*) oturuyordu.
- Sadece senin *yardımanı* (*yardım etmeni*) istiyorum.

Bunun haricinde Türkçede farklı eklerin kullanılmasıyla oluşan kısaltma öbekleri vardır:

a. İsnat öbeği: Unsurları eksiz veya iyelik ekiyle birbirine bağlanan kısaltma öbeğidir: *baba bir*, *boyu kısa*, *karnı tok*, *eli uzun* vb.

b. Vasıta öbeği: Birinci unsurun vasıta hâli eki almasıyla oluşan kısaltma öbeğidir: *çiçeklerle çevrili*, *ağaçlarla örtülü*, *parayla dolu* vb.

c. Yönelme öbeği: Birinci unsurun yönelme hâli eki almasıyla oluşan kısaltma öbeğidir: *annesine düşkün* (*oğlan*), *denize giden* (*çocuklar*), *dışa dönük* (*kişi*) vb.

ç. Yükleme öbeği: Birinci unsurun yükleme hâli eki almasıyla oluşan kısaltma öbeğidir: *bini aşkın* (*insan*), *beni arayan* (*kadın*), *onu gören* (*kişi*) vb.

d. Ayrılma öbeği: Birinci unsurun ayrılma hâli eki almasıyla oluşan kısaltma öbeğidir: *kendinden emin* (*çocuk*), *babamdan gizli* (*iş*), *kalpten gelen* (*söz*) vb.

e. Bulunma öbeği: Birinci unsurun bulunma hâli eki almasıyla oluşan kısaltma öbeğidir: *binde bir*, *evde kalan*, *devede kulak* vb.

1.14. Sayı Öbeği

Sayıların sıralanmasıyla oluşan söz öbekleri, sayı öbeği olarak bilinmektedir. Bu öbek, eksiz olarak bir araya gelmektedir.

- Kazandığı *altı bin* lirayla çocuklarını okutuyordu.
- Anne olduğunda *yirmi iki* yaşındaydı.
- *Beş odalı*, büyük bir evde yaşıyordu.
- Çok çalıştığı sınavdan *doksan* aldı.

2. CÜMLE

Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine *cümle* denir (Karahan, 2014: 9).

Cümle, bir dilde anlatımı meydana getiren en küçük birimdir. Bu bakımdan duygular, düşünceler, durum ve olaylar cümleden meydana getirilen dil birlikleri ile ifade edilir.

Bir cümlenin cümle olabilmesi için yargı bildiren çekimli bir fiile veya ek fiille çekimlenmiş bir isme ihtiyacı vardır. Yargı bildiren her kelime bir cümle olabilir. Yani cümle, cümle olabilmek için yargı bildiren bir kelimeye veya çekimli bir isme ihtiyaç duyar. Bu özelliğe sahip tek kelimeler, en küçük cümlelerdir.

- Evdeyim. (cümle)
- Ben evdeyim. (cümle)
- Güzeldi. (cümle)
- Kız güzeldi. (cümle)

Cümlede kelime sayısı, anlatılmak istenilene göre artabilir veya azalabilir. Eğer anlatılmak istenilen tek kelimeyle veya birkaç kelimeyle ifade edilemiyorsa cümleler daha fazla kelimeyle ifade edilebilir. Önemli olan anlatılmak istenilen duygunun, düşüncenin veya olayın anlam inceliğine uygun kelimeler seçilerek ve dilin kuralları içinde bir sıraya koyularak ifade edilmesidir.

Bir duygu, düşünce veya olay ifade edilirken kelime veya kelime gruplarının oluşturduğu cümle ögeleri, çekim ekleriyle birbirine bağlanarak cümleyi oluşturur.

3. CÜMLENİN ÖGELERİ

Cümleyi ve belirli bir işlevle anlam bütünlüğünü oluşturan unsurlara “öge” denir. Cümlenin yapısı incelendiğinde yüklem ile yüklem anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf tümleci gibi başka ögeler mevcuttur.

Cümlenin ögeleri temel ögeler ve yardımcı ögeler olmak üzere ikiye ayrılır. Temel ögeler; yüklem ve yüklem ortaya çıkabilmesi için gerekli olan ögelerdir. Bu ögelerden biri genellikle öznedir. Yardımcı ögeler ise cümlenin anlamını çeşitli yönlerden açıklayan ve zenginleştiren ögelerdir. Bunlar, cümlenin anlamına göre cümlede yer alır veya yer almaz.

Cümle, ögelerine ayrılırken önce yüklem bulunmalıdır. Yüklem bulunduktan sonra her ögenin sorusu ayrı ayrı yükleme yöneltilmelidir.

3.1. Yüklem

Cümlede yargı bildiren öge, yüklemdir. Yüklem “yargı” anlamını üzerinde taşır. Cümledeki kılış, oluş ve durum yüklem tarafından karşılanır. Cümlenin ana ögesi yüklemdir ve cümle yüklem üzerine kurulur. Diğer ögeler ise yüklemi çeşitli yönlerden tamamlamak üzere cümlede yer alır. Diğer ögeleri bulmak için bütün sorular yükleme yöneltilir.

Yüklemin Özellikleri:

a. Yüklem yargı bildiren bir fiil veya ek fiille çekimlenmiş bir isimdir.

- Güzel kız, ağlayarak geçmiş günlerini *anlattı*.

Yukarıdaki örnek cümlelerin yüklemi çekimli bir fiildir. “anlat-” fiili görülen geçmiş zaman kipiyle çekimlenmiştir.

- Kızın ellerinde çiçekler *varmış*.

Yukarıdaki örnek cümlelerin yüklemi bir isimdir. “Varmış” yüklemi, ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman kipiyle çekimlenmiştir.

b. Yüklem, cümle içinde genellikle sonda bulunur. Ancak bazı durumlarda yüklem, başta veya ortada da bulunabilir.

- Dün eve yavaş adımlarla *geldi*.
- *Sakla* samanı, *gelir* zamanı.
- *Gülme* komşuna, *gelir* başına.
- Akşam geç saatte *geldi* babam.
- Sen *bakma* bana.

c. Bir cümlede tek bir yüklem vardır ve yargıyı içinde barındıran öge yüklemidir. Diğer ögeler söz diziminde birden fazla yer alabilir. Söz dizimi içindeki yüklem sayısı her zaman cümle sayısını gösterir.

- Yavaş yavaş *ilerledi*, anahtara *uzandı*, kapıyı *açtı*. (3 cümle)
- *Çalıştı* fakat anlamayınca *durdu*, *düşündü*. (3 cümle)

ç. Cümlede yüklem tek bir kelimedenden oluşabileceği gibi birden fazla kelimedenden yani kelime grubundan da oluşabilir.

- Bu, *tarif edemeyeceğim bir heyecandı*.
- Arabayı girişe *park ettim*.

d. Bazı cümlelerde yüklem yer almaz. Bu tür cümlelerde anlam, bağlama ve okuyucunun hayal dünyasına göre tamamlanır. Bu tür cümlelere *kesik cümle* denir.

- Sosyal hayata vaktim kalmıyordu. Evden işe, işten okula...

3.2. Özne

Cümlede yüklem bildirdiği iş, oluş ya da durumu yapan veya cümledeki olanı karşılayan ögeye *özne* denir. Özne, fiil cümlelerinde eylemi yapan, isim cümlelerinde ise eylemi karşılayan kavram veya varlıktır.

Söz diziminde özneyi bulmak için yükleme “*işi yapan kim?, işi yapan ne?, olan kim?, olan ne?*” soruları sorulmalıdır.

Öznenin Özellikleri:

a. Yüklemi isim olan cümlelerde, edilgen fiilli cümlelerde ve yüklemi oluş bildiren fiil cümlelerinde özne, “olan”ı ifade eder. Diğer cümlelerde ise özne “yapan”ı karşılar.

- *Hava yağışlıydı.* (özne: olan)
- *Mehmet Bey geldi.* (özne: yapan)

b. Bir cümlede bir özne olabileceği gibi birden fazla özne de olabilir.

- *Arabalar, / otobüsler, / minibüsler* her tarafta ilerliyordu.
- *Elmalar, / armutlar* çürümüş.

c. Özne bir söz öbeği olabilir.

- *Pazardan aldığım sebzeler* çürümüş.
- *Çocuğun elleri* sınımsıktı.

ç. Bazı cümlelerde özne bir kelime veya söz öbeği olarak yer almayabilir. Bu tür cümlelerde özne, yüklem sonundaki şahıs ekine bakılarak bulunur.

- *(o)* Elinde iki ekmekle yürüyordu.
- *(biz)* Sevinçle ona doğru koştuk.
- *(ben)* Büyük bir umutsuzlukla eve geldim.
- *(siz)* Ne yaptığınızı sanıyorsunuz?

d. Cümle içinde genellikle özne ve yüklem arasında uyum bulunur. Cümlede özne, kişi veya kişi zamiriyse ve tekil ise yüklem de tekindir. Cümlede özne çokluksa yüklem de çokluktur. Bu uyum, teklik-çokluk ve kişi bakımından sağlanır.

- *Ben* senin gelmeni günlerce bekledim.
- *Kızlar* size doğru geliyorlar.

Ancak bazı durumlarda cümlede özne-yüklem arasındaki teklik-çokluk uyumu aranmaz. Bunlar:

Cümlede özne çokluk ekli bitki, hayvan ve cansız varlık isimleri ise yüklem teklik de çokluk da olabilir.

- *Mavi gözlü kuşlar* bize doğru bakıyorlardı.
- *Minik kediler* miyavlıyor ve oyun oynamak istiyorlardı.
- *İstanbul sokakları* bir başka güzeldi.

Cümlede özne çokluk organ ismi, çokluk soyut isim ve çokluk hareket isimleri ise yüklem tekliktir.

- *İri gözleri* parlıyordu.
- *Yıllar* bir çırpıda geldi geçti.
- *Bağrıışmaları* her yerden duyuluyordu.

Özne teklik veya çokluk topluluk isimleriye yüklem tekliktir.

- *Halk* galeyana geldi.
- *Ordular* cephede bekliyordu.

Özne “birkaç”, “birçok” gibi belirsizlik sıfatı veya sayı sıfatıysa yüklem genellikle teklik, bazen çokluk olur.

- *On kişi* alanda toplanmıştı.
- *Birçok kişi* senin yanında oldu.

e. Cümlede özne ve yüklem arasında şahıs bakımından uyum vardır. Özne hangi kişiyi gösteriyorsa yüklem de o kişiyi gösteren şahıs ekini barındırır. Özne, birden fazla kişiyi belirtiyorsa ve bunlar hangi kişi zamiriyle ifade ediliyorsa yüklem, o kişiyi gösteren şahıs ekini taşır.

- *Ben ve arkadaşlarım* konsere gideceğiz.
- *Sen ve ben*, güzel günler göreceğiz.
- *Sen ve Ayşe*, oraya gitmelisiniz.
- *Biz, siz ve onlar* birlikte hareket etmeliyiz.

3.3. Nesne

Öznenin yaptığı eylemden etkilenen varlık veya kavrama *nesne* denir. Nesne ögesini barındıran cümlelere geçişli cümleler denir. Dolayısıyla nesne sadece yüklemi geçişli olan cümlelerde görülür.

Nesne, yükleme belirtme hâl ekiyle (-ı/-i/-u/-ü) bağlanabileceği gibi eksiz bir şekilde de bağlanabilir. Eğer cümlede nesne belirtme hâl eki barındırıyorsa bu nesne türüne “*belirtili nesne*” denir. Belirtme hâl eki almayan nesneye ise “*belirtisiz nesne*” denir.

Cümlede nesneyi bulmak için yükleme şu sorular sorulmalıdır: “*ne, kim, neyi, kimi*”

Yükleme yöneltilen “*ne, kim*” soruları belirtisiz nesnenin, “*neyi, kimi*” soruları ise belirtili nesnenin bulunmasını sağlayacaktır.

Nesnenin Özellikleri:

a. Nesne; yükleme belirtme hâl ekiyle bağlanıyorsa belirtili nesne, eksiz bir şekilde bağlanıyorsa belirtisiz nesnedir.

- *İçimdeki sesi* susturamıyorum. (belirtili nesne)
- Bana *kalem* aldı. (belirtisiz nesne)

b. Belirtisiz nesne sadece yüklem yanına yer alırken belirtili nesne yer değiştirebilir.

- Dün akşam bahçede *kek* yedik. (belirtisiz nesne)
- *Kek* dün akşam bahçede yedik.
- Bahçede *kek* dün akşam yedik.

Yukarıdaki örnekte “kek” kelimesi belirtisiz nesnedir. Bu öge cümle içinde yüklem yanından ayrılarak yer değiştirdiğinde cümle anlamını kaybeder.

- Sabah okulda *Ali* 'yi gördüm. (belirtili nesne)
- *Ali* 'yi sabah okulda gördüm.
- Okulda *Ali* 'yi sabah gördüm.

Yukarıdaki örnekte “Ali’yi” kelimesi belirtili nesnedir. Bu öge cümle içinde yer değiştirdiğinde cümle anlamını korumaktadır.

c. Bir cümlede bir nesne olabileceği gibi birden fazla nesne de bulunabilir. Ancak bu nesnelerin aynı cinsten olması gerekir. Bir cümle içinde hem belirtili hem belirtisiz nesne birlikte bulunamaz.

- *Düşüncelerini, / hayallerini, / duygularını* aktarmıştı yazısına. (belirtili nesne)
- Öğrencilere *kitap, / defter, / kalem* dağıttı. (belirtisiz nesne)

3.4. Yer Tamlayıcısı (Dolaylı Tümleç)

Cümlede yönelme (-a, -e), bulunma (-de, -da, -te, -ta) ve uzaklaşma (-den, -dan, -ten, -tan) hâl eklerini alarak yüklemi tamamlayan ögeye *yer tamlayıcısı* denir.

Yükleme yöneltilen “*nereye, nerede, nereden, kime, kimde, kimden, neye, neyde, neyden*” sorularının cevabı yer tamlayıcısıdır.

Yer Tamlayıcısının Özellikleri:

a. Yer tamlayıcısı yüklemeye yönelme (-a, -e), bulunma (-de, -da, -te, -ta) ve uzaklaşma (-den, -dan, -ten, -tan) hâl ekleriyle bağlıdır.

- Ağır ağır çıkacaksın bu *merdivenlerden*.
(*Ahmet Hâşim*)
- Uzun zamandır *çocukluğumun geçtiği eve* gitmedim.
- Yıllar önce *Ankara* 'da bulundum.

b. Yer tamlayıcısı bulunurken yönelme (-a, -e), bulunma (-de, -da, -te, -ta) ve uzaklaşma (-den, -dan, -ten, -tan) hâl eklerini taşıyan kelimelere dikkat edilmelidir. Ancak bu ekleri alan her kelime veya söz öbeği, yer tamlayıcısı olmayabilir. Bu ekler ile oluşturulan tarz, zaman ve miktar anlamı taşıyan kelimeler yer tamlayıcısı değil, zarf tümlecidir.

- *Aniden* karşımda belirdi. (zarf tümleci)
- *Eylülde* oralar ne güzel olur. (zarf tümleci)
- Kapının ardında *tek başına* oturuyordu. (zarf tümleci)

c. Yer tamlayıcısı bir kelime veya söz öbeğinden oluşabilir.

- Gündüz saatlerinde *okulda* olurum.
- Birden *dar bir sokağa* yöneldim.

ç. Bir cümlede birden çok aynı veya ayrı cinsten yer tamlayıcısı bulunabilir.

- *Mahallede, / köyde, / şehirde* onun anılarıyla yaşıyordum.
- *Okula / evden* geldim.

3.5. Zarf Tümleci

Yüklemi zaman, tarz, sebep, miktar, yön, vasıta ve şart anlamları bildirerek tamamlayan ögeye *zarf tümleci* denir.

Yükleme yöneltilen “*nasıl, ne zaman, ne kadar, nereye, neden, ne ile, niçin, niye...*” gibi soruların cevabını veren öge zarf tümlecidir.

Zarf Tümlecinin Özellikleri:

a. Zarf tümleci; cümlede zaman, tarz, sebep, miktar, yön, vasıta ve şart anlamları bildirir.

- Eve *akşam saatlerinde* geldim. (zaman)
- Okula *arabayla* geldi. (vasıta)
- *Erken gelersen* sana çay ikram edebilirim. (şart)

b. Cümle içinde isimler zarf görevi yaparken yükleme eksiz olarak veya yön, vasıta, eşitlik ve bazı hâl ekleriyle bağlanabilir. Fiiller ise zarf-fiil ekleriyle yükleme bağlanırlar.

- Hızlı adımlarla *dışarı* çıktı. (yön)
- *Elindeki çiçeklerle* beni bekliyordu. (vasıta)
- *Günlerce* seni göremedim. (eşitlik)
- *Eve gelmeden* size uğrarım. (zarf-fiil eki)

c. Bir cümlede tek bir zarf tümleci olabileceği gibi aynı veya ayrı türden birden fazla zarf tümleci bulunabilir.

- *Günlerce, boş gözlerle* bana baktı.
- *Sabah vakitlerinde, onu görmek için* camdan bakardım.

3.6. Cümle Dışı Ögeler

Cümlenin içinde bulunan ancak cümlenin kuruluşuna doğrudan katılmayan ögelerdir. Bu ögeler, dolaylı olarak cümlenin anlamına yardımcı olmaktadır. Bu nedenle cümle dışı ögeler, diğer ögeler gibi (özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf tümleci) yüklemle doğrudan tamamlayıcısı değildirler.

Cümle dışı ögeler; açıklama, pekiştirme gibi işlevlerle cümleye katkıda bulunurlar ve cümleler arasındaki anlam ilişkilerini kurmayı sağlarlar. Bunu da ünlemler, ünlem grupları, hitaplar, bağlama edatları veya açıklama cümleleri ve ara sözler sayesinde yaparlar.

Cümle Dışı Ögelerin Özellikleri:

a. Cümlede bulunan ünlemler, ünlem grupları, hitaplar, bağlama edatları cümle dışı ögelerdir.

- *Ey Türk gençliği!*
(Mustafa Kemal Atatürk)
- *Ey Türk istikbalinin evladı!*
(Mustafa Kemal Atatürk)
- *Benim mi Allah'ım bu çizgili yüz?*
(Cahit Sıtkı Tarancı)
- *Seninle konuşurum fakat yanıma gelersen.*

b. Cümle içindeki ara sözler de cümle dışı öğelerdir. Ara sözler, cümle içinde parantez içinde gösterilebildiği gibi iki çizgi veya iki virgül arasında da yer alabilmektedir.

- Küçük bir sürü -*dört inekle birkaç koyun*- köye giren geniş yolun ağzında durmuştu.

(Ömer Seyfettin)

4. CÜMLE TÜRLERİ

Cümleler; yapısına, yüklem türüne, yüklem yerine ve anlamlarına göre sınıflandırılmaktadır.

4.1. Yapılarına Göre Cümleler

Yapılarına göre cümleler basit, birleşik, sıralı ve bağlı olmak üzere dört grupta incelenmektedir.

4.1.1. Basit Cümle

Tek yargı içeren cümleler *basit cümleler*dir. Söz diziminde yargıyı bildiren öge, yüklemdir. Dolayısıyla bu cümleler tek bir yüklem taşır.

- Eve hızlı adımlarla *yürüdüm*.
- Üzerindeki elbise *benimdi*.

Yapısında isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil veya bu tür kelimelerle kurulmuş olan kelime grubu taşıyan cümleler de basit cümledir. Çünkü bu kelime veya kelime grupları yargı bildirmezler (Yakıcı vd., 2019: 221).

- Arkadaşım bize *gelince* dışarı çıkacağız.
- Hızla *yağan* şiddetli yağmur bir türlü dinmedi.

4.1.2. Birleşik Cümle

Birden fazla yargının bulunduğu cümleler *birleşik cümleler*dir. Bu cümleler bir ana cümleden bir de onu anlamca tamamlayan yardımcı cümle veya cümlelerden oluşur.

4.1.2.1. Şarh Birleşik Cümle

Bu tür cümleler bir ana cümle bir de ana cümlenin anlamını tamamlamak amacıyla, şart kipi ile oluşturulan bir yardımcı cümle veya cümlelerden meydana gelir.

Şart kipi, diğer fiil çekimlerinden farklı olarak bitmiş bir hareketi göstermediği gibi bir yargı da ifade etmez. Bu nedenle şart kipiyle bağımsız bir cümle kurulamaz (Yakıcı vd., 2019: 222).

- Yarın yağmur yağarsa pikniğe gidemeyeceğiz.
- Seni bir gün ararsa bir daha onunla görüşmek istemediğimi söyle.

4.1.2.2. İç İçe Birleşik Cümle

Bir cümlenin başka bir cümlenin içinde yer almasıyla oluşan cümlelerdir. Bu tür cümlelerin yapısında bir başka cümle bulunur.

- Durakta bekleyen genç adama “*Otobüsün kaç dakika sonra geleceğini biliyor musunuz?*” dedim.
- Evden ayrılırken “*Sizi gerçekten çok özleyeceğim.*” deyince hepimiz çok üzüldük.

4.1.3. Bağlı Cümle

Bir cümlenin başka bir cümleye veya cümlelere bağlama edatlarıyla (ve, veya, lakin, fakat, ancak, ama, hâlbuki, meğer, ancak, da, ki, ya... ya, hem... hem, kâh... kâh vb.) bağlanmasıyla oluşan cümle yapısına *bağlı cümle* denir.

4.1.3.1. Ki’li Bağlı Cümle

“ki” bağlama edatıyla birbirine bağlanan cümlelere *ki’li bağlı cümle* denir.

Bu yapıdaki cümlelerde “ki” bağlama edatından önce gelen unsur ana cümle, sonra gelen unsur ise yardımcı cümledir. Bu sıralanış Türkçenin cümle yapısına aykırıdır. Çünkü “ki” bağlama edatı Farsçadan alınmıştır. Bu edatla bağlanan cümlelerin her biri tek başına yargı bildirir (Yakıcı vd., 2019: 222).

- Eve uğramış *ki* ailesini görmüş.
- Ahmet öyle çalıştı *ki* sınavda başarılı oldu.

4.1.3.2. Diğer Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümleler

En az iki cümlenin “ve, veya, lakin, fakat, ancak, ama, hâlbuki, meğer, ancak, da, ya... ya, hem... hem, kâh... kâh vb.” bağlama edatlarıyla birbirine bağlanmasıyla oluşan cümlelere denir.

Bu yapıdaki cümlelerde anlam ilişkisi bağlama edatlarıyla kurulur. Bu edatlarla birbirine bağlanan cümlelerde yüklem bazen aynı, bazen farklı zaman, kip ve şahıs eki bulundurabilir. Kimi zaman da bu cümleler ortak unsur da taşırlar (Yakıcı vd., 2019: 223).

- O kadar çalıştım *ancak* bu sınavı geçemedim.
- Kapıya doğru yavaş yavaş yürüdü *ve* anahtarını çıkardı.
- Doğru söylüyorsun sanmıştım *meğer* çok yanılmışım!

4.1.4. Sıralı Cümle

İki veya daha fazla cümlenin anlam bütünlüğü içinde sıralanmasıyla kurulan ve birbirinden virgül veya noktalı virgül yardımıyla ayrılan cümlelerdir. Bu yapıdaki cümleler, aradaki ilgi ortak cümle unsurlarıyla sağlanıyorsa bağımlı sıralı cümle, bu ilgi sadece anlam yönünden sağlanıyorsa bağımsız sıralı cümle olarak adlandırılır (Yakıcı vd., 2019: 223).

- *At ölür, meydan kalır; yiğit ölür, şan kalır.* (Sadece anlam ilişkisi var, bağımsız sıralı cümle)
- *Eve geldi, kıyafetini çıkardı, yemek yemeye başladı.* (Özne ortak, bağımlı sıralı cümle)

4.2. Yüklem Türüne Göre Cümleler

Cümlenin yüklemi, ekle veya eksiz olarak yargı yüklenmiş bir fiil veya isimdir. Yüklem isim veya fiil oluşu, sadece anlamı değil, cümle öğelerinin türünü ve cümle içindeki yerini de etkiler (Karahan, 2014: 96).

4.2.1. Fiil Cümleleri

Yüklemi çekimli fiil olan cümlelerdir.

- Kardeşim dün bize *geldi*.
- Anlattıklarını can kulağıyla *dinledik*.
- Eve çok geç *kaldım*.

4.2.2. İsim Cümleleri

Yüklemi ek-fiille çekimlenmiş bir isim veya isim grubu olan cümlelerdir. İsim cümlelerinin olumsuz şekilleri “değil” edatı ve “yok” ismi kullanılarak yapılır (Yakıcı vd., 2019: 219).

- Eve gelen kız *kardeşimdi*.
- Bizi etkileyen yönü *keskin zekâsıydı*.
- Sekiz saattir *trendeyim*.
- Onu anlamadığım tek bir an *yoktu*.

4.3. Yüklem Yerine Göre Cümleler

Türkçede, söz diziminde yüklem genellikle cümlenin sonunda yer almaktadır. Ancak yüklem, cümlenin sonunda olabileceği gibi cümlenin başında veya ortasında da bulunabilir.

4.3.1. Kuralı (Düz) Cümleler

Yüklemi sonda olan cümleler, *kurallı cümleler*dir. Türkçede yüklem çoğunlukla cümlenin sonunda yer almaktadır.

- Tekrar yüzüne baktığım zaman kalın ve biraz dağınık kaşlarını, bir şey düşünüyor gibi, kaldırmış olduğunu *gördüm*.

(Sabahattin Ali)

4.3.2. Devrik Cümleler

Yüklemi cümlenin sonunda olmayan, cümlenin başında veya ortasında olan cümlelere *devrik cümleler* denir. Bu tür cümleler; şiirlerde, atasözlerinde ve deyimlerde görülebilir.

- Sahile doğru uçup *gidiyor* adeta.
(Sait Faik Abasıyanık)
- *Gülme* komşuna, *gelir* başına.
(Atasözü)

4.4. Anlamlarına Göre Cümleler

Anlamlarına göre cümleler olumlu cümleler, olumsuz cümleler ve soru cümleleri olmak üzere üç gruba ayrılır.

4.4.1. Olumlu Cümleler

Cümledeki yargının gerçekleştiğini ve gerçekleşebileceğini ifade eden cümleler, *olumlu cümleler*dir.

Bazı cümleler olumsuzluk bildiren bir unsur (*fiil cümlelerinde “-ma,-me, -maz,-mez” olumsuzluk ekleri; isim cümlelerinde “yok” kelimesi, “değil” edatı, “-sız, -siz” olumsuzluk ekleri; “ne...ne” bağlacı*) barındırmasına rağmen anlamca olumlu olabilir. Yapısında olumsuzluk unsuru taşıyan cümleler “yok” ismi ve “değil” edatıyla birleşerek olumlu bir anlam kazanırlar.

- Seni anlıyorum.
- Seni anlamıyor değilim.
- Bu olaydan şüphem yok değil.

4.4.2. Olumsuz Cümleler

Yargının gerçekleşmediğini veya gerçekleşmeyeceğini ifade eden cümlelere *olumsuz cümleler* denir. Bu cümlelerin yüklemi olumsuz bir yargı bildirir.

“-me, -ma” olumsuzluk eki ile kurulabildiği gibi “değil”, “ne...ne” edatı ve “yok” ismiyle de olumsuz cümleler kurulabilir.

- Ona bu geceki kadar hayretle *bakmamıştım.*
(*Peyami Safa*)
- O çalışkan biri *değil.*
- *Ne* kitap okudum *ne* ders çalıştım.
- Evde kimse *yoktu.*

4.4.3. Soru Cümleleri

Soru yoluyla kurulan cümlelere *soru cümleleri* denir. Bu cümleler soru yoluyla bilgi almayı amaçlar.

Cümlede soru anlamı, “*mi, mi, mu, mü*” soru ekleriyle sağlanabileceği gibi soru sıfatları, soru zarfları, soru zamirleri ve soru edatlarıyla da sağlanabilir. Cümlede soru unsuru bulunmasa da vurgu ve tonlamayla cümleye soru anlamı kazandırılabilir.

- Eve gelmesini bekledin *mi?*
- *Neden* böyle söylüyorsunuz canım?
- Bir şey noksandı fakat bu *neydi?*
- *Niçin* hâlâ hakkında verilecek hükmü bekleyen bir maznun gibi içim titriyordu?

(*Sabahattin Ali*)

- Eve geldin *mi?*

Soru cümleleri, küçümseme, hesap sorma, tehdit, şikâyet, şaşırma gibi anlamları ifade etmek amacıyla da kullanılabilir.

- Bu muydu tüm gün uğraştığın? (*küçümseme*)
- Saatin kaç olduğunun farkında mısın? (*hesap sorma*)
- Bunu da mı görecektim? (*şikâyet*)
- Bir de aniden çıkıp gelmez mi? (*şaşıрма*)

5. CÜMLE ÇÖZÜMLEMELERİ

Bir cümleyi çözümlemek için öncelikle cümlenin yüklemi, daha sonra yükleme çeşitli sorular sorularak diğer ögeler bulunmalıdır. Cümlenin ögeleri belirlendikten sonra cümlenin türü; cümlenin yapısına, yüklem türüne, yüklem yerine ve cümlenin anlamına göre incelenmelidir.

Örnekler:

1. İçimde boş kalan bir taraf bulunduğunu ve bu boşluğun bana adeta maddi bir eziklik verdiğini hissediyordum.

(*Sabahattin Ali, Kürk Mantolu Madonna*)

Cümlenin ögeleri:

hissediyordum: yüklem

(ben): özne

içimde boş kalan bir taraf bulunduğunu ve bu boşluğun bana adeta maddi bir eziklik verdiğini: belirtili nesne

Söz öbekleri:

İçimde boş kalan bir taraf bulunduğunu ve bu boşluğun bana adeta maddi bir eziklik verdiğini: sıfat-fiil öbeği

bu boşluğun bana adeta maddi bir eziklik verdiğini: belirtili isim tamlaması

maddi bir eziklik: sıfat tamlaması

bir eziklik: sıfat tamlaması

bu boşluk: sıfat tamlaması

içimde boş kalan bir taraf bulunduğunu ve: bağlama öbeği

içimde boş kalan bir taraf bulunduğunu: sıfat-fiil öbeği

boş kalan bir taraf: sıfat tamlaması

bir taraf: sıfat tamlaması

boş kalan: sıfat-fiil öbeği

Cümle türleri:

Yapısına göre: Basit cümle

Yüklemin türüne göre: Fiil cümlesi

Yüklemin yerine göre: Kurallı cümle

Anlamına göre: Olumlu cümle

2. Dün akşam başımdan geçenler, insan hayatında bir defaya münhasır kalan fevkalade hâllerden biriydi.

(Sabahattin Ali, *Kürk Mantolu Madonna*)

Cümlelerin öğeleri:

insan hayatında bir defaya münhasır kalan fevkalade hâllerden biriydi: yüklem

dün akşam başımdan geçenler: özne

Söz öbekleri:

insan hayatında bir defaya münhasır kalan fevkalade hâller: sıfat tamlaması

fevkalade hâller: sıfat tamlaması

insan hayatında bir defaya münhasır kalan: sıfat-fiil öbeği

bir defa: sıfat tamlaması

insan hayatı: belirtisiz isim tamlaması

dün akşam başımdan geçen: sıfat-fiil öbeği

dün akşam: sıfat tamlaması

Cümle türleri:

Yapısına göre: Basit cümle

Yüklemin türüne göre: İsim cümlesi

Yüklemin yerine göre: Kurallı cümle

Anlamına göre: Olumlu cümle

3. Arkamda açık duran balkon kapısından hafif bir rüzgâr giriyor, salona ıhlamur ve gül kokusu getiriyordu.

(Peyami Safa, *Dokuzunca Hariciye Koğuşu*)

Cümlelerin öğeleri:

I. cümle: Arkamda açık duran balkon kapısından hafif bir rüzgâr giriyor.

giriyor: yüklem

hafif bir rüzgâr: özne

arkamda açık duran balkon kapısından: dolaylı tümleş

II. cümle: salona ıhlamur ve gül kokusu getiriyordu.

Getiriyordu: yüklem

hafif bir rüzgâr: özne

ıhlamur ve gül kokusu: belirtisiz nesne

salona: dolaylı tümleç

Söz öbekleri:

hafif bir rüzgâr: sıfat tamlaması

bir rüzgâr: sıfat tamlaması

arkamda açık duran balkon kapısı: sıfat tamlaması

balkon kapısı: belirtisiz isim tamlaması

açık duran: sıfat-fiil öbeği

ıhlamur ve gül kokusu: belirtisiz isim tamlaması

gül kokusu: belirtisiz isim tamlaması

ıhlamur ve: bağlama öbeği

ıhlamur kokusu: belirtisiz isim tamlaması

Cümle türleri:

Yapısına göre: Sıralı cümle

Yüklemin türüne göre: Fiil cümlesi

Yüklemin yerine göre: Kurallı cümle

Anlamına göre: Olumlu cümle

4. Bunca gayrete, iyi niyete ve düzenli çalışmaya rağmen, üç ayrı kişinin elinden çıkma olan işte rahatsızlıkların, kıskançlıkların, anlaşmazlıkların önünü kesemiyordu vali.

(Ayşe Kulin, Köprü)

Cümlelerin öğeleri:

önünü kesemiyordu: yüklem

vali: özne

üç ayrı kişinin elinden çıkma olan işte rahatsızlıkların, kıskançlıkların, anlaşmazlıkların: belirtili nesne

bunca gayrete, iyi niyete ve düzenli çalışmaya rağmen: zarf tümleci

Söz öbekleri:

önünü kesmek: deyim

üç ayrı kişinin elinden çıkma olan işte: sıfat tamlaması

üç ayrı kişinin elinden çıkma olan: sıfat-fiil öbeği

üç ayrı kişinin elinden çıkma: isim-fiil öbeği

üç ayrı kişinin eli: belirtili isim tamlaması

üç ayrı kişi: sıfat tamlaması

bunca gayrete, iyi niyete ve düzenli çalışmaya rağmen: bağlama öbeği

düzenli çalışma: sıfat tamlaması

iyi niyete ve: bağlama öbeği

iyi niyet: sıfat tamlaması

bunca gayret: sıfat tamlaması

Cümle türleri:

Yapısına göre: Basit cümle

Yüklemin türüne göre: Fiil cümlesi

Yüklemin yerine göre: Devrik cümle

Anlamına göre: Olumsuz cümle

5. Vapurun bomboş bir kenar kanepesine, birinci mevkiden sızan ışıkların ilk pencere arası loş bir yerini seçerek oturdum.

(Sait Faik Abasıyanık, Son Kuşlar)

Cümlenin öğeleri:

oturdum: yüklem

(ben): özne

birinci mevkiden sızan ışıkların ilk pencere arası loş bir yerini seçerek: zarf tümleci

vapurun bomboş bir kenar kanepesine: dolaylı tümleç

Söz öbekleri:

birinci mevkiden sızan ışıkların ilk pencere arası loş bir yerini seçerek: zarf-fiil öbeği

birinci mevkiden sızan ışıkların ilk pencere arası loş bir yerini: belirtili isim tamlaması

loş bir yer: sıfat tamlaması

bir yer: sıfat tamlaması

birinci mevkiden sızan ışıkların ilk pencere arası: belirtili isim tamlaması

ilk pencere arası: sıfat tamlaması

pencere arası: belirtisiz isim tamlaması

birinci mevkiden sızan ışıklar: sıfat tamlaması

birinci mevkiden sızan: sıfat-fiil öbeği

birinci mevki: sıfat tamlaması

vapurun bomboş bir kenar kanepesi: belirtili isim tamlaması

bomboş bir kenar kanepesi: sıfat tamlaması

bir kenar kanepesi: sıfat tamlaması

kenar kanepesi: belirtisiz isim tamlaması

Cümle türleri:

Yapısına göre: Basit cümle

Yüklem türüne göre: Fiil cümlesi

Yüklem yerine göre: Kurallı cümle

Anlamına göre: Olumlu cümle

6. Kaynağa gidip gelişlerimin birinde, koyun kuzu karışık küçük bir sürüye rastladım.

(Cengiz Aytmatov, Deve Gözü)

Cümlenin ögeleri:

Rastladım: yüklem

(ben): özne

koyun kuzu karışık küçük bir sürüye: dolaylı tümleş

kaynağa gidip gelişlerimin birinde: zarf tümleci

Söz öbekleri:

koyun kuzu karışık küçük bir sürü: sıfat tamlaması

küçük bir sürü: sıfat tamlaması

bir sürü: sıfat tamlaması

kaynağa gidip gelişlerimin biri: belirtili isim tamlaması

kaynağa gidip: zarf-fiil öbeği

Cümle türleri:

Yapısına göre: Basit cümle

Yüklem türüne göre: Fiil cümlesi

Yüklem yerine göre: Kurallı cümle

Anlamına göre: Olumlu cümle

7. Karşısında alabildiğine uzanan denizin üstünde uçan bakışları, kıyadaki beyaz köşkün damına kondu.

(Peyami Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*)

Cümlenin öğeleri:

kondu: yüklem

karşısında alabildiğine uzanan denizin üstünde uçan bakışları: özne

kıyadaki beyaz köşkün damına: dolaylı tümleç

Söz öbekleri:

kıyadaki beyaz köşkün damı: sıfat tamlaması

beyaz köşkün damı: sıfat tamlaması

köşkün damı: belirtili isim tamlaması

karşısında alabildiğine uzanan denizin üstünde uçan bakışları: sıfat tamlaması

uçan bakışlar: sıfat tamlaması

karşısında alabildiğine uzanan denizin üstü: sıfat tamlaması

denizin üstü: belirtili isim tamlaması

karşısında alabildiğine uzanan: sıfat-fiil öbeği

karşısında alabildiğine: sıfat-fiil öbeği

Cümle türleri:

Yapısına göre: Basit cümle

Yüklem türüne göre: Fiil cümlesi

Yüklem yerine göre: Kurallı cümle

Anlamına göre: Olumlu cümle

8. Kapının önünden, hastabakıcı kadının kucağında, yedi sekiz yaşlarında bir çocuk getirdiler.

(Peyami Safa, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*)

Cümlenin ögeleri:

getirdiler: yüklem

(onlar): özne

yedi sekiz yaşlarında bir çocuk: belirtili nesne

hastabakıcı kadının kucağında: zarf tümleci

kapının önünden: dolaylı tümleç

Söz öbekleri:

yedi sekiz yaşlarında bir çocuk: sıfat tamlaması

bir çocuk: sıfat tamlaması

hastabakıcı kadının kucağı: belirtili isim tamlaması

hastabakıcı kadın: sıfat tamlaması

kapının önü: belirtili isim tamlaması

Cümle türleri:

Yapısına göre: Basit cümle

Yüklemin türüne göre: Fiil cümlesi

Yüklemin yerine göre: Kurallı cümle

Anlamına göre: Olumlu cümle

9. Cevizin dallarına ortalığı epeyce aydınlatan eski bir gemici feneri asılmıştı:

(Yaşar Kemal, *Tek Kanatlı Bir Kuş*)

Cümlenin ögeleri:

asılmıştı: yüklem

ortalığı epeyce aydınlatan eski bir gemici feneri: belirtisiz nesne

cevizin dallarına: dolaylı tümleç

Söz öbekleri:

ortalığı epeyce aydınlatan eski bir gemici feneri: sıfat tamlaması

eski bir gemici feneri: sıfat tamlaması

bir gemici feneri: sıfat tamlaması

gemici feneri: belirtisiz isim tamlaması

ortalığı epeyce aydınlatan: sıfat-fiil öbeği

cevizin dalları: belirtili isim tamlaması

Cümle türleri:

Yapısına göre: Basit cümle

Yüklemin türüne göre: Fiil cümlesi

Yüklemin yerine göre: Kurallı cümle

Anlamına göre: Olumlu cümle

10. Remzi Bey, korkusunu, ürküntüyü unutup, içi aydınlanarak, eskiyip kararmış masanın ucundaki sarı boyalı tahta koltuğa çöktü.

(*Yaşar Kemal, Tek Kanatlı Bir Kuş*)

Cümlenin öğeleri:

çöktü: yüklem

Remzi Bey: özne

eskiyip kararmış masanın ucundaki sarı boyalı tahta koltuğa: dolaylı tümleç

korkusunu, ürküntüyü unutup, içi aydınlanarak: zarf tümleci

Söz öbekleri:

eskiyip kararmış masanın ucundaki sarı boyalı tahta koltuk: sıfat tamlaması

sarı boyalı tahta koltuk: sıfat tamlaması

tahta koltuk: sıfat tamlaması

eskiyip kararmış masanın ucu: sıfat tamlaması

masanın ucu: belirtili isim tamlaması

İçi aydınlanarak: zarf-fiil öbeği

ürküntüyü unutup: zarf-fiil öbeği

Remzi Bey: isim öbeği

Cümle türleri:

Yapısına göre: Basit cümle

Yüklemin türüne göre: Fiil cümlesi

Yüklemin yerine göre: Kurallı cümle

Anlamına göre: Olumlu cümle

KENDİMİ DEĞERLENDİRİYORUM

1. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde isim tamlaması yoktur?

- A) Aşağı doğru yürürsen metro istasyonuna varırsın.
- B) Sobanın yanında oturup sabaha kadar sohbet ettik.
- C) Her sabah ormanın derinliklerine doğru yürüyoruz.
- D) Yeni aldığı evin içini kendi zevkine göre döşemişti.
- E) İstedğim zaman yapamayacağım hiçbir şey yoktur.

2. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde zarf-fiil vardır?

- A) Eve gider gitmez beni aramalısın.
- B) Akacak kan damarda durmuyor.
- C) Yıllardır her yerde seni arıyorum.
- D) Sorularımı öz güvenle cevaplıyor.
- E) Onu düşünmediğim bir günüm yok.

3. “Ona göre sen çok başarılısın.” Bu cümlede aşağıdakilerden hangisi vardır?

- A) Sayı öbeği
- B) Tekrar öbeği
- C) Edat öbeği
- D) Zarf-fiil öbeği
- E) Sıfat-fiil öbeği

4. Aşağıdaki tekrar öbeklerinden hangisi yapı bakımından farklıdır?

- A) doğru dürüst
- B) güç kuvvet
- C) kılık kıyafet
- D) ölüm kalım
- E) dayalı döşeli

5. I. İşlerimi yavaş yavaş yapıyorum.
 II. Bu yaz her zamankinden sıcak oldu.
 III. Seninle konuşmalı uzun zaman oldu.

Yukarıdaki cümlelerin hangisinde söz öbeği vardır?

- A) I   B) I, II, III   C) III   D) I, II   E) II

6. “En yakın arkadaşım dün Ankara’dan uçakla ayrıldı.” **Bu cümlenin öğelerinin sıralanışı hangisinde doğru verilmiştir?**

- A) Özne – Zarf Tümleci – Yer Tamlayıcısı – Zarf Tümleci – Yüklem
 B) Özne – Zarf Tümleci – Yer Tamlayıcısı – Yüklem
 C) Özne – Yer Tamlayıcısı – Yüklem
 D) Özne – Zarf Tümleci – Yüklem
 E) Özne – Yer Tamlayıcısı – Zarf Tümleci – Yüklem

7. “Annem geçtiğimiz günlerde beni yüksek bir sesle uyarmıştı.” **Bu cümlede aşağıdaki öğelerden hangisi kullanılmamıştır?**

- A) Yüklem   B) Nesne   C) Yer Tamlayıcısı
 D) Zarf Tümleci   E) Özne

8. “Ben daha küçük bir kız çocuğuyken babam beni renk renk evlerin bulunduğu Cunda Adası’na götürürdü.” **Bu cümlenin öğelerinin sıralanışı hangisinde doğru verilmiştir?**

- A) Zarf Tümleci – Özne – Nesne – Yüklem
 B) Zarf Tümleci – Özne – Nesne – Yer Tamlayıcısı – Yüklem
 C) Özne – Zarf Tümleci – Nesne – Yer Tamlayıcısı – Yüklem
 D) Özne – Nesne – Yer Tamlayıcısı – Yüklem
 E) Zarf Tümleci – Özne – Yer Tamlayıcısı – Yüklem

9. “Ağaçların arasında hızlı adımlarla yürüdü, yavaşça kolunu kaldırdı, minik kediyi tırmandığı yerden kurtardı.” **Bu cümlenin yapısına göre türü aşağıdakilerden hangisidir?**

- A) Bağlı Cümle
- B) Basit Cümle
- C) Birleşik Cümle
- D) Şartlı Birleşik Cümle
- E) Sıralı Cümle

10. “Şefkatle küçük kızına yaklaştı ve onu alnından öptü.” **Bu cümlenin özellikleri aşağıdakilerin hangisinde doğru olarak verilmiştir?**

- A) Sıralı / Kurallı / Fiil / Olumlu
- B) Birleşik / Kurallı / Fiil / Olumlu
- C) Basit / Kurallı / İsim / Olumlu
- D) Bağlı / Kurallı / Fiil / Olumlu
- E) Birleşik / Kurallı / İsim / Olumlu

KAYNAKÇA

- Altun, M. (2011). *Türkçede Kelime Grupları Çözümlemeleri "Türk Romanlarından Örneklerle"*. İstanbul: MVT Yayıncılık.
- Banguoğlu, T. (1990). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayraktar, N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cavkaytar, S. (2018). Cümle Bilgisi. M. Macit ve S. Cavkaytar (Ed.). *Türk Dili-I* içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Cemiloğlu, İ. (2001). *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demir, C. (2007). Türkiye Türkçesinde İsim Tamlamasını Oluşturan Ögelerin Söz Dizimsel ve Anlamsal Özellikleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2 (4), 1135-1142.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2009). Biçim Bilgisi. N. Demir ve E. Yılmaz (Ed.). *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım* içinde. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2010). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ediskun, H. (2010). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ergin, M. (2011). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım.
- Kahraman, T. (2005). *Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*. Ankara: Kendi Yayını.
- Karaağaç, G. (2009). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (2012). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2014). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özkan, B. (2011). Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6 (1), 1625-1648.
- Özkan, M. ve Sevinçli, V. (2008). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Yakıcı, A., Yücel, M., Doğan, M. C. ve Yelok, V. S. (2019). *Üniversiteler İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Yaman, E. (2000). *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

7. BÖLÜM

YAZIM KURALLARI

Öğr. Gör. Dr. Yaprak Pelin ULUIŞIK

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Küçük ve Büyük Harflerin Yazımı
- Birleşik Kelimelerin Yazımı
- İkilemelerin Yazımı
- Soru Eki “mı, mi, mu, mü”nün Yazımı
- Bağlaç Olan “ki” ile Aitlik Eki Olan “-ki”nin Yazımı
- Bağlaç Olan “da/de” ile Bulunma Hâli Eki Olan “-da/-de”nin Yazımı
- Bağlaç veya Edat Görevindeki “ile”nin Yazımı
- Ek Fiilin Yazımı
- Alıntı Kelimelerin Yazımı
- Sayıların Yazımı
- Kısaltmaların Yazımı
- Satır Sonunda Hecelerin Bölünmesi
- Doğru Bilindiği Sanılan ama Bilinemeyip Yanlış Yazılan Kelimeler

ANAHTAR KAVRAMLAR

Yazı Dili	Yazım Kuralları	Büyük Harf	İkileme	Bağlaç	Alıntı Kelimeler	Kısaltma
Yazım	Küçük Harf	Birleşik Kelime	Soru Eki	Ek Fiil	Sayı	Hece

BU BÖLÜMDE HEDEFLENEN KAZANIMLAR

- Türk dilinin yazım kurallarına uyar.
- Türk dilinin yazım kurallarına uyulmadığında ortaya çıkan yanlışlığı tespit eder ve düzeltir.
- Türk dilinin daha önceki dönemlerde yaşadığı, mevcutta yaşamakta olduğu ve ileride karşılaşılabileceği yazım sorunlarını kavrar.
- Dil ve Türk dil bilinci gelişir.
- Konuşma dili ile yazı dilinin farkını anlar.
- Sözlük ve yazım kılavuzu kullanma alışkanlığı kazanır.
- Doğru ve etkili yazmanın bireysel ve toplumsal yaşamdaki önemini kavrar.

GİRİŞ

Dil kavramından bahsedilirken dilin seslerden, hecelerden, kelimelerden oluştuğu, insanlar arasında anlatımı ve anlaşmayı sağladığı, canlı ve sosyal olduğu, kültür taşıyıcılığı görevinin bulunduğu gibi özellikleri belirtilir. Dilin ayrıca “dil kuralları” denilen çok önemli bir özelliği daha vardır ki, tüm dil sistemi aslında bu özellik sayesinde ayakta kalmaktadır. Konuşulduğu ve yazıldığı sürece gelişimi ve değişimi son bulmayacak olan bir dil için kurallar olmazsa olmazdır. Dili doğru ve etkili kullanmak isteyen bir insan, sahip olduğu dilin konuşma ve yazım kurallarını bilmek zorundadır. Konuşma dili, bölgeden bölgeye farklılık gösterebilir; günlük kullanıma veya ağız özelliklerine göre şekil değiştirebilir ama yazı dili için geçerli olan yazım kuralları, o dile bir kullanım standardı (ölçünü) sağlar ve bu, aynı dili konuşanlar arasında iletişim kurulabilmesinden çok daha üst ve kapsamlı kavramlar olan “dil bilinci” ve “millet bilinci”nin anlaşılmasına ve sağlanmasına hizmet eder.

Yazım, “bir dilin belli kurallarla yazıya geçirilmesi, imla” tanımıyla Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü’nde yer almaktadır. İşte bu tanımda belirtilen “kurallar”, yazım kurallarıdır. Dilin ortak yazma biçimini (Kavcar, Oğuzkan ve Aksoy, 2009: 50) oluşturan bu kurallar üzerine Zeynep Korkmaz, dilde geçerli olan ses, şekil, köken gibi kuralların yazım kurallarını meydana getirdiği noktaya vurgu yapmıştır (Korkmaz, 2007: 130). Celal Demir ise yazım kurallarının, konuşma ve yazma biçimlerinde geleneğin devamını sağlamanın yanı sıra dildeki aşırılıkları kontrol altında tutmak için var olduğuna; konuşma dilinde oluşan modalardan, kısa süreli söyleyişlerin, bir hevese bağlı veya başka dillerin etkisiyle bir süreliğine ortaya çıkan eğilimlerin kurala dönmesine engel olmak ve yazı dilinde kararlılık sağlamak için yazım kurallarının gerekli olduğuna dikkati çekmiştir (Demir, 2018: 124).

Türkçe, İslamiyet’in kabulü ile Arapça ve Farsçanın, Tanzimat’tan sonra ise Batı dillerinin etkisinde kalmış, bu dillerden çeşitli kelime ve ekler almıştır. Bu durum sadece Türkçeye özgü bir durum değildir; diller gelişimleri esnasında sürekli olarak başka dillerden beslenir ve başka dilleri besler. Burada önemli olan, bu besle(n)me sırasında dile sahip çıkıp dilin kurallarına uymak ve esasını kaybetmemektir. Cumhuriyet döneminde Atatürk’ün dile verdiği önem ile Türkçe, geçmişin karmaşık dil etkilerinden kurtarılmaya çalışılmış ve dilde öze doğru, öz etkisiyle de geleceğe doğru bilinçli adımlar atılmıştır. Türk milletini dil aracılığıyla bir arada tutmak ve Türklere kendi dillerinin köklü ve zengin bir dil olduğunu gösterebilmek adına Türk dili üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Türk Dil Kurumu, bu amaçla kurulan ve Türk dili konusunda sürekli araştırmalarda bulunup tespitler yapan bir kurumdur. En güvenilir ve güncel yazım kılavuzu ve sözlük, Türk Dil Kurumuna aittir. Bugün Türk Dil Kurumunun internet sitesinden Türkçe yazım kurallarına ve sözlüğe/sözlüklere ulaşmak mümkündür. Türkiye’deki eğitim sisteminin uzun yıllardır ihmal ettiği konulardan biri, yazım kılavuzu ve sözlük kullanma alışkanlığının öğrenciye kazandırılmasıdır. İlkokuldan itibaren öğrencilerin, Türkçe kullanımları sırasında Türkçeye ait hangi konuda sorun yaşıyorlarsa ellerindeki kitaplardan veya internet üzerinden Türk Dil Kurumunun o konudaki doğru yönlendirmelerine ulaşmayı biliyor olmaları gerekmektedir. Dili doğru kullanma hassasiyeti bu sayede öğrenciye kazandırılabilir. Bilim ve teknolojiye gelişmelerin hız kazanması ile radyoların ve televizyonların yaygınlaşması, bilgisayarların ortaya çıkması ve internet çağının başlaması, cep telefonlarının geliştirilmesi ve telefon uygulamalarının oluşturulması, insanlar arasında iletişim sınırlarının neredeyse tamamının kalkmış olması ve sosyal medyanın gücü ile Türk dilinde gelişigüzel bir Türkçe kullanımı, Batı dillerine -özellikle de İngilizceye ait- kelimelerin akını ve garip bir sosyal medya dili fark edilmektedir. Bu olumsuz durum, konuşma dilinde gereksiz bir özentiden, yazma dilinde ise dili kaybetmeye gidecek kadar ciddi bir yanlıştan başka bir şey değildir. Ayrıca Türk eğitim sistemi ilkökul itibarıyla öğrenciye sözlük ve yazım kılavuzu kullanma alışkanlığı kazandırmak konusunda eksik kaldığı için öğrenciler genellikle bu iki önemli kaynağı kullanmamaktadır. Sözlüğe bakan öğrencilerin büyük çoğunluğu da sözlükte bulamadığı kelimeyi yanlış bildiğini veya yanlış yazmakta olduğunu dahi anlayamayacak düzeydedir. Türk dilinin yazım kurallarında kural dışılıkların (istisnaların) olması öğrencinin gözünü korkutmaktadır ve öğrenci, mantığı çözmeye çalışmadan

yanlış yazıp geçmeye eğilimlidir. Türkçede kural dışlıkların olması normaldir; çünkü bu dil yüzyıllardır çeşitli sebeplerle başka başka dillerin etkisi altında kalmıştır. Bu nedenle Türkçede alıntı kelimeler oldukça fazladır, bu kelimeler yüzünden yazım kurallarının bazıları tam olarak oturtulamamıştır ve bazı kurallar hâlâ tartışılmaya devam edilmektedir.

Türk milletinin, özellikle kendi kelimelerine ve yazım kurallarına hâkim olması; yabancı unsur vb.leri dile kabul etmemesi gerekmektedir. Her Türk evladı, dil konusunda kendi sorumluluğunu yerine getirirse Türkçe gibi köklü geçmişe sahip olan bir dilin geleceğinden kaygılanmaya gerek kalmayacaktır. Dilin bozulmaması, dilde birliğin sağlanması, dilin ve bu sayede milletin kalıcılığının daim olması Türk'ün, kendi Türk dilini kullanırken hata yapmamaya gayret etmesi ile mümkündür.

Bu bölümde, eğitimin ilk basamağından itibaren yazım kuralları konusunda ilerleme göstermiş olduğu kabul edilen üniversite öğrencilerine, en çok hata yaptıkları gözlemlenen yazım kuralları hakkında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınarak örnekler verilip önemli hatırlatmalar yapılacaktır. Yazım kuralları konusunda eksik bilgileri olan veya kafalarında soru işareti/işaretleri bulunan öğrenciler, Türk Dil Kurumunun internet sitesinden sözlüklere -ki birden çok sözlük çeşidi internet sitesinde mevcuttur- ve yazım kurallarına bakmalıdır.¹

1. YAZIM KURALLARI

1.1. Küçük ve Büyük Harflerin Yazımı

Türkçenin yazımında küçük ve büyük harflerin kullanımı esastır. Bu harflerin kullanım kuralları için Türk Dil Kurumu yedi ara ve birçok alt başlık oluşturmuştur. Türkçede, büyük harflerin kullanıldığı özel yerler dışında küçük harflerin kullanımı esastır. En önemli kullanım kuralları şöyledir:

- 1) **Cümleler büyük harfle başlar. Cümle içerisinde tırnak veya yay ayraç kullanılmış cümle var ise bu cümle de büyük harfle başlar ve bu cümlenin sonuna uygun noktalama işareti (nokta, üç nokta, soru işareti, ünlem vb.) konulur, tırnak veya yay ayraç bu şekilde kapatıldıktan sonra esas cümleye devam edilir ve esas cümlenin bitimine de kendi noktalama işareti konulur:**

Yaptıkları davranış (Onlar bu davranışı yapmadıklarını söylüyor.) büyük bir yanlış anlaşılmaya neden oldu.

Necati Demir, "Kültür, bir millet veya topluluğa özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünüdür." der (Demir, 2013: 13).

UYARI: Son örnek cümlede görüldüğü gibi, cümlenin sahibine yapılan atıf da yay ayraç içinde verildikten sonra esas cümlenin noktalama işareti konulur.

UYARI: İki çizgi arasındaki açıklama cümleleri büyük harfle başlamaz:

Bir insanın -aradaki farka dikkat- gülümsemesine sebep olabilirsin ama ağlamasına neden olursun.

İki noktadan sonra cümle geliyor ise bu cümle büyük harf ile başlar; cümle değil de sıralama şeklinde virgüllü ifadeler geliyor ise bu ifadelerin ilki (özel isim değilse) küçük harfle başlar:

*Birkaç aydır durumumuz şöyle: **P**ara yok, huzur yok.*

*Pazardan alınacakları listeledim: **d**omates, salatalık, kabak, karpuz ve kavun.*

¹<https://www.tdk.gov.tr/kategori/icerik/yazim-kurallari/>

UYARI: Türkçede cümleler mümkün olduğunca rakam ile başlamaz ama rakam ile başlaması zorunlu cümlelerde rakamdan sonraki kelime özel isim değilse bu kelimenin ilk harfi küçük yazılır: *1985 doğumlu olduğunu mu söylüyorsun?*

Örnek niteliğindeki kelimelerle başlayan cümlede ilk harf büyük yazılır: *"Cep telefonu, tablet, bilgisayar, televizyon" gibi teknolojik aletlerin girmediği ev sayısı parmakla gösterilebilecek kadar azdır.*

"Bil-" fiilini tüm zamanlara çekimleyebilir misiniz?

2) Özel isimler büyük harfle başlar:

- İnsanların isimleri, soy isimleri ve takma isimleri büyük harfle başlar: *Mustafa Kemal Atatürk, Edip Cansever, Âşık Paşa, Erzurumlu Emrah, Aziz Sancar, William Shakespeare, Avnî (Fatih Sultan Mehmet), Server Bedi (Peyami Safa), Halikarnas Balıkcısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı) vb.*
- İnsanların isimlerinden önce veya sonra gelen lakaplar, rütbe isimleri, saygı ifadeleri ve ünvanlar büyük harfle başlar: *Megastar Tarkan, Of Aman Nalan, Deli Dumrul, Genç Osman; Veli Efendi, Yahya Bey, Sedef Hanım, Yarbay Songül Yakut, Orgeneral Kazım Orbay, Dr. Safiye Ali, Prof. Dr. Ufuk Demirkılıç vb.*
Akrabalık isimleri ile kurulan lakap veya ünvanlar büyük harfle başlar: *Dayı Kemal, Nene Hatun, Müslüm Baba, Hafize Ana vb.*

UYARI: Akrabalık bildiren kelimeler küçük harfle başlar:

Fatoş abla iftar yemeğine çağırdı.

Meral teyzemin bu aralar sağlığı pek iyi değil.

- Özel isim verilmeden o özel ismin yerine makam veya ünvan ismi söyleniyor ise bu makam veya ünvan büyük harfle başlar: *Bugün saha çalışmalarını görmek için Kaymakam Ali Rıza Özata geldi. İlk önce bizimle tanışan Kaymakam, ardından sahaya uğrayıp yapılan çalışmalar hakkında bilgi aldı.*
- Saygı bildiren sözlerden sonra gelen ve makam, mevki, ünvan bildiren kelimeler ile mektuplardaki ve resmî yazışmalardaki hitaplar büyük harfle başlar: *Sayın Rektör, Sayın Başkan, Sayın Vekil, Sayın Müdür; Sevgili Arkadaşım, Canım Kardeşim, Değerli Okurlar, Kıymetli Misafirler vb.*
- Hayvanlara verilen özel isimler büyük harfle başlar: *Sarman, Kartopu, Boncuk, Karabaş vb.*
- Millet, boy, oymak isimleri büyük harfle başlar: *Türk, Japon, Türkmen, Kırgız, Rus, İngiliz, Oğuz, Kayı, Avsar, Bayat vb.*
- Dil ve lehçe isimleri büyük harfle başlar: *Türkçe, Japonca, Rusça, İngilizce, Azerbaycan Türkçesi, Özbekçe, Kırgızca, Yakutça vb.*
- Devlet isimlerinin her kelimesi büyük harfle başlar: *Türkiye Cumhuriyeti, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Kırım Özerk Cumhuriyeti, Çin Halk Cumhuriyeti vb.*
- Din ve mezhep isimleri ile bunların mensuplarını bildiren kelimeler büyük harfle başlar: *Müslümanlık, Müslüman; Hristiyanlık, Hristiyan; Musevilik, Musevi;*

Yahudilik, Yahudi; Hanefilik, Hanefi; Katoliklik, Katolik; Ortodoksluk, Ortodoks; Budizm, Budist vb.

- Din ve mitoloji ile ilgili özel isimler büyük harfle başlar: *Tanrı, Allah, İlah, Azrail, Herkül, Afrodit, Osiris, Anu, Umay Ana vb.*

UYARI: “Tanrı, Allah, İlah” kelimeleri özel isim olarak kullanılmadıklarında küçük harfle başlar: *Eski Yunan tanrıları, müzik dünyasının ilahı vb.*

- Gezegen ve yıldız isimleri büyük harfle başlar: *Mars, Jüpiter, Dünya, Avcı Takımyıldızı (Orion), Halley Kuyruklu Yıldızı, Sirius Yıldızı vb.*

UYARI: “Dünya”, “güneş”, “ay” kelimeleri gezegen anlamı vermeyecek şekilde kullanılıyorsa küçük harfle başlar: *Sen benim dünyamsın...*

Hastanede dünyalar güzeli bir kız bebek gördüm.

Yüzü ay parçası gibi, maşallah!

Gidip en güneş almayan odayı mı buldun?

- Düşünce, hayat tarzı, felsefe, kültür, siyaset vb. anlamlar bildirdiğinde *doğu* ve *batı* sözlerinin ilk harfleri büyük yazılır: *Batı medeniyeti, Doğu mistisizmi vb.*

UYARI: Bu sözler yön bildirdiğinde küçük yazılır: *Ankara'nın doğusu, İzmir'in batısı vb.*

- Kıta, bölge, il, ilçe, köy, semt vb. yer isimleri büyük harfle başlar: *Kuzey Amerika, Afrika; Marmara, Doğu Anadolu; İstanbul, Marakeş; Foça, Çankaya; Ulupınar, Gerenköy; Maltepe, Tandoğan, Beşevler vb.*
- “Deniz”, “nehir”, “göl”, “dağ”, “geçit”, “kanal”, “boğaz” vb. tür bildiren isimlerin kendileri kullanılarak yer isimleri yazılacaksa bu tür isimleri, özel isme dâhil olur ve büyük harfle başlar: *Ege Denizi, Van Gölü, Erciyes Dağı, Avrupa Yakası, Büyük Menderes Nehri, Süveyş Kanalı, Zigana Geçidi, İstanbul Boğazı vb.*
- “Şehir”, “il”, “ilçe”, “köy” vb. yer isimleri kendileri kullanılarak yazılacaksa bu kelimeler özel isme dâhil olmaz ve küçük harfle yazılır: *Trabzon ili, Akçaabat ilçesi, Taşlıca köyü vb.*
“Mahalle”, “meydan”, “bulvar”, “cadde”, “sokak”, “apartman” vb. kelimelerinin kendileri kullanılarak yer isimleri yazılacaksa bu kelimeler özel isme dâhil olur ve büyük harfle başlar: *Yıldızevler Mahallesi, Sancaktepe Mahallesi, Atatürk Meydanı, Cumhuriyet Meydanı, Talatpaşa Bulvarı, Ziya Gökalp Bulvarı, Reşat Nuri Güntekin Caddesi, Plevne Caddesi, Beyaz Zambaklar Sokak, Büklüm Sokak, Başak Apartmanı, Lale Apartmanı vb.*
- Saray, köşk, yalı, hisar, han, kale, köprü, kule, anıt vb. yapı isimlerinin her kelimesi büyük harfle başlar: *Topkapı Sarayı, Pembe Köşk, Sait Halim Paşa Yalısı, Rumeli Hisarı, Pirinç Han, Galata Kulesi, Bodrum Kalesi, Osmangazi Köprüsü, Haliç Köprüsü, Orhun Abideleri, Zafer Anıtı vb.*

UYARI: Yer bildiren özel isimlerde kısaltmalı söyleyiş söz konusu olduğunda yer isminin ilk harfi büyük yazılır: *Saray'dan, Kale'yi, Köprü'nün, Kule'ye vb.*

Pandemi nedeniyle ertelenen İstanbul Maratonu bu yıl İstanbul Boğazı'nda gerçekleştirilecek. Bu maratona katılacak olan koşucular Boğaz'ı iki defa geçme fırsatı bulacak.

- Kurum, kuruluş ve kurul isimlerinin her kelimesi büyük harfle başlar: *Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Türkiye İstatistik Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Millî Kütüphane, Tarım İşleri Genel Müdürlüğü, Türk Tiyatroları Genel Müdürlüğü, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Türkiye Şeker Fabrikaları; Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi, Atatürk Anadolu Lisesi, Türk Kızılay Derneği, Radyo Televizyon Üst Kurulu, Türk Standartları Enstitüsü vb.*
- Kanun, tüzük, yönetmelik, yönerge, genelge isimlerinin her kelimesi büyük harfle başlar: *657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Tüzüğü, Turizm Bakanlığı Arşiv Hizmetleri Yönetmeliği, İller İdaresi Genel Müdürlüğü İmza Yetkileri Yönergesi, 2012-26 sayılı Türk Bayrağı Genelgesi vb.*

UYARI: Kurum, kuruluş, kurul, merkez, bakanlık, üniversite, fakülte, bölüm, kanun, tüzük, yönetmelik, makam vb. kelimeleri, asılları kastedildiğinde büyük harfle başlar:

Türk kanunlarında sınav yapma hakkı öncelikle Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezine verilmiştir. Özellikle yüksek katılım sayısına sahip sınavlar Merkezde hazırlanmaktadır.

2525 sayılı Soyadı Kanunu'na göre her Türk, öz adından başka, soyadını da taşımaya mecburdur. Bu durum, Kanun'un ilk maddesinde açıkça belirtilmiştir.

Türk Hava Kurumu, Türk havacılık sektörünün gelişimi için çalışan bir kurumdur. Kurban derisi bağışları ile Kuruma destek olmak mümkündür.

Kamu kurum ve kuruluşlarında yazışmalar, Resmi Yazışmalarda Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik esas alınarak yapılır. Bu Yönetmelik'in hükümlerini de Cumhurbaşkanı yürütür.

- Kitap, dergi, gazete ve sanat eserlerinin (tablo, heykel, beste vb.) her kelimesi büyük harfle başlar: *Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Yalnızız; Türk Kültürü, Milli Folklor; Kafka Okur, Resmî Gazete, Milliyet, Posta; Mona Lisa, İnci Küpeli Kız; Kurtarıcı İsa, Özgürlük Heykeli; Üç Kuruşluk Opera, Hamlet; Kuğu Gölü, Fındıkkıran; Gençlik Marşı, Ankara'nın Taşına Bak vb.*

UYARI: Özel isme dâhil olmayan “gazete”, “dergi”, “tablo”, “heykel” vb. kelimeleri küçük harfle yazılır:

Resmî Gazete

Hürriyet gazetesi

Ot Dergi

Varlık dergisi

Özgürlük Heykeli

Davut heykeli

UYARI: Kitap, makale, tiyatro eseri, beste; kurum, kuruluş vb.ye ait özel isimler yazılırken bu özel isimlerin sadece baş harfleri büyük, diğer harfleri küçük yazılıyor ise ve, ile, ya, veya, yahut, ki, da, de sözleriyle mı, mi, mu, mü soru eki küçük harfle yazılır: Aşk ve Gurur, Kerem ile Aslı, Vatan yahut Silistre, Ya Devlet Başa ya Kuzgun Leşe, Sen de mi Leyla; Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu vb.

Özel isimlerin tamamı büyük harflerle yazıldığında ise *ve, ile, ya, veya, yahut, ki, da, de* sözleriyle *mı, mi, mu, mü* soru eki büyük harfle yazılır: *AŞK VE GURUR, KEREM İLE ASLI, VATAN YAHUT SİLİSTRE, BANKACILIK DÜZENLEME VE DENETLEME KURUMU* vb.

- Ulusal, resmî ve dinî bayramlarla anma ve kutlama günlerinin isimleri büyük harfle başlar: *Cumhuriyet Bayramı, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı, Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı, Nevruz Bayramı, Miraç Kandili, Berat Gecesi; Anneler Günü, Babalar Günü, Öğretmenler Günü, Sevgililer Günü, Hayvanları Koruma Günü, Dünya Sağlık Günü, Dünya Tiyatro Günü, Lösemili Çocuklar Haftası, 14 Mart Tıp Bayramı, Hıdırellez* vb.
- Kurultay, bilgi şöleni (sempozyum), çalıştay, açık oturum vb. toplantıların isimlerinde her kelimenin ilk harfi büyük yazılır: *Büyük Türk Kurultayı, Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni, IV. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Başkentleri Bilgi Şöleni, Türkiye Yapay Zekâ İnisiyatifi 5. Yıl Çalıştayı* vb.
- Tarihi olay, çağ ve dönem isimleri büyük harfle başlar: *Kurtuluş Savaşı, Millî Mücadele Dönemi, Taş Devri, Paleolitik Çağ, İlk Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ, Yakın Çağ, Fetret Devri, Lale Devri, Cahiliye Dönemi, Buzul Dönemi, Servetifünun Dönemi, Tanzimat Dönemi, Millî Edebiyat Dönemi* vb.
- Özel isimlerden türetilen bütün kelimeler büyük harfle başlar ve bunlara gelen ekler kesme işareti ile ayrılmaz: *Türklük, Türkleşmek, Türkçe, Türkçü, Türkçülük, Avrupalı, Avrupalılaşmak, Asyalılık, Darvinci, Antepi, Urfalı, Ankaralı* vb.

UYARI: Para birimleri büyük harfle başlamaz: *lira, kuruş, avro, dolar, sterlin, pound, frank, kron, şilin, pezo, lired, manat, dinar, riyal* vb.

UYARI: Özel isimlerin yerine kullanılan "o" zamiri cümle içinde büyük harfle yazılmaz:

Maçta Ali Deniz'in kolu kırıldı. Kırılma anından hemen sonra o (Θ), acı dolu bir yüz ifadesiyle bana döndü.

Atatürk, III. Türk Dil Kurultayı'ndan sonra geometri kitabı yazmaya başladı. Bu değerli kitap, onun (Θ'nun) geometri terimlerine bulduğu Türkçe karşılıklar ile karşılaştığımız ilk kaynaktı.

- Yer, millet ve kişi isimleriyle kurulan birleşik kelimelerde sadece özel isimler büyük harfle başlar: *Antep fıstığı, Hindistan cevizi, İzmir üzümü, İngiliz anahtarı, Amerikan doları, Türk lirası, Japon gülü, Amasya elması, Malatya kayısı, Maraş dondurması, Van kedisi, Ankara keçisi* vb.

- 3) **Belirli bir tarih bildiren (içerisinde sayı barındıran) ay ve gün isimleri büyük harfle başlar; fakat belirli bir tarih (sayı) yoksa ay ve gün isimleri küçük harfle başlamalıdır:**

*Atatürk, 10 **K**asım 1938 **P**erşembe günü öldü. O nedenle millet olarak **k**asım aylarında kendimizi hüznü hissederiz.*

*Bu yıl caz festivali 2-4 **E**ylül'de yapılacaktır.*

*Anneler Günü genelde **m**ayıs ayının ikinci haftasında kutlanır. 2023'te Anneler Günü 14 **M**ayıs **P**azar gününe denk geliyor.*

- 4) **Dizeler büyük harfle başlar:**

Kahramanlık ne yalnız bir yükseliş demektir,

Ne de güneşler gibi parlayıp sönmektir.

Bunun için ölüme bir atılış gerekir.

Atıldıktan sonra da bir daha dönmektir...

(Hüseyin Nihal Atsız)

- 5) **Kitap, bildiri, makale vb.de ana başlıktaki kelimelerin tamamı, alt başlıktaki kelimelerin ise yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılır.**
- 6) **Kitap, dergi vb.de bulunan resim, çizelge, tablo vb.nin altında yer alan açıklayıcı yazılar büyük harfle başlar. Açıklayıcı yazı, cümle niteliğinde değilse sonuna nokta konmaz.**

1.2. Birleşik Kelimelerin Yazımı

Türkçede bazı kelimeler bir araya geldiklerinde yeni anlamlar kazanarak birleşik kelimeleri oluşturur ve bu yeni anlamlara göre bu kelimelerin yazılışları değişir; bazıları ayrı yazılırken bazıları bitişik yazılır. Kuralları ise şöyledir:

- 1) **Ayrı Yazılan Birleşik Kelimeler:**

- a) İlk kelimesinde herhangi bir ses olayı olmayan (ses düşmesine veya türemesine uğramayan) “*etmek*”, “*edilmek*”, “*eylemek*”, “*olmak*”, “*olunmak*” yardımcı fiilli birleşik kelimeler ayrı yazılır: *baş etmek, fark etmek / fark edilmek, terk etmek / terk edilmek, kabul etmek / kabul eylemek / kabul edilmek, yok etmek / yok edilmek / yok olmak, arz etmek, farz etmek / farz olmak / farz olunmak vb.*

UYARI: Türkçede en çok yanlış yazılan yardımcı fiil örneklerinden birine “sağ ol” ifadesinin yazımında rastlanmaktadır. Yukarıdaki kurala göre “sağ” kelimesi hiçbir ses olayına maruz kalmadığı için “olmak” yardımcı fiili, “sağ”dan ayrı yazılmalıdır:

“Yardıma için sağ ol!”   sağol

- b) Birleşik kelimeyi oluşturan kelimelerin ikincisi veya hiçbiri anlam değişikliğine uğramıyorsa ayrı yazılır:

- Hayvan Türleri: *çalı kuşu, deve kuşu, muhabbet kuşu, ateş böceği, cırcır böceği, hamam böceği, ipek böceği, at sineği, dağ keçisi, bal arısı, yaban domuzu vb.*

köpek balığı (Köpek mi? Hayır. Balık mı? Evet. Bu durumda ikinci kelimenin anlamı değişmemiştir ve bu birleşik kelime ayrı yazılmalıdır.)

- Bitki Türleri: *çörek otu, eğrelti otu, yer elması, kuş üzümü, at kestanesi, çam fıstığı, kayısı kurusu, şeker pancarı, kuru fasulye, yaban gülü vb.*

kuru yemiş (Ülkemizin dört bir yanındaki kuru yemişi tabelalarında dahi yanlış yazan bu kelimenin yazım mantığı şöyledir: Kuru mu? Evet. Yemiş mi? Evet. Bu durumda her iki kelime de anlamını korumuştur ve bu birleşik kelime ayrı yazılmalıdır.)

UYARI: Türk Dil Kurumu şu üç kullanım özelliği için uyarı vermiştir: “Çiçek” dışında anlamlar taşıyan *baklaçiçeği* (renk), *narçiçeği* (renk), *suçiçeği* (hastalık); “ot” dışında anlamlar taşıyan *ağızotu* (barut), *sıçanotu* (arsenik); ses düşmesine uğramış olan “*çöreotu*” ve yazımı gelenekleşmiş olan “*semizotu*”, “*dereotu*” **bitişik** yazılır.

- Nesne, Eşya veya Alet İsimlerinden Biri ile Kurulanlar: *böbrek taşı, dikili taş, lüle taşı, cep sözlüğü, el sabunu, masa örtüsü, el kitabı, dolma kalem, dönme dolap vb.*
- Yol ve Ulaşım ile İlgili Olanlar: *çevre yolu, deniz yolu, hava yolu, kara yolu, keçi yolu vb.*
- Durum, Olgu ve Olay Bildirenler: *açık öğretim, ana dili, baş ağrısı* (hastalık), *baş dönmesi, çıkış yolu, görev başı, iş başı, iş birliği, iş bölümü, iş gücü, iş günü, iş yeri, madde başı, yer çekimi vb.*
- “Bilim” ve “Bilgi” Kelimeleriyle Kurulanlar: *bitki bilimi, dil bilimi, gök bilimi, halk bilimi, ruh bilimi, veri bilimi; dil bilgisi, halk bilgisi, hayat bilgisi, ses bilgisi, şekil bilgisi vb.*
- “Yuvar” ve “Küre” Kelimeleriyle Kurulanlar: *göz yuvarı, yer yuvarı, su küre, yarı küre, yarım küre vb.*
- Yiyecek veya İçecek İsimlerinden Biriyle Kurulanlar: *su böreği, badem yağı, maden suyu, beyaz peynir, süzme yoğurt, siyah zeytin, acı badem kurabiyesi, kestane şekeri, balık yumurtası, çiğ köfte, içli köfte, dolma biber, sivri biber vb.*

UYARI: Biber ve zeytin isimlerinin birleşik yazımı da Türkçede çok fazla hata yapılan yazımlardandır. Burada dikkat edilmesi gereken, bu birleşik isimlerin bitki biliminde bir tür ismi olup olmadıklarıdır; çünkü tür isimlerinin yazımında bitişik kelime şeklinde ilgili literatüre (kaynaklara) girme ve kalıplaşma söz konusudur: *kırmızıbiber* (*patlıcangillerden bir biber türü*), *karabiber* (*zeytinsi, meyvelerinin tanesi yuvarlak, tırmanıcı bir bitki*) vb. TDK’nin 2023 yılında yaptığı değişikliklerle birlikte *yeşil biber* ile *yeşil zeytin* isimleri ise istisnai olarak ayrı yazılmaya başlanmıştır.

- Gök Cisimleri: *Kutup Yıldızı, kuyruklu yıldız, kızıl gezegen, gök taşı, meteor taşı, toz bulutu vb.*
- Organ veya Organ Yerine Geçen Kelimelerden Biriyle Kurulanlar: *kürek kemiği, serçe parmak, azı dişi, süt dişi, safra kesesi, takma diş, kepçe kulak, karga burun vb.*
- Benzetme Yoluyla İnsanın Bir Niteliğini Anlatmak Üzere Bitki, Hayvan ve Nesne İsimleriyle Kurulanlar: *çetin ceviz, çöpsüz üzüm, eski kurt, sarı çıyan, eski toprak, eski tüfek, sapsız balta, demir yumruk, kirli çıkı vb.*

- Zamanla İlgili Olanlar: *gece yarısı, gün dönümü, gün ortası, hafta başı, hafta içi, hafta sonu, hafta arası, sabah akşam, sabaha karşı, öğle arası, akşam akşam, akşama kadar, ay başı, ay sonu vb.*
- c) Sıfat-fiil eklerinden “-r / -ar / -er”, “-maz / -mez” ve “-an / -en” ile yapılan sıfat tamlaması yapısındaki birleşik kelimeler ayrı yazılır: *bakar kör, çalar saat, güler yüz, yazar kasa, koşar adım, çıkmaz sokak, görünmez kaza, tükenmez kalem, kapanmaz yara, uçan daire, gülen surat, yürüyen merdiven vb.*
- ç) İçerisinde “renk” kelimesi geçen, renklerden birinin ismi ile kurulan veya renk tonu bildiren birleşik kelimeler ayrı yazılır: *altın rengi, bakır rengi, çivit rengi, gümüş rengi, krem rengi; alev kırmızısı, gece mavisini, limon sarısı, zümrüt yeşili, demir kırmızı; açık mavi, koyu yeşil, kirlili sarı vb.*

UYARI: “Kahverengi” kelimesi, geleneksel olarak bitişik yazılan kural dışıdır (istisna).

- d) Yer belirten “batı”, “doğu”, “güney”, “kuzey”, “güneybatı”, “güneydoğu”, “kuzeybatı”, “kuzeydoğu”, “aşağı”, “yukarı”, “orta”, “iç”, “yakın”, “uzak” kelimeleri ile kurulan birleşik kelimeler ayrı yazılır: *Doğu Anadolu, Batı Karadeniz, Güneydoğu Anadolu, Aşağı Ayrancı, Yukarı İçmeler, Orta Asya, Orta Doğu, İç Ege, İç Anadolu, Yakın Doğu, Uzak Doğu vb.*
- e) *Mahalle, bulvar, cadde, sokak, ilçe, köy vb.* yer ve kuruluş isimleri, kişi isimleri ile oluşturuluyorsa -sondaki ünvanlar dışında- bu birleşik kelimeler ayrı yazılır: *Mareşal Fevzi Çakmak Mahallesi, İsmet İnönü Bulvarı; Uğur Mumcu Caddesi, Ahmet Rasim Sokağı, Gazi Osmanpaşa, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Mustafa Kemalpaşa Ortaokulu vb.*
- f) “Dış”, “iç”, “sıra” kelimeleri ile oluşturulan birleşik kelime ve terimler ayrı yazılır: *ahlak dışı, çağ dışı, çevrim dışı, din dışı, kanun dışı, kural dışı, mantık dışı, olağan dışı, oyun dışı, yasa dışı, yurt dışı; avuç içi, ceviz içi, çevrim içi, hafta içi, yurt içi; akli sıra, ardı sıra, peşi sıra, yanı sıra vb.*
- g) “Alt” ve “üst” kelimelerinin somut anlamda kullanıldığı birleşik kelimeler ve terimler ayrı yazılır: *deniz altı, su altı, koltuk altı, yer altı (yerin, yüzeyin altı), göz altı (gözün alt bölümü), böbrek üstü bezi, diz üstü (boyu dizin üstünde), tepe üstü (tepenin zirvesi) vb.*
- h) “Alt”, “üst”, “ana”, “ön”, “art”, “arka”, “yan”, “karşı”, “iç”, “dış”, “orta”, “büyük”, “küçük”, “sağ”, “sol”, “peşin”, “bir”, “iki”, “tek”, “çok”, “çift” kelimelerinin başta getirilmesiyle oluşturulan birleşik kelime ve terimler ayrı yazılır: *alt yazı, alt geçit, üst kat, üst geçit, ana bilim dalı, ana baba, ana dil, ana dili, ana kara, ön ayak (hayvan), ön seçim, ön söz, ön yargı, art niyet, yan etki; karşı akın, iç savaş, dış borç, orta oyunu; büyük harf, küçük harf, sağ bek, sol bek, peşin cevap, peşin hüküm, bir hücreli, iki anlamlı, iki katlı, tek eşli, tek hücreli, çok eşli, çok hücreli, çift camlı, çift dikiş vb.*

2) Bitişik Yazılan Birleşik Kelimeler:

- Ses düşmesine uğrayan birleşik kelimeler bitişik yazılır: *kahve altı* > *kahvaltı*, *kayın ana* > *kaynana*, *cuma ertesi* > *cumartesi*, *ne asıl* > *nasıl*, *biri biri* > *birbiri* vb.
- Arapçadan dilimize geçen tek heceli kökler “*etmek*”, “*edilmek*”, “*eylemek*”, “*olmak*”, “*olunmak*” yardımcı fiilleriyle birleşirken ses düşmesi, ses değişmesi veya ses türemesi meydana geliyor ise bu birleşik kelimeler bitişik yazılır: *affetmek*, *bahsetmek*, *emretmek*, *hissetmek*, *kaybolmak*, *menetmek* / *menedilmek* / *menolunmak*, *nakletmek*, *reddetmek*, *şükretmek*, *zannetmek*, *zulmetmek* vb.
- Birleşik kelimeyi oluşturan kelimelerin her ikisi veya sadece ikincisi anlam değişikliğine uğruvorsa bu birleşik kelimeler bitişik yazılır:
  - ◆ Hayvan Türleri: *danaburnu* (*böcek*), *karadul* (*örümcek*), *karafatma* (*böcek*), *sarıkanat* (*balık*), *yalıçapkını* (*kuş*), *yeşilbaş* (*ördek*) vb.
tahtakurusu (Tahta mı? Hayır. Kuru mu? Hayır. Bu durumda her iki kelime de anlam değişikliğine uğradığı için bu böcek türünün adı bitişik yazılır.)
  - ◆ Bitki Türleri: *akşamsefası*, *aslanağzı*, *ayşekadın* (*fasulye*), *camgüzeli*, *civanperçemi*, *hanımeli*, *keçiboynuzu*, *kuşburnu*, *katırturnağı*, *öküzgözü* vb.
  - ◆ Hastalık Türleri: *itdirseği* (*arpacık*), *kabakulak*, *suçiçeği* vb.
  - ◆ Nesne, Eşya veya Alet Türleri: *kargaburnu* (*alet*), *kedigözü* (*lamba*) vb.
  - ◆ Biçim, Tarz, Motif vb. Türleri: *balıksırtı* (*desen*), *koçboynuzu* / *elibelinde* / *eliböğründe* (*motif*) vb.
  - ◆ Yiyecek Türleri: *alinazık* (*kebab*), *kadınbudu* (*köfte*), *tavukgöğsü* (*tatlı*), *bülbülyuvası* (*tatlı*) vb.
  - ◆ Oyun Türleri: *beştaş*, *dokuztaş*, *ellibir*, *üçtaş* vb.
  - ◆ Gök Cisimleri: *Büyükayı* (*yıldız kümesi*), *Demirkazık* (*yıldız*), *Küçükayı* (*yıldız kümesi*), *Samanyolu* (*yıldız kümesi*) vb.
  - ◆ Renk İsimleri: *camgöbeği*, *fildişi*, *gülkurusu*, *kavuniçi*, *narçiçeği*, *vişneçürüğü*, *yavruağzı* vb.

UYARI: Renk isimlerinden biriyle kurulan bitki, hayvan veya hastalık isimleri de bitişik yazılır: akçaağaç, karadut, alabalık, bozayı; karadut, mavihastalık vb.

- ◆ “Kızı” veya “Oğlu” Kelimeleri Gelenler: *elkızı*, *eloğlu*, *çapanoğlu*, *hinoğlulin*, *Beyoğlu* vb.

UYARI: Türkçede, her iki kelimesi de anlamını koruduğu halde gelenekselleşmiş olarak bitişik yazılan kelimeler mevcuttur:

- ◇ “Baş” sözüyle oluşturulan sıfat tamlamaları: *başbakan*, *başçavuş*, *başhekim*, *başhemşire*, *başkahraman*, *başkent*, *başkomutan*, *başköşe*, *başmüfettiş*, *başöğretmen*, *başparmak*, *başrol*, *başsavcı*, *başvekil* vb.
- ◇ “Bir topluluğun yöneticisi” anlamındaki “başı” sözüyle oluşturulan belirtisiz isim tamlamaları: *aşçıbaşı*, *binbaşı*, *bölükbaşı*, *elebaşı*, *hekimbaşı*, *müneccimbaşı*, *onbaşı*, *oymakbaşı*, *ustabaşı*, *yüzbaşı* vb.
- ◇ “Ağa”, “baba”, “bey”, “efendi”, “hanım”, “nine” vb. sözlerle kurulan birleşik kelimeler: *ağababa*, *ağabey*, *beyefendi*, *efendibaba*, *hanımanne*, *hanımefendi*, *hacıağa*, *kadinnine*, *paşababa* vb.
- ◇ Belirsizlik sıfat ve zamirlerinden “biraz”, “birçok”, “birçoğu”, “birkaç”, “birkaçı”, “birtakım”, “herhangi”, “hiçbir”, “hiçbiri” de gelenekleşmiş olarak bitişik yazılır.

- “-a, -e, -ı, -i, -u, -ü” zarf fiil ekleri ve “bilmek”, “vermek”, “kalmak”, “durmak”, “gelmek” ve “yazmak” fiilleriyle yapılan tasvirî fiiller bitişik yazılır: *gülebilmek, düşünebilmek, seyredilebilmek, alıvermek, güçlenivermek, gülüvermek, bakakalmak, kalakalmak, uyuyakalmak, gidedurmak, çıkagelmek, süregelmek, düşeyazmak, öleyazmak vb.*
- İki kelimesinden biri veya her iki kelimesi birden emir kipiyle kurulan birleşik fiiller bitişik yazılır: *ateşkes, çalçene, çekyat, gelberi (tırmık), gelgit, kapkaç, örtbas, tutkal, yapboz, yazboz vb.*
- İkinci kelimesinin sonuna “-an / -en”, “-r / -ar / -er / -ır / -ir”, “-maz / -mez” ve “-mış / -miş” sıfat fiil ekleri getirilerek kurulan birleşik kelimeler bitişik yazılır: *cankurtaran, çöpçatan, dalgakıran, gökdelen, vatansever, basınçölçer, değerbilmez, hacıyatmaz, kadırbilmez, kuşkonmaz, külyutmaz, tanrıtanımaz, varyemez; çokbilmiş, güngörmüş vb.*
- İkinci kelimesi “-dı / -di / -du / -dü, -tı / -ti / -tu / -tü” kalıplaşmış belirli geçmiş zaman ekleriyle kurulan birleşik kelimeler bitişik yazılır: *albastı, çitkırıldım, gecekodu, hünkârbeğendi, imambayıldı, külbastı, mirasyedi, papazkaçtı, serdengeçti, şıpsevdi vb.*
- Her iki kelimesi de “-dı, -di / -du / -dü, -tı / -ti / -tu / -tü” belirli geçmiş zaman veya “-r / -ar / -er” geniş zaman eklerini alan ve kalıplaşmış bulunan birleşik kelimeler bitişik yazılır: *dedikodu, kaptıkaçtı, oldubitti, biçerdöver, konargöçer, okuryazar, uyurgezer, yanardöner, vurdumduymaz* (“-maz”: geniş zamanın olumsuzu) vb.
- “Alt” ve “üst” kelimelerinin somut anlamda kullanılmadığı birleşik kelimeler bitişik yazılır: *ayakaltı, bilinçaltı, gözaltı (gözetim), şuuraltı; akşamüstü, arkaüstü, ayaküstü, dizüstü (bilgisayar), gerçeküstü, insanüstü, kalburüstü, masaüstü (bilgisayar), olağanüstü, öğleüstü, öğleüzeri, sırtüstü, suçüstü, yolüstü, yüzüstü; akşamüzeri, ayaküzeri, bayramüzeri, ikindiüzeri vb.*
- İki veya daha fazla kelimenin birleşmesinden oluşan insan isimleri, soy isimleri ve lakaplar bitişik yazılır: *Alparslan, Esengül, Nurdan, Merdol, Şengül, Gülnur, Tanyeli; Atatürk, Gökalp, Demirok, Kızılot, Yurtseven; Boynueğri Mehmet Paşa, Dalbatan Mustafa Paşa, Tabanyası Mehmet Paşa, Yedisekiz Hasan Paşa vb.*
- İki veya daha çok kelimededen oluşan il, ilçe, semt vb. yer isimleri bitişik yazılır: *Adıyaman, Afyonkarahisar, Kırıkkale, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Lüleburgaz, Sulukule, Nişantaşı vb.*
- İçerisinde “şehir”, “kent”, “köy”, “mahalle”, “dağ”, “tepe”, “deniz”, “göl”, “ırmak”, “su”, “çay”, “dere” vb. kelimeleri geçen yer isimleri bitişik yazılır: *Eskişehir, Kırşehir, Batıkent, Bilkent, Alibeyköy, Kadıköy, Ümitköy, Yenimahalle, Emirdağ, Uludağ, Kocatepe, Gayrettepe, Akdeniz, Karadeniz, Kızıldeniz, Karagöl, Acıgöl, Kızılırmak, Yeşilirmak, Kavaklıdere, Hatundere, Karacasu, Güneysu, Yedisu, Akçay, Duruçay, Kocapınar, Ulupınar vb.*
- İnsanların isimlerinden ve ünvanlarından oluşan mahalle, meydan, köy vb. yer ve kuruluş isimlerinde, ünvan kelimesi sonda ise gelenekleşmiş olarak bitişik yazılır: *Bayrampaşa, Nasuhpaşa, Kemalpaşa, Talatpaşa, Gazi Osmanpaşa, Ertuğrulgazi, Orhangazi, Osmangazi, Karacabey, Necatibey, Cihanbey, Süleymanbey vb.*
- Ara yönler bitişik yazılır: *güneydoğu, güneybatı, kuzeydoğu, kuzeybatı.*

- “Ev” kelimesiyle kurulan birleşik kelimeler bitişik yazılır: *aşevi, babaevi, bakımevi, basımevi, dikimevi, doğumevi, düşünlerevi, gözlemevi, huzurevi, kesimevi, kitabevi, konukevi, orduevi, öğretmenevi, polisevi, radyoevi, yayınevi vb.*
- “Hane”, “name”, “zade” kelimeleriyle kurulan birleşik kelimeler bitişik yazılır: *ameliyathane, batakhane, dershane, kahvehane, tophane, yazıhane, beyanname, kanunname, muvafakatname, seyahatname, şartname, talimatname, amcazade, asilzade, beyzade, dayızade, şehzade, teyzezade vb.*
- Sonu “-zede” ile biten birleşik kelimeler bitişik yazılır: *afetzedede, depremzedede, felaketzedede, kazazedede vb.*
- Farsça kurala göre oluşturulan birleşik kelimeler bitişik yazılır: *ciğerpare, çarşamba (çār+şenbe), ehlibeyit, gayrimenkul, gayrimeşru, hamdüsena, Kuvayımilliye, lafügüzaf, Misakımillî, suikast, şekerpare, yekpare vb.*
- Arapça kurala göre oluşturulan birleşik kelimeler bitişik yazılır: *binaenaleyh, darülaceze, darülfünun, fevkalade, hıfzıssıhha, şeyhülislam, aleykümselam, bismillah, inşallah, maşallah, velhasılıkelam vb.*
- Müzikte kullanılan makam isimleri bitişik yazılır. Cümle başına gelmedikleri sürece baş harfleri de küçüktür: *acemkürdî, bayatıaraban, hisarbuselik, kürdilihicazkâr, sultanıyegâh vb.*
Eğer usul ismi bir sıfat ile oluşturuluyorsa bu usulün ismi ayrı yazılır: *ağır aksak, ikiz aksak, yürük aksak, yürük semai vb.*
- Kanunda bitişik geçen veya bitişik olarak tescil ettirilmiş olan kuruluş isimleri bitişik yazılır: *İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Karayolları Genel Müdürlüğü, Yükseköğretim Kurulu, Açıköğretim Fakültesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi vb.*

1.3. İkilemelerin Yazımı

Türkçede ikilemeler, ek alıp almadıklarına bakılmaksızın, ayrı yazılır:

farklı farklı, boş boş, lapa lapa, yavaş yavaş, küçük küçük, pis pis, bağıra bağıra, güle güle, baka baka, yana döne, tıka basa, ara sıra, kırık dökük, salkım saçak, doğru dürüst, saçma sapan, iyi kötü, baş başa, başa baş, baştan başa, göz göze, göze göz, eşe dosta yan yana, el ele, kafa kafaya, art arda, iç içe, günden güne ...

UYARI: *bire bir* (aynı, tıpkı; ölçüsü, miktarı eşit; karşılıklı, yüz yüze)
birebir (etkisi kesin olan; istenildiği gibi, uygun)

Türk Dil Kurumu, “m” ile yapılan ikilemelerin de ayrı yazılması gerektiğini belirtmiştir: *oyuncak moyuncak, ev mev, cam mam, kedi medi, göz möz, nazar mazar ...*

1.4. Soru Eki “mı, mi, mu, mü”nün Yazımı

Bu ek Türkçede, soru anlamı taşımasa dahi, getirildiği kelimedden ayrı yazılır ve getirildiği kelime ile birlikte ünlü uyumuna girer:

Şu çocuğun boyu uzun mu?

Sütçü bu sokağa da gelir mi?
Gördün mü başımıza gelenleri?
Babanız sizi terk mi etti?
Şirin mi şirin bir kedi yavrusu bahçeye girmiş.
Günü geldi mi borcunu ödemek zorundasın.
Şöyle bir ters ters baktı mı susup otururduk.

1.5. Bağlaç Olan “ki” ile Aitlik Eki Olan “-ki”nin Yazımı

Yazılı anlatım esnasında en sık yanlış yapılan, Türkçe eğitimi almış kişilerin kafalarında bir türlü oturtamadıkları konulardan biri, “ki”nin ayrı mı yoksa bitişik mi yazılması gerektiği konusudur.

Öncelikle bilinmesi gereken, Türkçede bağlaçların zaten ayrı yazıldığıdır; ekler ise, adı üzerinde, kelimeye “ek”lenmek zorundadır yani anlatımın doğru olabilmesi için kelimenin kullanılacak olan eke mutlaka ihtiyacı vardır. O ek olmadan, o kelime anlamsız kalır ve anlatım bozukluğu oluşur; bu sebeple de ekin kelimeye bitişmesi gerekir. O hâlde, bağlaç olan “ki” ayrı, “bir şeye/birine ait” anlamı veren aitlik eki “-ki” bitişik yazılmalıdır.

Kolundaki bileziği kimin aldığını bilmiyorum ki.
Dükkü semt pazarı o kadar pahalıydı ki...
Odadaki dağınıklığı düzelttin mi ki dışarı çıkıyorsun?
Tabii ki de tezgahdaki bardağı ben kırmadım.
Seni öyle özledim ki, bir an önce görebilmek için yarınki ilk uçağa bilet aldım.

Fakat kalıplaşmış olarak bitişik yazılan “ki” bağlaçlarını da bilmek ve bunların yazımlarına dikkat etmek gerekir: *sanki, oysaki, mademki, belki, meğerki, hâlbuki, çünkü, illaki...* Bu kalıplaşmış bitişik bağlaçlar, daha kolay hatırlanabilsin diye, okullarda ve dershanelerde bir kodlama metodu ile öğretilmektedir ve bu metot yüzünden öğrenciler doğru yazımında “ki” bağlacı ayrı yazılması gereken “*eğer ki*”yi de bitişik yazmaktadır (*feğerki*).

1.6. Bağlaç Olan “da/de” ile Bulunma Hâli Eki Olan “-da/-de”nin Yazımı

Bir önceki ara başlıkta anlattığımız yazım mantığı bu ara başlıkta da geçerlidir. Bağlaç olan “da/de” ayrı yazılır; bu bağlacın “ta/te” şeklinde yazımı yoktur. İsmi hâl eklerinden bulunma hâli eki olan “-da/-de” ise bitişik yazılır çünkü kelimenin bu eke mutlaka ihtiyacı vardır; bu ekin “-ta/te” şeklinde yazımı mevcuttur.

Fırındaki yemeğin altı da üstü de çok iyi pişmeli.
Gözümde bir pul kadar değer yok da sen ailene dua et.
Bu dünyada da ahirette de iki elim yakanda.
İlkokulda beraber okuduğum Ceren de doğum gününe gelecek.

(Son örnek cümlede özel ada gelen “de” bağlacının ayrı yazıldığına ama burada kesme işareti kullanılmadığına dikkat edilmelidir.)

Türkçede “*ya da*”nın da her zaman ayrı yazıldığını unutmamak gerekir.

1.7. Bağlaç veya Edat Görevindeki “ile”nin Yazımı

Bağlaç veya edat görevinde kullanılan “ile”, iki kelime arasına ayrı veya bitişik olarak getirilebilir; bitişik olarak getirildiği kelime ile beraber ünlü uyumuna girer:

Annesi ile/annesiyle babası ayrı olduğu için Selim, babası ile/babasıyla kalıyor.
Özge ile/Özge'yle karşılaşırsanız selam söyleyin.
Cemal Süreya ile/Cemal Süreya'yla oturup sohbet etmek isterdim.

1.8. Ek Fiilin Yazımı

Türkçede ek fiiller “**idi**”, “**imiş**”, “**ise**” şeklindedir ve bu fiiller, ayrı yazılabildikleri gibi bitişik de yazılabilir.

*Bir dilim ekmeğe muhtaç **idi**/muhtaçtı.*

*Yapabildiğimin en iyisi bu **idi**/buydu.*

*“Ben Sana Teşekkür Ederim”, Ülkü Tamer’in şiiri **imiş**/şiiriymiş.*

*Balıklar o kadar taze ki, hepsi hâlen canlı **imiş**/canlıymiş gibi görünüyor.*

*Bu telefon kimin **ise**/kiminse gelsin alsın; burada unutulmuş.*

*Sesi buraya kadar geliyor **ise**/geliyorsa öfkeden deliye dönmüş olmalı.*

Bu ara başlık altında verilmesi gereken eklerden biri de, kelimelere kendi ince ünlüsü ile eklenebilen veya ayrı olarak kelimelerin sonuna getirilebilen “**iken**”dir. Kendisinden önceki kelimeye eklendiği zaman “iken”in sesli harflerinde bir değişiklik olmadığı için bu ek, büyük ünlü uyumuna uymaz.

*Ben burada deli gibi çalışıyor **iken**/çalışıyorken sen nasıl uyuyabiliyorsun?*

*Fotoğraf albümünü karıştırır **iken**/karıştırırken bu fotoğraf elime geçti.*

*O daha hayatta **iken**/hayattayken ona ait olan malları paylaşmak ne ayıp!*

*Biz evde yok **iken**/yokken kargo gelecek olursa kargomuzu komşuya bıraksın.*

*Seksenlerde bilim kurgu **iken**/kurguyken iki binlerde neredeyse gerçek oldu.*

1.9. Alıntı Kelimelerin Yazımı

Türkçeye Batılı dillerden giren kelimeler Türkçede bazı kurallara tabidir:

- a) Kelimenin ilk iki harfi sessiz harf ise bu iki sessiz harfin arasına sesli harf gelmez: *broşür, dram, Fransız, gramofon, Hristiyan, kravat, plak, plaj, platform, prens, priz, problem, slogan, spesiyal, spor, staj, travma, tren vb.*

NOT: İki sessiz harfin aynı hecede yan yana gelmesini engellemek için ilk iki harfi sessiz harf olan Batılı kelimelerin bazılarında, ilk sessiz harf başka bir hece oluşturacak şekilde, kelimelerin sesli harflerine uygun olarak, birer sesli harf getirilmiştir: *i-skele, İ-skoç, i-stasyon, i-şporta, u-skumru vb.*

- b) Kelimenin içerisinde yan yana gelen iki veya daha fazla sessiz harf var ise bu sessiz harflerin arasına sesli harf gelmez: *antrenman, aktris, astronot, banknot, elektronik, endüstri, kontratak, otokontrol, sürpriz, transfer vb.*

- c) Kelimenin son iki harfi sessiz harf ise bu iki sessiz harfin arasına sesli harf gelmez: *alarm, ambulans, artist, asfalt, boks, dans, faks, film, golf, greyfurt, nüans, pasaport, performans, standart, şort, reform, risk, tişört, turizm vb.*

- ç) Kelimenin içerisindeki veya sonundaki “g” sessiz harfi korunur: *bagaj, brifing, diyalog, holding, jaguar, legal, lig, miting, monografi, morg, negatif, organ, organizasyon, paragraf, pedagoğ, program, puding, yoga vb.*

NOT: *Fotoğraf ve topoğraf* kelimelerinde *g>ğ* değişimi meydana gelmiştir.

- d) Türk Dil Kurumu, Türkçeye girmiş olan Batı kökenli terimler, deyimler, özlü sözler vb.nin özgünlüklerini korumaları gerektiğini belirterek iki madde ile bunların yazım kurallarını örneklendirmiştir:

d.1) Bilim, sanat ve uzmanlık terimleri: *candida (“bir çeşit mantar”- tıp), internet (bilişim), dogma (felsefe), andante (müzik), monolog (tiyatro), oeuvre [(uüvra) “bir sanatçının tüm eserleri”- sanat], fahrenheit (fizik), dorsal (“sırt”- biyoloji) vb.*

d.2) Latin yazı sistemini kullanan dillerden alınan deyim ve sözler: *veni, vidi, vici (geldim, gördüm, yendim); to be or not to be (olmak ya da olmamak); carpe diem (anı yaşa); je pense donc je suis (düşünüyorum, öyleyse varım); el amor es ciego (aşkın gözü kördür) vb.*

3.	3. <i>ncü</i>		
3'üncü	3' <i>ncü</i>	3. <i>üncü</i>	
üçüncü	3. <i>'ncü</i>	3. <i>'üncü</i>	vb.

- 6) Ders kitaplarında dahi yazımları yanlış olan ve kuralı neredeyse hiç bilinmeyen, sayılarla ilgili bir yazım yanlış da üleştirme sayılarının yazımında görülmektedir. Üleştirme sayıları yazılırken rakamla değil harflerle yazılır:

2' <i>şer</i> 2' <i>şer</i>	ikişer ikişer
10' <i>ar</i> 10' <i>ar</i>	onar onar
100' <i>er</i> 100' <i>er</i>	yüzer yüzer

- 7) Pay ile paydası bölü işareti ile ayrılan bayağı kesirlere getirilen ekler paydasının (alttaki sayının) okunuşuna göre ek alır:

1/4'ü (bir bölü dördü)	1/4'i (dörtte biri)
6/32'si (altı bölü otuz ikisi)	6/32'si (otuz ikide altısı)

- 8) Türkçede cümleler, bir zorunluluk olmadıkça rakam ile başlamamalıdır. Örneğin, “2022 yılı enflasyon oranı ...” yerine “Enflasyon oranı 2022 yılında ...” şeklinde cümleye başlanması uygundur.

1.11. Kısaltmaların Yazımı

Kısaltmalar ile ilgili yazım kurallarını sınıflandırarak öğrenmek daha kolaydır. Sınıflandırmanın ilk maddesi yalnızca büyük harfli kısaltmalar, ikinci maddesi yalnızca küçük harfli ve sonuna nokta konulmayan kısaltmalar, son maddesi ise sonuna nokta konulan kısaltmalar şeklinde verilebilir:

- a) **Yalnızca Büyük Harfli Kısaltmalar:** Ülke, kurum, kuruluş, kitap, dergi ve ana ve ara yön isimleri yalnızca baş harflerinin büyük yazılması şeklinde kısaltılır ve bu kısaltmalarda nokta kullanılmaz. Bu kısaltmalara, son harfin söylenişine göre ek getirilir.

ABD (Amerika Birleşik Devletleri)	AYM (Anayasa Mahkemesi)
AB (Avrupa Birliği; Adalet Bakanlığı)	EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü)
BAE (Birleşik Arap Emirlikleri)	SSK (Sosyal Sigortalar Kurumu)
DLT (Dîvânü Lugâti 't-Türk)	K (kuzey)
TEBD (Türk Eğitim Bilimleri Dergisi)	GD (güneydoğu)

Ek almış hâlleri “ABD'yi”, “AYM'nin”, “DLT'de”, “SSK'ye”, “GD'den” ... şeklindedir.

Bazı büyük harfli kısaltmalarda, kısaltılan kelimelerin sadece baş harfinin değil birkaç harfinin daha alınarak kısaltmanın kelime haline getirildiği görülür. Bu kısaltmalara, yeni oluşturulmuş kelimenin söylenişine göre ek getirilir.

HAVAŞ (Hava Alanları ve Yer Hizmetleri Genel Müdürlüğü)
KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı)
TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu)
YURTKUR (Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu)

Ek almış hâlleri “HAVAŞ'a”, “KOSGEB'den”, “TÜBİTAK'ta”, “YURTKUR'un” ... şeklindedir.

UYARI: **T.C.** (Türkiye Cumhuriyeti) ve **T.** (Türkçe) kısaltmaları, nokta kullanılarak yapılan istisnai büyük harfli kısaltmalardır. **TL** (Türk lirası), **TM** (Türk malı), **TR** (Türkiye), **TSİ** (Türkiye saati ile), **TT** (Türkiye Türkçesi) ise büyük harfle ve noktasız olarak yazılmaktadır.

- b) **Yalnızca Küçük Harfli ve Sonuna Nokta Konulmayan Kısaltmalar:** Bu kısaltmalar, uluslararası kullanıma sahip olan ölçü birimlerini içerir. Bu kısaltmalara ek getirilmek istendiğinde kısaltılmamış hâli gibi okunarak o hâle göre ek getirilir.

<i>m</i> (metre)	- m'ye, m'yi, m'de, m'den -
<i>cm</i> (santimetre)	- cm'ye, cm'yi, cm'de, cm'den -
<i>l</i> (litre)	- l'ye, l'yi, l'de, l'den -
<i>hl</i> (hektolitre)	- hl'ye, hl'yi, hl'de, hl'den -
<i>kal</i> (kalori)	- kal'ye, kal'yi, kal'de, kal'den -
<i>g</i> (gram)	- g'a, g'ı, g'da, g'dan -
<i>kg</i> (kilogram)	- kg'a, kg'ı, kg'da, kg'dan -
<i>t</i> (ton)	- t'a, t'u, t'da, t'dan -
<i>dm²</i> (desimetrekare)	- dm ² 'ye, dm ² 'yi, dm ² 'de, dm ² 'den - (kesme işareti yok)
<i>mm³</i> (milimetreküp)	- mm ³ 'e, mm ³ 'ü, mm ³ 'te, mm ³ 'ten - (kesme işareti yok)

- c) **Sonuna Nokta Konulan Kısaltmalar:** İlk iki sınıflandırma maddesi dışında kalan kelimeler/kelime grupları bu sınıflandırmaya dâhildir. Bu kısaltmalar özel isim, ünvan veya rütbe bildiriyor ise kısaltmaların sadece baş harfleri büyük yazılır. Sonlarına nokta aldıkları için, kısaltmalara gelen ekler bir de kesme işareti ile ayrılmaz. Bu bir noktalama işareti karışıklığına neden olacağı için kısaltmanın sonuna nokta konulduktan hemen sonra bu kısaltma, kelime veya kelime grubunun kısaltılmamış hâli gibi okunarak o hâle göre ekini alır. Üslü ifadeler de işte bu mantık ile kesme işareti getirilmeden ek alır.

<i>kr.</i> (kuruş)	<i>dk.</i> (dakika)
<i>sa.</i> (saat)	<i>yy.</i> (yüzyıl)
<i>çev.</i> (çeviren)	<i>haz.</i> (hazırlayan)
<i>dzl.</i> (düzenleyen)	<i>ör.</i> (örnek)
<i>s.</i> (sayfa)	<i>yay.</i> (yayını, yayınları)
<i>vb.</i> (ve benzeri)	<i>vd.</i> (ve diğerleri)
<i>vs.</i> (vesaire)	<i>bk.</i> (bakınız)
<i>coğ.</i> (coğrafya)	<i>mat.</i> (matematik)
<i>db.</i> (dil bilgisi)	<i>ed.</i> (edebiyat; editör)
<i>gr.</i> (gramer)	<i>gn.</i> (genel)
<i>Hz.</i> (Hazret, Hazreti) / <i>hz.</i> (hizmet, hizmette)	<i>Alm.</i> (Almanca)
<i>İt.</i> (İtalyanca)	<i>İng.</i> (İngilizce)
<i>Alb.</i> (Albay)	<i>Dr.</i> (Doktor)
<i>Av.</i> (Avukat)	<i>Arş. Gör.</i> (Araştırma Görevlisi)
<i>Doç. Dr.</i> (Doçent Doktor)	<i>Prof.</i> (Profesör)
<i>Sn.</i> (Sayın) / <i>sn.</i> (saniye)	<i>Bul.</i> (Bulvar)
<i>Mah.</i> (Mahalle)	<i>Cad.</i> (Cadde)
<i>Sok.</i> (Sokak)	<i>Apt.</i> (Apartman)

Ek almış hâllerinin dikkat çekici olanlarına şu örnekleri vermek mümkündür:

kr.a, kr.u, kr.ta, kr.tan, kr.un

dk.ya, dk.yı, dk.da, dk.dan, dk.nın

vb.nin, vb.ye, vb.yi, vd.nde, vd.nden, vd.ni
yy.a, yy.ı, yy.da, yy.dan, yy.in
dr.a, dr.u, dr.da, dr.dan, dr.un (cins isim)
apt.a, apt.ı, apt.da, apt.dan, apt.in (cins isim)
mah.ye, mah.yi, mah.de, mah.den, mah.nin (cins isim)

UYARI: “Numara” kelimesi Türkçede “no.” şeklinde kısaltılır ve sadece bu kısaltmadan sonra gelen ek, kısaltmanın “no” şeklindeki okunuşuna göre konulur: *no.lu, no.ya, no.suz, no.dan ...*

Türk dilinde kullanılan kısaltmaların tamamı için Türk Dil Kurumunun kısaltmalar dizininden faydalanmak mümkündür. Yazımı bilinmeyen veya yazımından emin olunmayan kısaltmaların bu dizinden bakılarak hatasız bir şekilde yazılması gerekmektedir.²

1.12. Satır Sonunda Hecelerin Bölünmesi

Lisans seviyesine gelmiş bir öğrencinin dahi bu konuyu tam olarak bilemiyor olmasının temelinde hecelerın bölünme mantığının öğrenciye hiç verilmemiş olması gelmektedir. Türkçede sesler hecelere, sessiz harf itibarıyla ayrılır: *ki-tap, e-vet, ba-na, te-le-fo-n, bu-la-şık...*

Eğer hecelerken iki sessiz harf yan yana geliyor ise bu iki sessiz harften ilki önündeki sesli harf ile, ikincisi arkasındaki sesli harf ile birlikte hecelenir: *say-gı, ku-lak-lık, doğ-ru, yıl-lar, çer-çe-ve, yap-boz...*

Üç sessiz harfin yan yana gelmesi ile oluşturulmuş Türkçe veya başka dillerden alıntı kelimelerde ilk iki sessiz harf, önündeki sesli harf ile; üçüncü sessiz harf ise arkasından gelen sesli harf ile hecelenir: *Türk-çe, mert-lik, sark-ma, sürp-riz, trans-fer, sand-viç...*

Bitişik yazılan birleşik kelimeler de bu heceleme mantığına göre hecelerine ayrılır: *di-şiş-le-ri, ders-ha-ne, be-ye-fen-di, ba-şög-ret-men, baş-he-kim, in-şal-lah, do-ğ-u-me-vi, ak-şa-müs-tü, can-kur-ta-ran...*

Yazılı anlatım esnasında, Türkçe veya başka bir dilden alıntı, ek almış veya almamış, birleşik veya birleşik olmayan bir kelime satır sonuna sığmamış ise ve bu kelime, kısa çizgi (-) ile bölünüp bu kelimenin devamı alt satıra yazılacak ise daha önceden bilinen veya bu alt başlıkta öğrenilen hece bölme mantığı ile şu üç şeye dikkat etmek gerekir:

- 1) Hecelemede heceler, bölünebilecek en küçük yapılardır; heceleme kuralına uymadan, heceyi kendi içerisinde harf harf bölüp alt satıra almak mümkün değildir:

Karagöz, bir “gölge oyunu”dur. Bu oyun, deri-den kesilmiş birtakım şekillerin (insan, hayvan, bitki, eşya vb.) arkadan ışık verilerek beyaz bir perde üzerinde yansıtılması temeline dayanır. (Kudret, 1968: 7)

- 2) Alt satıra hece alınacağı zaman satırın sonunda veya başında kelimeye ait **tek bir harf** bırakılmaz:

..... a-
cık-tığım zaman (YANLIŞ)
..... acık-
tığım zaman (DOĞRU)
..... tabi-
i ki bu konu (YANLIŞ)
..... ta-
bii ki bu konu (DOĞRU)

²<https://www.tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/kisaltmalar-dizini/>

- 3) Özel ada getirilen ek, satır sonuna denk gelmiş ise ve bu ekin bir aşağı satıra yazılması gerekiyorsa satır sonuna sadece kesme işareti (') gelir; noktalama işareti kargaşasına yol açmaması açısından kelime bir de kısa çizgi (-) ile ayrılmaz:

..... Amasya'
nin elması ...

..... Dede Korkut'
ta anlatılan...

Aynı kural, sayıların ve tarihlerin yazımı için de geçerlidir:

..... 2022'
nin ilk ayında...

..... 17.25'
te buluşmamız için...

1.13. Doğru Bilindiği Sanılan ama Bilinemeyip Yanlış Yazılan Kelimeler

Bu ara başlıkta verilen örneklerin güncel olabilmesi için özellikle üniversite öğrencileri arasında sık sık yanlış yazılan kelime ve kelime grupları tespit edilmiştir. Ayrıca günlük hayattan ve yazılı kaynaklardan da yararlanılmıştır³:

<u>Yanlış</u>	<u>Doğru</u>	<u>Yanlış</u>	<u>Doğru</u>
acaip	acayip	gardrop	gardırop
adele	adale	hakkaten	hakikaten
afferin, aferim	aferin	hemşeri	hemşehri
ahçı	aşçı	her hangi	herhangi
acitasyon	ajitasyon	herkez	herkes
aliminyum	alüminyum	herşey	her şey
allerji	alerji	heycan	heyecan
anfi	amfi	hiçbirşey	hiçbir şey
arefe	arife	hoporlör	hoparlör
ayırım	ayrum	Hıristiyan	Hristiyan
bilare	bilahare	ıstırap	ızdırap
birfil	bilfil	idda, iddaa	iddia
birşey	bir şey	insiyatif	inisiyatif
ciyer	ciğer	itibariyle	itibarıyla
dakka	dakika	kapşon	kapüşon
dersane	dershane	karekter	karakter
dinazor	dinozor	karnıbahar	karnabahar
döküman	doküman	kavonoz	kavanoz
egsoz, eksoz	egzoz	keşvetmek	keşfetmek
entellektüel	entelektüel	kiprik	kirpik
erezyon	erozyon	klavuz	kılavuz
espiri	espri	klüp	kulüp
faliyet	faaliyet	kollej	kolej
filim	film	kolleksiyon	koleksiyon

³Yakıcı, A., Yücel, M., Doğan, M., Yelok, S. (2015). *Üniversiteler İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Yargı Yayınları.

<u>Yanlış</u>	<u>Doğru</u>	<u>Yanlış</u>	<u>Doğru</u>
kollektif	kolektif	restaurant	restoran
kurdale	kurdele	rezarvasyon	rezervasyon
küsür	küsur	ritm	ritim
laboratuar	laboratuvar	Roma rakamı	Romen rakamı
laylon	naylon	ropörtaj	röportaj
lutfetmek	lütfetmek	sandiviç	sandviç
mahçup	mahcup	sarmısak	sarımsak
mahfolmak	mahvolmak	satlık	satılık
makina	makine	sağnak	sağanak
malesef	maalesef	sellektör	selektör
mataryel	materyal	serbes	serbest
maydonoz	maydanoz	seyehat	seyahat
mefta	mevta	sezeryan	sezaryen
megolaman	megaloman	sohpet	sohbet
melemen	menemen	süpriz	sürpriz
melhem	merhem	şarz	şarj
menapoz	menopoz	şevkat	şefkat
metod	metot	şohben	şofben
meyva	meyve	şöför	şoför
motorsiklet	motosiklet	taktim	takdim
mönü, menu	menü	tastik	tasdik
mustarip	muzdarip	tekrardan	tekrar tekrar
müracat	müracaat	tenbel	tembel
müsade	müsaade	tenbih	tembih
müsayit	müsait	tenefüs	teneffüs
mütahit, mütayit	müteahhit	tesbih	tespîh
nalet	lanet	teşfik	teşvik
nisbet	nispet	tiren	tren
orjinal	orijinal	tolörans	tolerans
öge	öge	traş	tıraş
sehfen	sehven	usul, üsul	usul (yöntem, tarz)
şayibe	şaibe	ultümatom	ültilmatom
şok olmak	şoke olmak	uluslar arası	uluslararası
pantolon	pantolon	unvan	ünvan
pardesü	pardösü	vejeteryan	vejetaryen
parelel	paralel	vürüs	virüs
pekçok	pek çok	yalnış	yanlış
penbe	pembe	yanlız	yalnız
pirim	prim	yayınlamak	yayımlamak
psikiyatrist	psikiyatr	zerafet	zarafet
radyosyon	radyasyon		
raslantı	rastlantı		
rasgele	rastgele		

Birtakım yazım yanlışları; anlamsız, hiç olmayan bir kelimeyi değil de başka anlama gelen bir kelimeyi yazmamıza da neden olabilir:

direk (uzun ve kalın destek)

grup (küme)

mütevazi (paralel)

nüfuz (içine geçme)

taktir (damıtma)

tabi (bağımlı)

direkt (dosdoğru)

gurup (Güneş'in batışı; alta girme, batma)

mütevazı (alçakgönüllü)

nüfus (kişi; popülasyon)

takdir (beğenme)

tabii (doğada olan, doğada bulunan; elbette (doğal olarak))

KENDİMİ DEĞERLENDİRİYORUM

1) Aşağıdaki kelimelerin doğru yazımlarını işaretleyiniz.

1. a) herkes	b) herkez
2. a) alimünyum	b) alüminyum
3. a) hoporlör	b) hoparlör
4. a) egsoz	b) egzoz
5. a) doküman	b) döküman
6. a) dinazor	b) dinozor
7. a) espiri	b) espri
8. a) gardırop	b) gardolap
9. a) kiprik	b) kirpik
10. a) zerafet	b) zarafet
11. a) tıraş	b) traş
12. a) şöben	b) şofben
13. a) sezaryen	b) sezeryan
14. a) ropörtaj	b) röportaj
15. a) sarmısak	b) sarımsak
16. a) maydanoz	b) maydonoz
17. a) müracaat	b) müracat
18. a) müteahhit	b) mütahit
19. a) orjinal	b) orijinal
20. a) kurdale	b) kurdele

2) Aşağıdaki kelimelerin doğru yazımlarını işaretleyiniz.

1. a) köpekbalığı	b) köpek balığı
2. a) semizotu	b) semiz otu
3. a) alt geçit	b) altgeçit
4. a) işbirliđi	b) iş birliği
5. a) dilbilgisi	b) dil bilgisi
6. a) gök taşı	b) göktaş
7. a) haftasonu	b) hafta sonu
8. a) Orta Doğu	b) Ortadođu
9. a) yurtiçi	b) yurt içi
10. a) yanı sıra	b) yanısıra
11. a) sualtı	b) su altı
12. a) karga burnu	b) kargaburnu
13. a) kavun içi	b) kavuniçi
14. a) olağanüstü	b) olağan üstü
15. a) uluslar arası	b) uluslararası
16. a) kuzeydoğu	b) kuzey doğu
17. a) baş komutan	b) başkomutan
18. a) birkaç	b) bir kaç
19. a) dersane	b) dersane
20. a) yan yana	b) yanyana

3) Aşağıdaki kısaltma yazımlarından hangisi doğrudur?

1. a) dr'ye	b) dr'a	c) dr.ye	d) dr.a
2. a) dk.	b) dak.	c) dk	d) dak
3. a) kg'de	b) kg'da	c) kg.'da	d) kg.de
4. a) no.lu	b) no.'lu	c) no'lu	d) no'lı
5. a) TDK'ndan	b) TDK'dan	c) TDK'den	d) TDK.'ndan

4) Aşağıdakilerin hangisinde “ki”nin yazımından kaynaklanan bir yazım yanlışı yapılmıştır?

- A) Baktım ki bana doğru geliyor, geri döndüm ben de.
 B) Bana bir şeyler söyle ki yapayım.
 C) Oysaki biz seninle beraber büyüdük.
 D) Haklısın belki ama şu an susmalısın biraz.
 E) Ben böyle bir şapkayı takamamki kafama.

5) Aşağıdakilerin hangisinde “ki” bağlacı yanlış yazılmıştır?

- A) Sevgililer Günü için ona bir şey aldın mı ki?
 B) Hâlbuki bu atılan aslında çok büyük bir adım.
 C) Anladım ki artık onun için yapılabilecek hiçbir şey yok.
 D) Hastalığı hakkında doktor öyle bir teşhis koydu ki...
 E) O kadar çok güldüm ki hıçkırık tuttu.

6) Aşağıdakilerin hangisinde “da, de” yazımından kaynaklanan bir yanlışlık yapılmıştır?

- A) Gözleri de iyi görmüyor, inanın bana.
 B) Gel de sana bir kahve ısmarlayayım.
 C) Senin gönlümde yerin farklı.
 D) Ay sonunu bırakda yarın ne yapacağımızı düşün.
 E) Anneme de babama da yardımcı olmamız lazım.

7) Aşağıdakilerin hangisinde “da / de” bağlacının yazımından kaynaklanan bir yanlışlık yapılmıştır?

- A) Bazı inanç pratikleri gelenekler de kendisini hâlâ göstermektedir.
 B) Bu uygulama çoklu dil seçeneğiyle de satışa sunulabilir.
 C) Gün doğusundan gün batısına kadar koştu da durdu.
 D) Avlanma ve balıkçılığın yanında hayvan yetiştiriciliği de revaçtaydı.
 E) Türkler hastalık veya şanssızlıktan kurtulmak için de kurban kesmiştir.

8) Aşağıdakilerin hangisinde büyük harf kullanımı ile ilgili bir yanlışlık yapılmamıştır?

- A) Bu sefer de onları -Her zamanki yerlerinde bulmak ihtimaliyle- farkında olmadan aramıştım.
 B) “banka”, “bütçe”, “devlet” vb. yüzlerce kelime, kökenleri yabancı olmakla birlikte artık dilimizin malı olmuştur.
 C) Dünkü olaydan sonra Ayşen ablamın uzun süre sakinleşeceğini düşünmüyorum.
 D) Her ayın ikinci perşembesi Valiler merkezde toplanır.
 E) Cumhurbaşkanı yarın Kırım özerk cumhuriyetine uçacak.

9) Aşağıdakilerin hangisinde büyük harf kullanımı ile ilgili bir yanlışlık yapılmıştır?

- A) Gördüğüm en büyüleyici boğazdı İstanbul Boğazı.
- B) Gösteriler sırasında Kızılay Meydanı savaş alanına döndü.
- C) Ses tonundan dolayı arkadaşları arasında lakabı Ramiz Dayı'dır.
- D) Volga'dan sonra Avrupa'nın ikinci uzun nehri, Tuna nehridir.
- E) Bazılarının zannettikleri gibi Doğu medeniyeti, gerçekten İslam medeniyeti değil.

10) Aşağıdaki cümlelerin hangisinde bir yazım yanlışlığı vardır?

- A) Hikâye kahramanı, "Delice bir ağlamak gelir, içimden." diyordu.
- B) Şehir içinde 90 km.'ye ulaşan bir hızla gidilmesi normal mi sence?
- C) Kaplumbağa Terbiyecisi tablosu, tuval üzerine yağlı boya ile yapılmıştır.
- D) Dersten sonra öğrenciler fakültenin bahçesine dağılıp çimlere oturdular.
- E) Yarın saat tam 15.00'te hastanenin önünde seni bekliyorum olacağım.

KAYNAKÇA

- Demir, C. (2018). Okullarımızda Yazım Eğitimi ve Sorunları Üzerine. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (3), 121-135.
- Kavcar, C., Oğuzkan F. ve Aksoy Ö. (2000). *Yazılı ve Sözlü Anlatım*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Korkmaz, Z. (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kudret, C. (1968). *Karagöz*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- TDK. (2022, Ağustos 1). *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- TDK. (2022, Ağustos 1). *Yazım Kuralları*. <https://www.tdk.gov.tr/kategori/icerik/yazim-kurallari/>
- Yakıcı, A., Yücel, M., Doğan, M., Yelok, S. (2015) *Üniversiteler İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Yargı Yayınları.

8. BÖLÜM

NOKTALAMA İŞARETLERİ

Öğr. Gör. Lütfü Kerem BAŞAR

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Noktalama işaretleri ve kullanım alanları
- Yazılı ve sözlü anlatımda noktalama işaretlerini kullanmanın önemi

ANAHTAR KAVRAMLAR	
Noktalama İşaretleri	Uzun Çizgi (—)
Nokta (.)	Eğik Çizgi (/)
Virgül (,)	Tırnak İşareti (“ ”)
Noktalı Virgül (;)	Tek Tırnak İşareti (‘ ’)
İki Nokta (:)	Yay Ayraç (Parantez) ( )
Üç Nokta (...)	Köşeli Ayraç [ ]
Soru İşareti (?)	Kesme İşareti (’)
Ünlem İşareti (!)	Denden İşareti (")
Kısa Çizgi (-)	Düzeltilme İşareti (^)

BU BÖLÜMDE HEDEFLENEN KAZANIMLAR

- Etkili okuma ve yazmada, noktalama işaretlerinin temel işlevlerini kavrar.
- Noktalama işaretlerinin kullanıldıkları yerleri açıklar.
- Noktalama işaretlerinin kullanım amaçlarını fark eder.
- Konuşmada ve yazmada noktalama işaretlerini kullanmanın önemini kavrayabilecek bilgi ve beceriler kazanır.

GİRİŞ

“Duygu ve düşünceleri daha açık ifade etmek, cümlelerin yapısını ve duraklama noktalarını belirlemek, okumayı ve anlamayı kolaylaştırmak, sözün vurgu ve ton gibi özelliklerini belirtmek üzere noktalama işaretleri kullanılır.” (Aktaş ve Gündüz, 2013: 407).

“Noktalama işaretleri dilin trafik işaretleridir. Size ne zaman başlayacağınızı, ne zaman duracağınızı veya satırları nasıl okuyacağınızı söyler.”
David Mielke

Yazı işaretleri de demek olan noktalama işaretleri, bir yazının daha kolay anlaşılmasını sağlar, yazıdaki durakları belirleyerek okumayı düzenler, yanlış anlamaların önüne geçer. Hâlihazırda kullandığımız noktalama işaretlerinin birçoğu dilimize Batı dillerinden geçmiş ve Tanzimat Dönemi'nden itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

“Yazılı anlatımın kalıcılığı göz önünde bulundurulduğunda noktalama işaretlerinin doğru ve yerinde kullanılmasına özen göstermek gerekir. Bu anlayış, ana dilimize olan saygının bir gereğidir.” (Yakıcı, 2008: 173). Daha anlaşılır ve güzel yazabilmek için noktalama işaretlerinin görevlerinin bilinmesi ve buna uygun kullanılması gerekir.

“Noktalama işaretlerinden nokta, virgül, noktalı virgül, iki nokta, üç nokta, soru, ünlem, tırnak, ayraç ve kesme işaretleri ait oldukları kelimelere bitişik olarak yazılır ve kesme dışındaki işaretlerden sonra bir harf boşluğu ara verilir.” (TDK, 2021: 35).

Türkçemizde kullanılan noktalama işaretlerini tanıyıp görevlerini ayrıntılarıyla görelim:

NOT: Bu kitap bölümü hazırlanırken Türk Dil Kurumunun yayımladığı güncel Yazım Kılavuzu esas alınmıştır.

NOKTA (.)

1. Cümlelerin tamamlandığını göstermek amacıyla cümle sonuna konulur:

Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır. (Mustafa Kemal Atatürk).

Türk Dil Kurumu, 12 Temmuz 1932 tarihinde kurulmuştur.

2. Bazı kısaltmaların sonuna konulur:

Av. (avukat), Dr. (doktor), Prof. (profesör), Cad. (cadde), Mah. (mahalle), vb. (ve benzeri, ve başkası), İng. (İngilizce), İst. (İstanbul)...

UYARI: TDK'nin Yazım Kılavuzu'na göre tamamen büyük harflerden oluşan kısaltmalarda esas olarak nokta kullanılmaz: *TBMM, DDY, BMT, ABD, AB, MÖ, MS, İTÜ* vb. Ancak *T.C.* (Türkiye Cumhuriyeti) ve *T.* (Türkçe) bu durumun istisnalarıdır.

3. Sıra belirtmek için (-inci yerine) sayılardan sonra konulur:

2. (ikinci), 3. (üçüncü), 7. Cadde, 21. yüzyıl, 5. sıra...

9. *Türk Dili Kurultayı 2021 yılının Eylül ayında Ankara'da düzenlenmiştir.*

4. Sıralandıkları için virgül veya çizgiyle ayrılan rakamlardan yalnızca sonuncu rakamdan sonra nokta konulur:

15 - 17. yüzyıllar arasında; 2, 4 ve 5. maddeler...

5. Tarihlerin yazılışında gün, ay ve yılı belirten sayıların arasına konulur:

19.05.1919, 23.04.1920, 29.10.1923...

UYARI: Eğer tarihte ay adı yazılmışsa ay adlarından önce ve sonra nokta işareti kullanılmaz: *19 Mayıs 1919, 23 Nisan 1920, 29 Ekim 1923...*

6. Saat ve dakika belirten sayıları birbirinden ayırmak için konulur:

Toplantımız 14.00'te başladı.

Uçağımız 09.30'da kalktı.

7. Bir yazının maddelerini gösteren harf veya rakamlardan sonra konulur:

A. *Yapım Ekleri*

1. *Büyük Ünlü Uyumu*

B. *Çekim Ekleri*

2. *Küçük Ünlü Uyumu*

8. Akademik metinlerde kaynakça yazımında kullanılır:

Kaplan, M. (1982). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

9. Dört ve dörtten çok rakamlı sayılar sondan sayılmak üzere üçlü gruplara ayrılarak yazılır ve araya nokta konulur:

4.350, 15.450, 4.318.715

Türkiye'nin yüz ölçümü 783.562 km²dir.

10. Matematikte çarpma işaretini ifade etmek için kullanılır:

5.6 = 30

11. Genel ağ adreslerinin yazımında kullanılır:

http://www.gazi.edu.tr

NOT: Kitap, yazı, gazete, dergi ve bölüm başlıklarından sonra nokta konulmaz.

VİRGÜL (,)

1. **Bir cümle içinde birbiri ardınca sıralanmış eş görevli kelime ve kelime gruplarının arasına konulur:**

Sessiz dereler, solgun ağaçlar, sarı güller

Dillenmiş ağızlarda tutuk dilli gönüller (Faruk Nafiz Çamlıbel)

Şehrin girişinde tek katlı, bahçeli, kırmızı boyalı, küçük bir ev vardı.

2. **Sıralı cümleleri birbirinden ayırmak için kullanılır:**

Az gitmişler, uz gitmişler.

Sabah erkenden kalkar, kahvaltısını yapar, annesini ziyaret edip işe giderdi.

3. **Uzun cümlelerde yüklemden uzak kalmış olan öğeleri belirtmek için kullanılır:**

Saniye Hanımefendi, merdivenlerde oğlunun ayak seslerini duyar duymaz, hasretlisini karşılamaya atılan bir genç kadın gibi koltuğundan fırlamış ve ona kapıyı kendi eliyle açmaya gelmişti. (Yakup Kadri Karaosmanoğlu)

Seyirci, izlediği bir filmdeki olayın gerçek olup olmadığını, senaristin yaşadığı gerçekleri yansıtıp yansıtamadığını merak eder.

4. **Cümlede özel olarak vurgulanmak istenen sözlerden sonra konulur:**

Binaenaleyh, biz her vasıttan, yalnız ve ancak, bir noktainazardan istifade ederiz. (Mustafa Kemal Atatürk)

Çalışmak, bütün engellere rağmen çalışmak istiyordu.

5. **Ara sözleri veya ara cümleleri belirtmek için ara sözlerin veya ara cümlelerin başına ve sonuna konulur:**

Şimdi, efendiler, müsaade buyurursanız, size bir soru sorayım. (Mustafa Kemal Atatürk)

Yıllar sonra memleketine, Ankara'ya, dönmeye karar verdi.

6. **Anlama güç kazandırmak amacıyla tekrarlanan kelimelerin arasına konulur:**

*Akşam, yine akşam, yine akşam,
Göllerde bu dem bir kamış olsam!* (Ahmet Haşim)

*Kopar sonbahar tellerinden,
Derinden, derinden, derinden,
Biten yazla başlar keder mûsikîsi.* (Yahya Kemal Beyatlı)

7. **Tırnak işareti içinde olmayan aktarma cümlelerinden sonra konulur:**

Hayat uzun ince bir yoldur, diyor şair.

Ankara'ya yarın geleceğim, dedi.

8. **Konuşma çizgisinden sonraki aktarma cümlesinin sonuna konulur:**

— *Sen bu rüzgârlı odada oturacağına, odanda yatsan daha iyi edersin, diyordu.* (Reşat Nuri Güntekin)

— *Bugün piknik yapmaya gidecek misiniz, diye sordu.*

9. **Edebî eserlerde konuşma bölümünden önceki sözün sonuna konulur:**

Garson bardakları masaya koyup gidince Güler,

— *Ne sessiz garson bu. Dilsiz galiba, dedi.* (Yusuf Atılğan)

10. **Kendisinden sonraki cümleye bağlı olarak onaylama, ret ve teşvik bildiren kelimelerden sonra konulur:**

Evet, kırk seneden beri Türkçe merhale merhale Türkleşiyor. (Yahya Kemal Beyatlı)

Peki, senin dediğin gibi olsun. / Hayhay, memnun olurum.

Hayır, sizin gibi düşünmüyorum. / Haydi, geç kalıyoruz.

11. **Hitap amacıyla kullanılan kelimelerden sonra konulur:**

Efendiler, yarın cumhuriyeti ilan edeceğiz. (Mustafa Kemal Atatürk)

Sayın Başkan,

Değerli Katılımcılar,

12. **Bir kelimenin kendisinden sonra gelen kelime veya kelime gruplarıyla yapı ve anlam bakımından ilişkisi olmadığını belirtmek ve anlam karışıklığını önlemek için kullanılır:**

Bu gece, eğlenceleri içlerine sinmedi. (Reşat Nuri Güntekin)

Ahmet'in, otomobilini park yerinden alması gerekir.

13. **Cümlede özne görevinde kullanıldıklarında bu, şu, o zamirlerinden sonra konulur:**

O, eski defterleri çoktan kapatmış, Osmanlıya kucacağını açmıştı. (Tarık Buğra)

Bu, benim için zor bir karar oldu.

14. **Sayıların yazılışında kesirleri belirtmek için kullanılır:**

25,4 (yirmi beş tam, onda dört), 0,65 (sıfır tam, yüzde altmış beş)...

15. **Kitap, makale vb. kaynakça künyelerinde yazar, eser, yayınevi vb. ifade eden maddelerden sonra kullanılır:**

Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2004.

Tarancı, Cahit Sıtkı, *Otuz Beş Yaş*, Can Yayınları, İstanbul, 1995.

16. **Cümle içinde art arda gelen zarf-fiil eki almış kelimelerden sonra konulur:**

Akşamları geç yatıp, sabahları erken kalkınca uyku düzeni tamamen bozuldu.

Okuyarak, düşünerek ve araştırarak bu meselelere çözüm bulabiliriz.

UYARI: Metin içerisinde ve, veya, yahut, de, ya ... ya, hem ... hem, gerek ... gerek, ne ... ne, ister ... ister bağlaçlarından önce ve sonra virgül konulmaz:

Günler var ki ne aradı ne sordu.

Ya bu deveyi gütmeli ya bu diyardan gitmeli. (Atasözü)

Hem çalar hem oynar.

İster inanın ister inanmayın.

Ben de o da aynı yolun yolcusuyuz.

UYARI: Cümle içerisinde şart ekinden (-sa / -se) sonra virgül konulmaz:

Ne zaman onun sesini duysa içi huzur dolardı.

Yağmur yağarsa etkinlik iptal olacaktı.

UYARI: Cümle içerisinde “-ınca / -ince” anlamıyla zarf-fiil görevinde kullanılan mı / mi ekinden sonra virgül konulmaz:

Öyle insanlar vardır, sustular mı onlarca şey söylerler.

Karnı acıktı mı gözü hiçbir şeyi görmez.

UYARI: Cümle içerisinde bağlama ve pekiştirme görevinde kullanılan da / de bağlacından sonra virgül konulmaz:

İmlamız lisanımız düzeline, lisanımız da kafamız düzeline düzelecek çünkü o da ancak onlar kadar bozuktur, fazla değil! (Yahya Kemal Beyatlı)

Sen istemesen de oraya ben de geleceğim.

UYARI: Cümle içerisinde zarf-fiil eki almış kelimelerden sonra virgül konulmaz:

Kahvenin tozlu betonunda sürükleyerek hamalların masasına geldi. (Orhan Kemal)

İçeridekilere selam verip odasına geçti.

NOKTALI VİRGÜL (;)

1. Cümlede virgüllerle ayrılmış tür veya kümeleri birbirinden ayırmak için konulur:

Sebzelerden ıspanak, kereviz, pırasa; meyvelerden portakal, kayısı ve elmayı severim.

Sınıfımızın en başarılı erkek öğrencileri Ahmet, Yusuf, Alper; kız öğrencileri ise Zeynep, Defne, Aslı'dır.

2. Ögeleri arasında virgül bulunan sıralı cümleleri birbirinden ayırmak için konulur:

Kel ölür, sırma saçlı olur; kör ölür, badem gözlü olur. (Atasözü)

Beyaz giyme, toz olur; siyah giyme, söz olur.

3. **Virgülün yeterli olmadığı cümlelerde anlam karışıklığını önlemek için öznenen sonra noktalı virgül konulur:**

Ahmet; Ayşe, Ali ve Hakan'dan daha zekidir.

Mehmet; Hasan, Nehir, Ali ve Ayşe ile görüştü.

NOT: Noktalı virgülden sonra gelen kelimeler -özel isim değil ise- küçük harfle başlar.

İKİ NOKTA (:)

1. **Bir cümle veya kelimedenden sonra açıklama yapılması durumunda bu cümle veya kelimenin sonuna konulur:**

Bu kararın istinat ettiği en kuvvetli muhakeme ve mantık şu idi: Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. (Mustafa Kemal Atatürk)

Ünlü: Ses yolunda bir engele çarpmadan çıkan ses.

2. **Bir cümleden sonra örnek verilecek olması durumunda bu cümlenin sonuna konulur:**

Yeni harfler alındıktan sonra eski yazı ile bir tek kelime bile yazmayan iki kişi görmüşümdür: Atatürk ve İnönü! (Falih Rıfki Atay).

Burada yetiştirilebilecek ürünler şunlardır: buğday, mısır, arpa ve ayçiçeği.

UYARI: İki noktadan sonraki anlatım, bağımsız bir cümle ise bu cümlenin ilk kelimesi büyük harfle; yalnızca örnekler sıralanıyorsa ilk örnek küçük harfle başlar:

Babası merakla sordu: "Evi bu hâle kim getirdi?"

En çok sevdiğim meyvelerden bazıları şunlardır: kiraz, erik, portakal, ayva...

3. **Edebî metinlerde konuşma çizgisinden önce kullanılır:**

— Ne zaman geldiniz eve?

Ahmet cevap verir:

— Dün geldik.

4. **Başkasından aktarılan cümle veya sözlerde tırnaktan önce iki nokta konulur:**

Adam merakla sordu: "Sana bunu söyleyen kimdi?"

5. **Matematikte bölme işareti olarak kullanılır:**

100:2= 50

6. **Genel ağ adreslerinde kullanılır:**

http://www.gazi.edu.tr

ÜÇ NOKTA (...)

1. **Herhangi bir nedenle anlatım olarak tamamlanmamış cümlelerin sonuna konulur:**

Birlikte gideriz ama...

Söylediklerini düşünüyorum da...

2. **Cümle içinde birtakım örnekler sıralanıp benzerlerinin de olabileceğini anlatmak için konulur:**

Çocuklara çok sayıda hediye getirmişti: Kitaplar, kalemler, oyuncak arabalar...

3. **Cümledeki sözün bir yerden kesilerek geri kalan kısmın okuyucunun hayal dünyasına bırakıldığını belirtmek veya ifadeye güç katmak için konulur:**

Karşımızda yemyeşil bir ova... Onun tam ortasında masmavi bir göl...

4. **Herhangi bir sebepten dolayı açıklanmak istenmeyen kelime ve bölümlerin yerine konulur:**

Bir olur, iki olur, üçüncüsü...

5. **Metin içinde yapılmış olan alıntılarda; başta, ortada ve sonda metne alınmayan kelime ve bölümlerin yerine konulur:**

... derken yağmurun bu kadar büyük bir felakete yol açacağını tahmin edemedi...

6. **Seslenme ve ünlemlerde anlatımı pekiştirmek için konulur:**

Dükkânın açık kapısından seslendi:

— *Hasan Usta... Hasan Usta...*

7. **Edebî metinlerde karşılıklı konuşmalarda, eksik bırakılan cevaplarda sessiz kalındığını belirtmek için kullanılır:**

— *Dediklerimi tam olarak anladın mı Mehmet?*

— ...

— *Sana diyorum Mehmet.*

— *Anladım efendim.*

UYARI: Üç nokta yerine iki veya daha çok nokta kullanılmaz.

SORU İŞARETİ (?)

1. **Soru anlamı taşıyan cümle, kelime ve sözlerin sonuna konulur:**

Ne zaman geleceksiniz?

Sana bunu kim söyledi?

Yarın toplantı olacak mı?

2. **Kesin olarak bilinmeyen veya doğruluğundan şüphe edilen yer, tarih vb. bilgiler için yay ayrıç içinde kullanılır:**

Yunus Emre (1240?-1320?), (Doğum yeri: ?).

1208 (?) yılında doğan Nasrettin Hoca...

3. **Soru ifadesi taşıyan ancak soru eki veya sözü içermeyen cümlelerin sonuna konulur:**

Doktor, yaşlı adama sordu:

— *Adınız?*

— *Şikâyetiniz?*

4. **Soru ifadesi taşıyan sıralı ve bağlı cümlelerde soru işareti en sona konulur:**

Her gün onun yanına gider misin, ev işlerinde ona yardımcı olur musun?

Kim, ne zaman söylemiş bu sözü?

UYARI: İçinde soru eki veya soru kelimesi bulunmasına rağmen soru anlamı taşımayan cümlelerin sonuna soru işareti konulmaz:

Nasıl da inandık.

Yola uykusuz çıkılır mı hiç.

Seni hiç sevmez miyim.

UYARI: mı / mi ekini alan yan cümle, temel cümlenin zarf tümleci olduğunda veya pekiştirici olarak kullanıldığında cümlenin sonuna soru işareti konmaz:

Güzel mi güzel bir günde evlenmişti.

Sabahları kalktım mı koşarım doğru kahveye.

ÜNLEM İŞARETİ (!)

1. **Sevinç, coşku, acı, üzüntü, korku, şaşırma, küçümseme, alay gibi duyguları anlatan cümle ve sözlerin sonuna konulur:**

Vah vah!

Yazık!

Aman Allah'ım!

Eyvah!

Yaşasın!

2. **Hitap, seslenme ve uyarı bildiren kelime veya cümlelerden sonra konulur:**

Dur, yolcu! Bilmeden gelip bastığın

Bu toprak, bir devrin battığı yerdir. (Necmettin Halil Onan)

Gençler! Zamanın hızla aktığını unutmayın ve kendinize gelin!

3. **Ünlem işareti, seslenme ve hitaplardan hemen sonra konulabileceği gibi cümlenin sonuna da konulabilir:**

Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma sakın!

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın!

4. **Küçümseme, yerme, alay anlamı kazandırılmak istenen söz veya cümleden hemen sonra yay ayraç içinde ünlem işareti kullanılır:**

Herkesin kendisini sevdiğini (!) zannediyor.

Ne kadar zeki ve çalışkan olduğunu (!) herkese kanıtladı.

KISA ÇİZGİ (-)

1. **Satır sonuna sığmayan kelimeler bölünürken satır sonuna konulur:**

Bir filmdir başlar dönmeye beynimi-

zin karanlığında. (Sait Faik Abasıyanık)

UYARI: Satır sonuna sığmayan kelimeler bölünürken heceleme kurallarına uyulmalı, üstteki veya alttaki satırda tek ses kalmamalıdır.

UYARI: Satır sonundaki özel isme gelen ek, kesme işareti (') ile ayrılıyorsa kısa çizgi kullanılmaz.

2. **Cümle içinde ara sözleri veya ara cümleleri belirtmek için ara sözlerin veya ara cümlelerin başına ve sonuna konulur:**

Ankara'ya gelmek üzere dün akşam saatlerinde -saat sekiz civarı- yola çıktı.

3. **Dil bilgisi konularında kökleri ve ekleri ayırmak için konulur:**

Bak-tı, gör-dü, göz-lük, bil-gi-li vb.

4. **Fiil kök ve gövdelerini göstermek için kullanılır:**

bak-, git-, gönder-, başla- vb.

5. **Dil bilgisiyle ilgili çalışmalarda eklerden önce konulur:**

-lar, -mış, -sa, -lık vb.

6. **Heceleri belirtmek için kullanılır:**

A-nah-tar, prog-ram, ka-li-te vb.

7. **Kelimeler veya sayılar arasında ve, ile, ila, arasında, ...-den ...-e kadar anlamlarını vermek için kullanılır:**

Türkçe-İngilizce Sözlük, 10.30-11.30, 2022-2023 Eğitim-Öğretim yılı, Ural-Altay Dil Ailesi, Ankara-İzmir yolu, Türk-Rus ilişkileri, ana-baba vb.

8. **Matematikte çıkarma işareti olarak kullanılır:**

$40-20=20$

9. **Sıfırdan küçük değerleri göstermek için kullanılır:**

-5°C , -10 vb.

UZUN ÇİZGİ (—)

1. **Satır başına alınan konuşmalarda konuşan kişinin konuşmalarını göstermek için kullanılır. Bu nedenle konuşma çizgisi olarak da adlandırılır:**

Düyunu Umumiye müdürü onu havuz başından çağırırdı.

— *Buyurun Rahmet Bey, şöyle buyurun.*

Yerinden öyle kalkar. El pençe divan bir sandalyeye otururdu.

— *Kahveci! Mebus beye bir kahve, okkalı olsun.* (Sait Faik Abasıyanık)

2. **Tiyatro eserlerinde konuşanın adından sonra konulur:**

Sıtkı Bey — Abdullah!

Abdullah Çavuş — Efendim! (Namık Kemal)

UYARI: Konuşmalar tırnak işareti içinde verildiğinde uzun çizgi kullanılmaz.

Ağlamaklı bir ses tonuyla sordu:

“Gitmesini gerçekten engelleyemedin mi?”

EĞİK ÇİZGİ (/)

1. **Yan yana yazılması gereken durumlarda dizelerin arasına konulur:**

Korkma! Sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak / Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak / O benim milletimin yıldızıdır; parlayacak / O benimdir, o benim milletimindir ancak. (Mehmet Âkif Ersoy)

2. **Adres yazarken apartman numarası ile kapı numarası arasına ve ilçe ile şehir arasına konulur:**

Abant Sokak No: 20/6 Yenimahalle / ANKARA

3. **Tarihleri yazarken gün, ay ve yılı gösteren sayıları birbirinden ayırmak için konulur:**

19/05/1919, 23/04/1920, 29/10/1923 vb.

4. **Dil bilgisi çalışmalarında eklerin farklı biçimlerini göstermek için kullanılır:**

-lar / -ler, -madan / -meden, -a / -e vb.

5. **Matematikte bölme işareti olarak kullanılır:**

50/2=25

6. **Fizik, matematik vb. alanlarda birimler arası orantıları gösterirken eğik çizgi araya boşluk konulmadan kullanılır:**

g/sn (gram/saniye)

km/s (kilometre/saat)

7. **Genel ağ adreslerinde kullanılır:** <http://www.gazi.edu.tr>**TIRNAK İŞARETİ (“ ”)**1. **Cümle içinde başka bir kişiden veya yazıdan olduğu gibi aktarılan alıntılar veya sözleri belirtmek için kullanılır:**

Atatürk, “Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir.” sözüyle Türkçenin önemini vurgulamıştır.

Annem bana “Bugün seninle gelemeyeceğim.” dedi.

2. **Cümle içerisinde özellikle vurgulanmak istenen sözler tırnak içine alınır:**

“Bayrak” bir milletin en önemli bağımsızlık göstergelerinden biridir.

Bu şiirin nazım birimi “beyit”tir.

3. **Cümle içerisinde yer alan eser ve yazı adları ile bölüm başlıkları tırnak içine alınır:**

Öğrenciler bugün “Han Duvarları” adlı şiiri incelediler.

Kitabımızın “Noktalama İşaretleri” bölümünde bazı uyarılar yer almaktadır.

4. **Tırnak işareti içindeki alıntı cümlenin sonunda bulunan işaret (nokta, ünlem, soru işareti vb.) tırnak içinde kalır:**

Yaşlı kadın bir anda “Yardım edin!” diye etrafındakilere bağırdı.

Atatürk, “Ankara’nın ve Ankaralıların benim gönlümde bambaşka bir yeri vardır.” sözüyle Ankara’nın ve Ankaralıların önemini belirtmiştir. (Mustafa Kemal Atatürk)

UYARI: Cümle içerisinde özellikle vurgulanmak istenen sözler, eser ve yazı adları ile başlıkları tırnak içine alınmadan da eğik (italik) yazıyla gösterilebilir:

Behçet Necatigil’in *Sevgilerde* şiirini çok sevmiştir.

UYARI: Tırnak işareti içine alınan ifadelerden sonra gelen ekleri ayırmak için kesme işareti kullanılmaz:

Falih Rıfki Atay'ın "Zeytindağı" nı defalarca okudum.

TEK TIRNAK İŞARETİ (‘ ’)

Çift tırnak işareti içinde verilen cümlelerin içinde yeniden tırnağa alınması gereken bir söz veya cümleyi belirtmek için kullanılır:

Öğretmenimiz: "Cahit Sıtkı'nın 'Otuz Beş Yaş' şiirini okuyun." dedi.

"Atatürk henüz 'Gazi Mustafa Kemal Paşa' idi. Benden ona dair bir kitap için ön söz istemişlerdi." (Falih Rıfki Atay)

YAY AYRAÇ (PARANTEZ) (( ))

1. Cümlede verilmiş olan bilgileri açıklayan, cümlelerin anlamını tamamlayan ek bilgileri belirtmek için kullanılır:

Annem (benim en sevdiğim insandır) bugün beni çok üzdü.

Bazı sanatçılarımız (Ahmet Hamdi, Cahit Sıtkı, Necip Fazıl gibi) şiirlerinde bireysel temalar işlemiştir.

2. Senaryolarda ve tiyatro eserlerinde konuşanın durumunu ve hareketlerini göstermek için kullanılır:

Ayşe Hanım: (Elindeki kitabı masaya bırakır.) Neden daha önce söylemedin? Neredeyse geç kalacaktık yine.

İhtiyar — (Yavaş yavaş Kaymakama yaklaşır.) Ne oluyor beyefendi? Allah rızası için bana da anlatın... (Reşat Nuri Güntekin)

3. Metin içinde alıntılarının yapıldığı eseri veya kişiyi göstermek için kullanılır:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür." (Mustafa Kemal Atatürk)

"Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden

Eteklerinde güneş rengi bir yığın yaprak

Ve bir zaman bakacaksın semaya ağlayarak...

Sular sarardı... Yüzün perde perde solmakta

Kızıl havaları seyret ki akşam olmakta..." (Ahmet Hâşim)

4. **Alay, yergi veya küçümseme anlamı kazandırılmak istenen sözden hemen sonra kullanılan ünlem işareti yay ayrıç içinde kullanılır:**

Herkesin kendisini sevdiğini (!) zannediyor.

5. **Bir yazının maddelerini gösteren rakam veya harflerden sonra nokta kullanılabileceği gibi kapama ayracı da kullanılabilir:**

a) *Yapım Ekleri*

1) *Büyük Ünlü Uyumu*

b) *Çekim Ekleri*

2) *Küçük Ünlü Uyumu*

6. **Kesin olmayan, bilinmeyen veya şüpheyle karşılanan yer, tarih vb. bilgiler için kullanılan soru işareti yay ayrıç içine alınır:**

1240 (?) yılında doğan Yunus Emre...

7. **Bir kişiden söz edilirken doğum ve ölüm tarihleri yay ayrıç içine alınır:**

Âşık Veysel'in (1894-1973) gözlerini kaybetmesinin hüznü hikâyesi herkesi duygulandırır.

8. **Bir kelimenin başka dildeki karşılığı ve yabancı dildeki okunuşu yay ayrıç içinde gösterilir:**

Yeni yapılan viyadükler (köprü yol) ışıklandırıldı.

Rousseau (Ruso), romantizmin önemli temsilcilerinden biridir.

9. **Özel veya cins isme ait ek, yay ayrıçtan önce yazılır:**

Fuzulî'nin (1496?-1556) hayatı hakkında çeşitli rivayetler mevcut.

KÖŞELİ AYRAÇ (PARANTEZ) ([ ])

1. **Yay ayrıç içinde tekrar yay ayrıç kullanılması gereken durumlarda yay ayrıçtan önce kullanılır:**

Vatan şairi [Namık Kemal (1840-1888)] Tanzimat döneminin en önemli sanat, düşünce ve siyaset adamlarından birisi olmuştur.

2. **Bibliyografik künyelere ilişkin bazı ayrıntıları belirtmek için kullanılır:**

Yekta Bâhir [Ömer Seyfettin], Yeni Lisan, Genç Kalemler.

KESME İŞARETİ (‘)**1. Özel isimlere getirilen durum, iyelik ve bildirme eklerini ayırmada kullanılır:**

Yunus Emre’yi, Türk’üm, İngiliz’den, Türkiye Cumhuriyeti’ni, Osmanlı Devleti’nde, Allah’ım, Marmara Denizi’nden, Çanakkale Boğazı’nın, Mars’ta, Dolmabahçe Sarayı’nda, Ankara Kalesi’nden, Nutuk’ta, Safahat’tan, Resmî Gazete’de, Medenî Kanun’un, Millî Eğitim Temel Kanunu’na, Cumhuriyet Dönemi’nde, Orta Çağ’ı vb.

1919 senesi Mayıs’ının 19’uncu günü Samsun’a çıktım. (Mustafa Kemal Atatürk)

Anadolu’nun birçok yerinde Yunus Emre’nin mezarı var.

UYARI: Yer bildiren özel adlarda kısaltmalı ifade söz konusu olduğunda ekten önce kesme işareti kullanılır:

Meclis’in, Boğaz’dan vb.

UYARI: Belli bir kanun, tüzük, yönetmelik ifade edildiğinde büyük harfle yazılan kanun, tüzük, yönetmelik sözlerinin ek alması durumunda kesme işareti kullanılır:

Bu Kanun’un 5. maddesinin b bendi uyarınca...

Dernek Tüzük’ünde yer alan 3’üncü maddeye göre...

UYARI: Özel isimler için ayraç içinde bir açıklama yapıldığında kesme işareti ayraçtan önce kullanılır:

Âşık Veysel’in (1894-1973), Reşat Nuri’nin (Güntekin) vb.

2. Kişi isimlerinden sonra gelen ünvan ve saygı ifadelerinden sonra kullanılır:

Ali Bey’e, Ayşe Hanım’da, Hasan Efendi’den, Osman Paşa’ya, Türk Dil Kurumu Başkanı’ndan vb.

Fatma Hanım’dan öğrenecek çok şeyler vardı.

3. Rakamlara getirilen ekleri ayırmada kullanılır:

2023’te, 5’inci madde, 2’nci sınıf, 7’den 70’e vb.

Karşı apartmanın 6’ncı katında yangın çıkmış.

4. Büyük harflerle yapılan kısaltmalara getirilen ekleri ayırmada kullanılır:

ÖSYM’ye, YÖK’ün, TBMM’de, TDK’nin, TV’de, THY’ye, ABD’de vb.

Ayrıntılı bilgiye TDK’nin internet sitesinden ulaşabilirsiniz.

5. Kesin bir tarihi bildiren gün ve ay adlarına gelen ekleri ayırmada kullanılır:

Derslerimiz, 19 Eylül'de başlayacak.

TDK, 12 Temmuz 1932'de kuruldu.

6. Bir harf veya ekten sonra gelen ekleri ayırmada kullanılır:

a'dan z'ye kadar, b'nin p'ye dönüşmesi, Türkçede -sız'la yapılmış kelimeler.

7. Seslerin söyleyiş ve ölçü nedeniyle düştüğünü göstermek için kullanılır:

Karac'oğlan (Karacaoğlan), n'oldu (ne oldu)

Güzelliğin on par'etmez

Bu bendeki aşk olmasa (Âşık Veysel)

8. Satır sonunda bir özel isim varsa bu özel isme gelen eki ayırmak için kesme işareti kullanılır:

..... Orhan Kemal'

den

UYARI: Kurum, kuruluş ve iş yeri adlarına gelen ekler kesme işaretiyle ayrılmaz:

Millî Eğitim Bakanlığınca, Ankara Valiliğinin, Gazi Üniversitesi Rektörlüğüne, Gazi Eğitim Fakültesi Dekanlığına, Belediye Başkanlığından, Yönetim Kurulunda vb.

UYARI: Belli bir özel ismin yerine kullanılan "o" zamiri, cümle içinde büyük harfle yazılmaz ve bu zamirden sonra gelen ekler kesme işaretiyle ayrılmaz.

UYARI: Özel isimlere getirilen yapım ekleri, çokluk eki (-ler, -lar) ve bunlardan sonra gelen diğer ekler kesme işaretiyle ayrılmaz:

Türkçe, Avrupalı, Toroslar, Ahmetler, Mustafa Kemaller, Türklerin, Türkçede, Balkanlardan, Türkçenin, İngilizcedeki, Ankaralıların, Müslümanlıktan vb.

UYARI: Noktayla biten kısaltmalar ile üs işaretli kısaltmalara gelen ekler, kesme işaretiyle ayrılmaz. Bu şekildeki kısaltmalarda ek, noktadan ve üs işaretinden sonra, üs işaretinin veya kelimenin okunuşuna uygun olarak yazılır:

vb.leri (ve benzerileri), yy.da (yüzyılda), İng.yi, Alm.dan

m²ye (metrekareye), cm³e (santimetreküpe), 3⁴ten (üç üssü dörtten) vb.

DENDEN İŞARETİ (")

Maddeler hâlinde sıralama yapılırken, üst satırdaki kelime veya kelime gruplarının alt satırda tekrar yazılmasını önlemek için tekrarlanan kelime ve kelime grubunun yerine kullanılır:

- a. *Geçişli fiil*
- b. *Geçişsiz "*
- c. *Oldurgan "*
- d. *Ettirgen "*

DÜZELTME İŞARETİ (^)

1. **Yazılışları aynı, anlamları ve okunuşları farklı olan kelimeleri birbirinden ayırmak için, okunuşu uzun olan ünlülerin üzerine konulur:**

adet (sayı), âdet (gelenek, alışkanlık); alem (bayrak), âlem (dünya, evren); ama (fakat), âmâ (gözleri görmeyen); hal (sebze, meyve vb. satılan yer), hâl (durum, vaziyet); hala (babanın kız kardeşi), hâlâ (henüz); şura (şu yer), şûra (danışma kurulu); yar (uçurum), yâr (sevgili) vb.

2. **Nispet ekinin, iyelik ve belirtme durum ekiyle karışmasını önlemek için kullanılır:**

(İslam) dini ve dinî (bilgiler), (edebiyat) ilmi ve ilmî (araştırmalar), (Türk) askeri ve askerî (tesis), (onun) edebi ve edebî (türler), (annemin) resmi ve resmî (yazılar) vb.

NOT: Nispet eki bulunan kelimelere başka ekler getirildiğinde düzeltme işareti olduğu gibi kalır: *askerîleşmek, ilmîlik, millîleştirmek, millîlik, resmîlik, resmîleştirmek...*

3. **Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçmiş bazı kelimelerle özel isimlerde, ince “k” ve “g” ünsüzlerinden sonra gelen “a” ve “u” ünlülerinin üzerine konulur:**

dergâh, güzergâh, ikametgâh, karargâh, ordugâh, tezgâh, rüzgâr, yadigâr, Nigâr, Kâzım, rengârenk mekân, dükkân, imkân, hikâye, kâfir, muhafazakâr, mahkûm, gâvur, kâğıt, sükût, Hakkâri...

KENDİMİ DEĞERLENDİRİYORUM

1. Aşağıdaki metinde ayraç içindeki yerlere, uygun noktalama işaretlerini yerleştiriniz.

Havuz Başı

( )

Hesap ettiler( ) Önce anlaşılamadılar( ) Sonra anlaştilar( ) 310 kuruşa almışlardı tencereyi( ) Ben senin gelme ihtimalin olan yola gözlerimi dikmiştim( ) Onlar( ) hesaplarını yapmış( ) havuzu seyrediyorlar( ) Ben geçmenizden ümidi kesmişim( ) Sizi nerede bulabileceğimi( ) ( ) Bana bakın( ) Beni dinleyin( ) nolur( ) Bırakın da bir gün samimi olayım( ) Söyleyeceklerimi söyletmiyorsunuz( ) Dinleyeceklerimi dinletmiyorsunuz( ) Bırakın anlatayım( ) ( )

( )

Elli yaşında adam( ) ellisine yakın kadın( ) Fıskiyeler( ) toplar( ) Onlar( ) benden de çocuk( ) Seni görememenin sıkıntısı dağılıyor( ) seviniyorum( ) Kadın eğilip beni dinliyor( ) Taksim(den)( ) öteki camilerden( ) meydanlardan( ) Boğaziçi( )nden( ) Kızkulesi( )nden söz açıyoruz( ) Sonunda lakırdılarımız bitiyor( ) Konuşmuyoruz bir zaman( ) Ben( ) size bir mısra bulup söylemek istiyorum( ) Yağmurlu havalardan( ) dağ yollarından( ) katırlardan( ) çingiraklardan bahseder mısralar yok mu yeryüzünde( )

( )

(Sait Faik Abasıyanık)

Cevaplar

...

Hesap ettiler. Önce anlaşılamadılar. Sonra anlaştilar. 310 kuruşa almışlardı tencereyi. Ben senin gelmen ihtimali olan yola gözlerimi dikmiştim. Onlar, hesaplarını yapmış, havuzu seyrediyorlar. Ben geçmenizden ümidi kesmişim. Sizi nerede bulabileceğimi: "Bana bakın! Beni dinleyin, nolur? Bırakın da bir gün samimi olayım. Söyleyeceklerimi söyletmiyorsunuz. Dinleyeceklerimi dinletmiyorsunuz. Bırakın anlatayım..."

...

Elli yaşında adam, ellisine yakın kadın... Fıskiyeler, toplar... Onlar, benden de çocuk. Seni görememenin sıkıntısı dağılıyor, seviniyorum. Kadın eğilip beni dinliyor. Taksim'den, öteki camilerden, meydanlardan, Boğaziçi'nden, Kızkulesi'nden söz açıyoruz. Sonunda lakırdılarımız bitiyor. Konuşmuyoruz bir zaman. Ben, size bir mısra bulup söylemek istiyorum. Yağmurlu havalardan, dağ yollarından, katırlardan, çingiraklardan bahseder mısralar yok mu yeryüzünde?

...

2. Sokrates hapse götürülürken eşi( )"Seni haksız yere götürüyorlar( )" diye ağlayıp söylenince eşine ( ) "Haklı yere götürselerdi daha mı iyiydi ( )" demiş.

Bu cümlede ayraçla belirtilen yerlere sırasıyla hangi noktalama işaretleri getirilmelidir?

A) (:) (!) (:) (?)

B) (;) (.) (:) (?)

C) (:) (.) (:) (?)

D) (.) (:) (:) (?)

E) (,) (!) (,) (?)

3. Hayatta başarılı olmak için yapılması gereken üç önemli şey vardır ( ) Çalışmak ( ) azmetmek ( ) vazgeçmemek ( )

Yukarıda parantezlerle gösterilen yerlere sırasıyla aşağıda verilen hangi noktalama işaretleri getirilmelidir?

- A) (.) (,) (;) (...)   B) (:) (,) (,) (...)   C) (;) (;) (,) (!)
D) (:) (,) (,) (...)   E) (:) (;) (,) (.)

4. **Aşağıdaki cümlelerin hangisinde noktalama işareti yanlış kullanılmıştır?**

- A) Dersimiz 11.15'te başlayacak.
B) Benimle aynı fikirde misin, bilmiyorum.
C) Türkçe, Ural-Altay dillerindendir.
D) Bugün Ahmetlerdeydik.
E) Babası "yarın İstanbul'a gideceğini" söyledi.

5. **Aşağıdaki cümlelerin hangisinde virgül (,) doğru kullanılmıştır?**

- A) Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi
B) İleri, geri konuşuyordu.
C) İki, üç güne kadar gelecekmiş.
D) Odası gayet derli, topluydu.
E) Biz en küçük, detayı bile dikkate almalıyız.

6. **Aşağıda iki nokta işaretinin (:) kullanımı ile ilgili olarak verilen bilgilerden hangisi yanlıştır?**

- A) Kendisiyle ilgili açıklama verilecek cümlenin sonuna konur.
B) Genel ağ adreslerinde kullanılır.
C) Kendisiyle ilgili örnek verilecek cümlenin sonuna konur.
D) Matematikte bölme işareti olarak kullanılır.
E) Tırnak içinde olmayan alıntı cümlelerinden sonra konur.

7. Aşağıdakilerden hangisi kesme işaretinin (‘) kullanıldığı yerlerden biri değildir?

- A) Rakamlara getirilen ekleri ayırmak
- B) Kurum ve iş yeri adlarına gelen ekleri ayırmak
- C) Kısaltmalara getirilen ekleri ayırmak
- D) Kişi adlarından sonra gelen saygı ve ünvan sözlerine getirilen ekleri ayırmak
- E) Bir ek veya harften sonra gelen ekleri ayırmak

8. İşte böyle çoğu zaman ( ) ( ) Aman sen de ( ) ( ) dediğimiz noktalama işaretleri yazı dünyasının lüksü değil elzemidir.

Yukarıdaki cümlede parantezlerle gösterilen boşluklara sırasıyla hangi noktalama işaretleri getirilmelidir?

- A) (.) (,) (;) (...)
- B) (:) (,) (,) (...)
- C) (;) (;) (,) (!)
- D) (:) (,) (,) (...)
- E) (:) (;) (,) (.)

9. Aşağıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?

- A) Saat ve dakika gösteren sayıları birbirinden ayırmak için nokta kullanılır.
- B) Bir cümledeki eş görevli kelimeleri birbirinden ayırmak için virgül kullanılır.
- C) Kendisiyle ilgili örnek verilecek cümlenin sonuna noktalı virgül konur.
- D) Hitap ve uyarı bildiren kelime veya cümlelerden sonra ünlem işareti konulur.
- E) Tarihlerin yazılışında gün, ay ve yılı gösteren sayıları birbirinden ayırmak için eğik çizgi kullanılır.

10. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde noktalama işareti yanlış kullanılmıştır?

- A) Hiç üzülmez olur muyum?
- B) Ömer Seyfettin, 28 Şubat 1884’te Gönen’de doğdu.
- C) Ayşe teyze, pencereden: “Çocuklar, çabuk buraya koşun!” dedi.
- D) Ankara-Kars arası uçakla iki saat sürer.
- E) Beni dinledi mi, dinlemedi mi, anlayamadım.

KAYNAKÇA

Aktaş, Ş., Gündüz, O. (2013). *Yazılı ve Sözlü Anlatım / Okuma-Dinleme-Konuşma-Yazma*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Yakıcı, A., Yücel, M., Doğan, M. C. ve Yelok, V. S. (2008). *Üniversiteler İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.

Yazım Kılavuzu. (2021). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

9. BÖLÜM

METİNSELLİK ÖLÇÜLERİ

Öğr. Gör. Rafet Can YAYLACI

BU BÖLÜMDE NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Konuşma ve yazma becerilerinin tarihi
- Metin kavramı
- Metinsellik ölçütleri
- Metinsellik ölçütlerinin metne olan faydaları
- Derin ve yüzey yapının farkı
- Bağdaşıklık araçları

ANAHTAR KAVRAMLAR

Dil	Yazı	Metin- Metin Dil Bilim	Metinsellik Ölçütleri	Bağdaşıklık Araçları
-----	------	---------------------------	--------------------------	-------------------------

BU BÖLÜMDE HEDEFLENEN KAZANIMLAR

- Yazı ve metin kavramlarının farkını açıklar.
- Metinsellik ölçütlerini kavrar.
- Doğru, güzel ve etkili bir metin yazmak için metinsellik ölçütlerinin önemini kavrar.
- Yazdığı metinde metinsellik ölçütlerini kullanır.
- Bağdaşıklık kavramını açıklar.
- Bağdaşıklık araçlarını ve önemini kavrar.
- Bağdaşıklık ilkelerini kullanarak metinler yazar.

GİRİŞ

İnsanoğlu var olduğu andan beri duygularını, düşüncelerini yahut ideallerini anlatmak istemiş, bunu yaparken de dili kullanmıştır. İlk zamanlarda bu ihtiyacını konuşarak gidermeye çalışsa da insanlığın nüfusunun artması ve bunun sonucunda da farklı coğrafyalara dağılması, konuşma ihtiyacının karşılanmamasına sebep olmuştur. Konuşma yetisiyle birlikte insan bireysellikten ve yalnızlıktan uzaklaşarak sosyal bir varlık olduğunun farkına varmıştır. Daha sonraları yazının icat edilmesiyle birlikte sosyal bir varlık olan insan yazıyı; acılarını, kederlerini, mutluluklarını ve sevinçlerini paylaşmak için estetize ederek duygu durumlarını görünür kılmıştır. Bu sayede şiirler, romanlar ve hikâyeler vücuda getirerek kendi iç dünyalarını ve konuşurken söyleyemediği arzularını, dileklerini, üzüntülerini yahut bilinçdışını yazıya dökmüştür. Zaman içerisinde meydana getirilen anlayış, estetik alandan uzaklaşmış ve insanın içerisinde bulunduğu eğitim, din, sağlık ve tüm değerlerine temas etmiştir. Bugün bir iş yerindeki çalışanların kendi içerisinde yapmış olduğu iş yazışmaları, akademik yazılar, hatta öğrencilerin tutmuş olduğu ders notları dahi yazının insan hayatının her alanında farkında olmadan ne kadar büyük ve önemli bir yer tuttuğunu gözler önüne sermektedir.

Tüm bunların yanı sıra ayrıca atasözleri ve deyimlere de konu olan “yazı” temel becerilerden biri olarak kabul edilmektedir. Konuşma becerisinden daha sonra kazanılan yazma yetisi özellikle günümüzde vazgeçilmez bir beceri olarak kabul görmektedir. Örneğin, bir bebek, yanı başında duran ebeveynlerinin çıkarmış olduğu sesleri taklit ederek benzer sesler çıkartabilir veya yansıma sözlerin anlamını bilmesede dahi bu sesleri söyleyebilir. Ancak yazı veya yazma, konuşmaya göre daha seçici olmayı gerektirir. Konuşma yetisine göre yazma edimi belli bir denetimi ve planlama sürecini içinde barındırır. Bu sebeple yazma, konuşma yetisine nazaran daha kontrollü bir şekilde yaklaşılması gereken bir beceri olarak kabul edilir. Tüm bunların ötesinde ise yazma, eğitim alınarak belli bir noktaya getirilmektedir. Eğitim alınarak geliştirilen ve belli bir noktaya getirilen yazma ediminde hatalara veya kusurlara fazla tahammül edilmez. Çünkü yapılacak olan bir hata işlenecek bir kusur yazının işlevini, mesajın iletilmesi gereken kişiye doğru bir şekilde iletilmemesine, dolayısıyla da işlevin yerine getirilmemesine neden olur ve böylece yazı sekteye uğrar. Bu yüzden bir yazı yazarken daha fazla zaman ayırmaya ve dikkatli davranmaya ihtiyaç vardır. “Ayrıca biçim ve düzenleme bilgisi gerektirdiği için yazma konuşmaya göre daha zor bir dil becerisidir.” (Can, 2012: 22).

Yazı yazan kişi eğer istediklerini doğru bir dil ile ifade edemiyorsa okuyucunun bu metinden doğru bir anlam çıkarması beklenemez. Bunun için bir yazı belli ölçütlere dayandırılarak yazılmalıdır. Metin ölçütleri veya metinsellik ölçütleri bir yazının metin olabilmesi için içerisinde barındırması gereken unsurlara vurgu yapar. Remzi Can, De Beaugrande ve Dresler’in *Metin Dilbilimine Giriş* (1981) adlı eserinden yaptığı alıntıya göre metinsellik ölçütlerini şöyle sıralar:

- a) Bağdaşıklık
- b) Tutarlılık
- c) Kabul Edilebilirlik
- ç) Bilgilendiricilik/Bilişselcilik
- d) Amaçlılık
- e) Durumsallık
- f) Metinlerarasılık

Metinsellik ölçütlerine geçmeden önce metin kavramının ve metin dil bilimin ne olduğuna değinmek gerekmektedir.

1. METİN KAVRAMI VE METİN DİL BİLİM NEDİR?

Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde metin, “*Bir yazıyı biçim, anlatım ve noktalama özellikleriyle oluşturan kelimelerin bütünü*” şeklinde ifade edilmektedir (TDK, 2022). Bu kavram, dil bilim çalışmalarıyla birlikte farklı bir boyuta evrilmiştir. Bu kelimenin İngilizce karşılığı “text”tir. Kökeni ise Latinceye dayanır ve “kumaş” anlamına gelir. “Kumaş nasıl ipliklerden dokunarak bir bütün oluşturuyorsa, metin de kendisini oluşturan öğelerin birbirine belli bir düzen içerisinde eklenmesiyle oluşmaktadır.” (Can, 2012: 27). Çoğu zaman metin kavramı tanımlanırken tek taraflı bir anlatım şekliyle ifade edilmektedir. Bu durum, seslerin veya kelimelerin bir araya gelerek oluşturduğu söz dizisini, gramere uygun bir şekilde cümlelerin birlikte kullanılmasını düşündürmektedir. Ancak sadece bu ifadeler bir yazıyı metin yapmaya yetmemektedir. Çünkü metin denilen kavram kendi içerisinde birçok yapı taşı barındırmaktadır. 20. yüzyılda özellikle dil kavramının kullanım alanları genişlemiş ve zenginleşmiştir. Bunu tetikleyen ve pek çok sosyal bilimin (sosyoloji, psikoloji, antropoloji vb.) açıklayıcısı hâline getirense dil bilim olmuştur. Dil bilim ile mevcut dil artık sözü karşıya ileten bir mesaj olmaktan çıkarak hayatın akışını düzenleyen, kültürel kodlarla yaşam biçimine ve insanın hayatına müdahale eden bir hâle bürünmüştür. Bu yaklaşım aynı zamanda edebî eser incelemelerinde de kullanılmaya başlanmıştır. Bu anlayışla cümleler veya sözler yalnızca kelimelerin yan yana gelerek karşı tarafa bir mesaj ilettiği görüşünün ötesine geçmiştir. Yani dil bilime göre, kullanılan kelimeler, ifade edilen kelimeler rastlantısal olarak bir araya gelmemiştir. Dil bilim, yazarın veya şairin kelimeleri kullanmasında etkili olan ruh hâlini yani psikolojisini metin içerisindeki ipuçlarından hareketle tespit etmeye çalışır. “Kişisel dilin, sanatçıların dilinin incelenmesine yönelik anlatımbilimden (stilistik) dil öğrenimine değin pek geniş alanlara yayılır.” (Aksan, 2009: 14). Günümüzde dil kavramının pek çok disiplini (psikoloji, sosyoloji, antropoloji, etnoloji vb.) açıklamaya çalışması dil biliminin sınırlarını da genişletmiştir. Böylelikle dil bilim yalnızca dilin gramer kurallarını inceleyen bir disiplin olmaktan çıkarak insanın iç dünyasını, toplum düzenini, yaşayış şeklini anlatan yapıtları da inceleyen bir disiplin hâline gelmiştir. Bu sebeple akademik, sanatsal ve edebî metinler de dil biliminin inceleme alanına girmiştir. Dil bilimin alt dallarından biri olan metin dil bilim ise 20. yüzyılın ortalarına doğru ortaya çıkmış bir disiplindir. Metin dil bilim ilk başlarda metnin gramatikal yapısını inceleyen bir disiplin niteliğinde görünmektedir. “Daha sonraki dönemlerde yapılan çalışmalarda ise metnin öncelikle bir iletişim aracı olduğu düşünülerek metnin iletişimsel değeri ve bunu sağlayan unsurlar üzerinde durulmuştur.” (Coşkun, 2005: 40). Metin her şeyden önce bir söylem türüdür. Önceki dil bilim çalışmalarında metin kavramı genellikle sesler, kelimeler, cümleler esas alınarak yapısal bir yaklaşımla açıklanmaya çalışılmıştır ancak metin dil bilim çalışmaları ile birlikte bu bakış açısı ses, kelime ve cümleden uzaklaşarak metnin anlamsal ve bağlamsal bir üst yapısının olduğu görüşünü ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla kelimelerin bir araya gelerek oluşturmuş olduğu cümle ve paragraflar bir anlam üzerine kuruludur ve bu anlamı ortaya koyan, inceleyen ve araştıran ise “metin dil bilim”dir.

“Söz dizimi, cümle yapılarıyla ilgilenirken metin dil bilim metin yapılarıyla ilgilenir; cümleler arasındaki bilgi akışlarının nasıl gerçekleştiği üzerine odaklanır. Karmaşık bir yapının anlamına yalnızca onun bileşenlerinin değil, aynı zamanda onların birleşme biçimlerinin de dikkate alınmasıyla erişilebilir.” (Yaylagül, 2015: 383).

Metin dil bilimin temel amacı, metni oluşturan yapıları incelemek ve bunların kendi içerisindeki ilişkisini ortaya çıkarmaktır. Örneğin, bir metinde dikkat çekmesi için kullanılan bir ifade cümle içerisinde öyle bir şekilde kullanılmalıdır ki ifadeden beklenen işlev gerçekleştirilmelidir. Ancak burada söylemek gerekir ki anlama nüfuz edebilmek için sayfalar dolusu kitap okumaya gerek bulunmamaktadır. Geçmişten günümüze roman, hikâye gibi türlerin insanın ruhunda uyandırmış olduğu duyguları şiirler birkaç satırda ifade edebilmiştir. Buradan da anlaşılmalıdır ki “anlam elde ettiğimiz her şey metin” (Yaylagül, 2015: 384) sayılmaktadır. Metin dil bilimin ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkmasıyla birlikte bir metni inşa eden ölçütler de gün yüzüne çıkmış ve böylelikle metin kavramının boyutları da genişlemiştir.

2. METİNSELLİK ÖLÇÜTLERİ

2.1. Bağdaşıklık:

Metinsellik ölçütlerinden biri olan “Bağdaşıklık” ilkesi temelde dil bilgisel bir anlam ifade eder. Metinde geçen tüm ifadeler kendisinden önce veya sonra gelen cümlelerle bağlantılı olmak zorundadır. Metin yazarı bu bağlantıyı yalnızca dil bilgisel olarak değil, aynı zamanda anlamca da sağlamalıdır. Bu yüzden cümlelerin bağlam içerisindeki anlamlarını da gözetmek gerekmektedir.

“Metnin yüzey yapısında dil bilgisel unsurlarla kendini gösteren bağdaşıklık Dillon’a göre cümleleri birbirine bağlayıp tek bir metin olarak okunabilmesini sağlayan niteliktir. Güney (2013: 72) bu ölçütün bir yazının metin olmasını sağlayan ve metin içi ilişkileri kuran dille ilgili özelliklerin tümünü içerdiğini belirtir. Bamberg (1983: 418) ise bağdaşıklığı, küçük söylem parçalarını bir araya getirmenin yanı sıra metin boyunca süren ve daha büyük söylem parçalarını birbirine bağlayan bir dil bilim sistemi şeklinde anlatır.” (Güven, 2019: 31).

Bir metni bağdaşıklık ilkesinin unsurlarına göre kaleme almak hem metnin içeriğini anlaşılır kılar hem de okuyucu için bazı kolaylıklar sağlar. Bu fayda ve kolaylıklar şu şekilde sıralanabilir:

- Anlatımın kısa biçimde, uzatmaya gerek kalmadan yapılmasına imkân sağlar.
- Bir kelimenin tekrar tekrar ve aynı biçimiyle ifade edilmesini önleyerek anlatımda tekdüzeliğin önüne geçer.
- Birbirine bağımlı bilgilerin anlaşılmasını sağlar.
- Cümle içinde, cümleler arasında, paragraf içinde, paragraf arasında kurulan bağlantıları sağlar ve netleştirir.
- Kurduğu anlamsal ilişki ve bağlar yoluyla (eksilteli anlatım, değiştirim, gönderim) daha önce verilmiş bir bilginin ya da metin biriminin tekrar tekrar ifade edilmesini önler.
- Metinde okuyucunun zihninde tamamlayacağı noktaları belirleyerek metnin sınırları içerisinde anlam belirsizliğinin önüne geçer.
- Anlatım bozukluğu yapılmasını engeller.
- Metindeki düşüncelerin, bilgilerin hangisinin hangisine bağlı olduğunu göstererek metnin anlaşılabilirliğini artırır (Can, 2014: 206, akt. Güven, 2019: 33).

Yukarıda sıralanan maddeler akademik bir metin için geçerli olsa da sanatsal ve edebî metinleri ayrı tutmak gerekmektedir. Çünkü yazar, bir roman ve hikâyede kişinin iç dünyasını veya bir mekânı tasvir etmek için oldukça uzun cümleler kullanabilir. Yahut bir şair kaleme almış olduğu şiirinde tekrar sanatına yer vererek bazı kelimeleri veya dizeleri tekrar edebilir. Tüm bunların ötesinde ise özellikle roman ve hikâyeler, okuyucunun kendi hayal dünyasını etkin bir şekilde kullandığı metinler olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden yazar veya şair metnin içerisinde okuyucunun kendi düşüncesiyle tamamlayabileceği gizil, örtülü ve muğlak alanlar bırakabilir. Bu yüzden yukarıda bahsedilen maddeler sanatsal ve edebî metinlere dair yaklaşımları tam anlamıyla karşılayamamaktadır. Dolayısıyla bağdaşıklık; metni oluşturan yapı parçalarını, kelimeleri, cümleleri, paragrafları, hatta bölümler arasındaki ilişkiyi irdeleyip ortaya çıkararak ve bütün-parça ilişkisini sorgulayan yöntemlerden biridir. Bu yapılırken mevcut olan dilin gramer yapısından yararlanılır ve onun imkânları belli ölçülerde zorlanarak ifadeler zenginleştirilmeye çalışılır. Böylece metin bütünsel bir yapı hâline gelir. “Ayrıca kolay anlaşılabilen, nitelikli ve etkili metinler üretilebilir.” (Bayburtlu, 2019: 25).

2.2. Tutarlılık:

Bağdaşıklık bir metnin görünen yüzü üzerindeki bağ kurma işlemiyse tutarlılık da bu metnin anlamsal yönünü yani derin yapısını ifade eder.

“Bir metni bağıntı açısından incelemek, onun tümcelerinin ve paragraflarının sıralanışını ve çizgiselliğini ortaya koymak demektir. Bir metni tutarlılığı bakımından incelemek, üst yapı olarak genel metin çerçevesinde, metnin tümünü anlamsal olarak değerlendirmek demektir.” (Günay, 2007: 116).

Bir metnin tutarlı olabilmesi için dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Örneğin, bir roman veya hikâyede olayın, yerin, zamanın ve mekânın çizgisel bir düzlemde verilmesi gerekmektedir. Ancak gelişen roman ve hikâye teknikleriyle olay, durum, yer ve zaman, çizgisel bir düzlemde ziyade döngüsel bir yapı içerisinde de sunulabilir. Olaylar dallanıp budaklandırılır; zaman geçmiş, şimdi ve gelecek arasında sürekli hareket eder. Bu durum metnin devingen yani hareketli yapısını ortaya çıkarır. Ancak metnin dallanıp budaklanması yahut zamanın sürekli değişmesi bir tutarlılık içerisinde yapılmalıdır. Okuyucunun zihni yazar tarafından belli bir noktaya kadar bulanıklaştırılabilir. Bu edebî eserden alınacak olan haz ile ilgili bir durumdur. Ancak bu bulanıklık hâli metnin tümünü kapsayacak bir şekilde yapılırsa okuyucunun metin içerisinde kaybolma ihtimali söz konusu olur. Dikkat edilmesi gereken bir başka husus ise verilen bilgilerin veya anlatılan olayların kendisinden önce veya sonra gelen bilgileri desteklemesidir. Eğer metin içerisinde ifade edilen olay ve olgular metnin gidişini etkilemiyorsa bu ifadeler tutarlılık ilkesine ters düşecektir. Çünkü metin başından sonuna kadar bir bütün olarak değerlendirilir. Bu yüzden işe yaramayan ve tutarlılığı olmayan hiçbir bilgi metin içerisinde kullanılmamalıdır. Bu şartlar sağlandığında hem bağdaşıklık ilkesi yerine getirilmiş olur hem de tutarlılık ilkesinden beklenen anlamsal ve mantıki bağ sağlanır. “Yani metnin bütününde yer alan ifade ve kavramlar karşıtlık içinde olmadan birbirini destekler nitelikte ele alınmalıdır.” (Bayburtlu, 2019: 32). Tüm bu hususlara dikkat etmek de okuyucunun gözünde mevcut metnin bir bütün olarak algılanmasını sağlar.

2.3. Amaçlılık:

Metinsellik ölçütleri başlığında geçen tüm ilkeler birbirine sıkı sıkıya bağlı ve iç içe geçmiş bir zincirin halkaları gibidir. Bu yüzden bu halkalardan herhangi birinin diğer bir halkaya sağlam bir şekilde geçmemesi, kopmaya elverişli bir yapısının olması mevcut yazıyı eksik veya kusurlu yapacaktır. Bağdaşıklık ve tutarlılık ilkeleri bu anlamda birbirine sıkı sıkıya bağlıyken yine bu iki ilke, amaçlılık ilkesine de bağlanmak zorundadır. Çünkü bir yazı derin ve yüzey yapı alanlarından oluşuyor olsa da onun belli bir amaca hizmet etmesi beklenir. Eğer bu amaçlılık ilkesinden beklenen fayda sağlanamazsa metinsellik ölçütleri işlevini yerine getiremez ve metnin ayakları sağlam bir şekilde yere basmaz. Ünlü Rus yazar Anton Çehov’un “Duvarda asılı bir tüfek varsa o tüfek mutlaka patlamalıdır. Aksi hâlde patlamayacaksa tüfek asılmamalıdır.” sözü metinde geçen ifadelerin, kullanılan kelimelerin rastlantısal ve tesadüfi olmaması gerektiğini izah eder. Ancak daha öncede bahsedildiği üzere tesadüfilik ve rastlantısallık metne yer yer renk ve zenginlik katmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, ifade ve kelimelerin bilgisizlik, konuya hâkim olamama veya yargı üretmemesi durumlarından kaynaklanmaması gerektiğidir. Bu sebeplerden ötürü yapılacak olan bir hata veya kusur, metnin amacına hizmet etmez ve böylece okurun zihninin bulanıklaşmasına sebep olur.

Okur tarafından amaçlılık ilkesi bir metin içerisinde oldukça rahat bir şekilde fark edilmelidir. Metin içerisinde aranan amaçlılık ilkesi metin yazarının niyetinin kelimelere, sözlere dökülmüş hâlidir. “Başka bir deyişle, bildiriye gönderen bir kişi, iletişimsel hareketinde belli bir niyetle yola çıkar. Dolayısıyla niyetten bağımsız bir metin gerçek bir metin değildir.” (Lüleci, 2010: 47). Bu ilke, edebî eser incelemelerinde de

sıkça kullanılmaktadır. Yazar odaklı metin incelemeleri için elverişli bir bakış açısı olsa da günümüz eser incelemeleri artık daha çok okur ve eser odaklı metin incelemeleri kullanmayı öngörmektedir. Ancak yine de akademik metinler için yahut resmî evrak ve yazışmaların işlevlerini yerine getirmesi için kullanılan ilkelerden birisi olarak görülür.

2.4. Kabul Edilebilirlik:

Kabul edilebilirlik ilkesi mevcut metinsellik ölçütleri içerisinde belki de okuyucunun yani alıcının aktif bir şekilde görev aldığı bir ölçüttür. Çünkü bağdaşıklık, tutarlılık ve amaçlılık, metni yaratan kimsenin metinde görüldüğü, izlerinin rahatlıkla takip edilebildiği ilkelerdir. Ancak kabul edilebilirliği bu üç ilkenin karşısına yerleştirmek mümkündür. Bu durum, kabul edilebilirlik ilkesi için olumsuz bir çağrışım uyandırmamalıdır. Bu noktada amaçlılık ilkesi ile kabul edilebilirlik ilkeleri birbirine zıt konumda değil, daha çok tamamlayıcı bir rolde bulunmaktadır. Yani bir anlamda metnin yazarı metnin okuyucusu ile ilk kez bu ilke üzerinde birbirini daha net bir şekilde görmektedir ve aynı zamanda hesaplaşmaktadır. Bu noktada bir metnin amacının gerçekleşmesi ile metnin kabul edilebilirlik özelliği arasında yakın bir ilişki vardır. “Okuyucu ile metin arasında bir anlam ilişkisi kurulmadan metnin kabul edilebilirliği sağlanmaz.” (Can, 2012: 32).

Örneğin Türk edebiyatının devrelerinden biri olan Millî Edebiyat dönemi bir savaş dönemi edebiyatıdır. Bazı araştırmacılara göre bu dönem, İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile başlar ve Cumhuriyet’in ilanı ile son bulur. Farklı araştırmacılara göre ise 1911 yılı esas alınır ve yine Cumhuriyet’in ilanı ile sonlandırılır. Bu tarih aralığı içerisinde Fecr-i Ati (1910) adlı bir edebî topluluk bulunur. Bu savaşlar döneminde, onların edebiyata yaklaşımı ise sanat odaklıdır yani sanat, sanat içindir anlayışına sahiptirler. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere bu dönem bir savaşlar dönemidir ve bu dönemde kaleme alınan sanat eserlerinin de bu doğrultuda yazılması beklenmektedir. Edebiyat tarihlerinde Fecr-i Ati edebî topluluğunun ömrünün kısa olmasının sebebi, bu dönemin gerçeklerini ve şartlarını kabul etmemesine ve görmezden gelmesine bağlıdır. Çünkü o dönemin okuru cephelerde savaşmaktadır ve fakirlik içerisinde. Bu yüzden daha çok Türk kimliği ve milliyetçiliği üzerinden gerçekleştirilen sanatsal faaliyetler o dönemin okuruna hitap etmiştir. Murat Lüleci “Yeni Bir Disiplin Olarak Metin Dilbilim ve Türk Edebiyatına Dilbilimsel Yaklaşım” adlı doktora tez çalışmasında bu konu ile ilgili İngiliz şair ve edebiyat eleştirmeni Samuel T. Coleridge’in konu hakkındaki düşüncelerine yer verir. Buna göre Coleridge:

“Bir yazarın başta gelen görevinin elindeki malzemeyi -edebî metni-, okuyucunun kabul edebileceği bir tarzda düzenleme; böylece inandırıcılığı sağlamak olduğunu söyler. (...) Buna göre yazar ve okurun -fantastik olsun sıradan olsun- ancak bir hikâyeyi kabul etmesi veya ona inanması hâlinde, edebiyat işlevini yerine getirmiş olur.” (2010: 51) ifadelerini kullanır.

Yani kabul edilebilirlik ilkesinin okur tarafından onaylanabilmesi için yazarın amacı/niyeti ile ortak bir zeminde birleşebilmesi gerekmektedir.

2.5. Bilgilendiricilik/Bilişselcilik:

Metin içerisinde ortaya koyulan bilgi ve birikimlerin tatmin edici bir seviyede olması beklenir. Bilgilendiricilik veya bilişselcilik olarak bilinen bu ilke, metinde geçen ifadelerin bilinirliği anlamına gelir. Ancak ortaya koyulan bu bilgilerin tatmin edici seviyede olup olmaması belli dengeleri beraberinde getirir. Çünkü nokta atışı olarak belirlenmiş bir konuyu sürekli olarak gelecekle ilişkili tutmak, okuyucu için yorucu bir süreç olacaktır. Aksi gibi geçmişe yönelik bilgi, belge ve dokümanlardan yararlanmak, insan

zihni için anlamayı ve anlamlandırmayı daha fazla kolaylaştırırsa da bu durumun yine bazı sorunlara yol açtığı bilinmektedir. Çünkü belli bir zamandan sonra mevcut bilgilerin tekrarlanması, aynı sözlerin yeniden söylenmesi bu ilkenin işleyişini bozacaktır. Yapılması gereken şeylerden biri eski ve yeni bilgilerin dengeli bir şekilde verilmesinin gözetilmesidir. Bu sebeple verilen bilgiler hem geçmişe hem şimdiye hem de geleceğe yönelik olmalıdır. Okuyucunun eser ile arasındaki zamansal ve kültürel bağ koptuğunda metinden beklenen fayda sağlanamaz ve yalnızca zaman kaybından ibaret hâle gelir. “Başka bir deyişle, metin kendi başına değil, metnin ve evrenin bilgisi ile temas hâlinde bulunarak anlam kazanır.” (Titscher, 2000: 22-23, akt. Lüleci, 2010: 52).

Bazı durumlarda ise hem ilgili okur kitlesini hem de meraklı okur kitlesini bir arada tutmak hedeflenebilir. Burada ilgili okur kitlesinden kasıt, bahsi geçen konuya yönelik bilgi birikimi olan kimselerdir. Ancak meraklı okur kitlesi ise bilgisi olmasa dahi yeni bir şey öğrenme gayreti içerisindedir. Metin yazarı, metnini oluştururken bu iki farklı okuyucu tipine yönelik çalışmalarda bulunmalıdır. Konuyu herkesin anlayabileceği kelime ve kavramlarla kurarken, bir yandan da yeni ufuklara yelken açmak isteyen okuyucusuna dipnotlarla veya kitap sonunda ayrı bir bölüm vererek ilgilerini takip edebilecekleri yeni metinlere yönlendirmeye çalışmalıdır. Ama burada dikkat edilmesi gereken terazinin dengeli bir şekilde olmasıdır.

2.6. Durumsallık:

Bir metni ilgi çekici kılan temel faktör onun dilidir. Metnin okuyucu tarafından alınılması da tıpkı yazılma süreci gibi sancılı bir süreçtir. Çünkü okuyucu metinle ilgili durumları, olayları yahut duyguları öğrenmek ister. Okuyucu, metnin yazarının kitap içerisindeki bir kahraman mı olduğunu veya mevcut kitap kahramanının yaşadığı dönemin hangi zamanda ve yerde olduğunu sorgular. Bunun sebebi, okuyucunun metinle somut bir bağ kurma gayretidir. Bu yüzden metin içerisinde yer alan herhangi bir ifadenin “kim tarafından, kime, ne zaman, niçin, nerede ve nasıl söylendiği önemlidir.” (Lüleci, 2010: 56). Ancak bu durum okuma sırasında bir ikilik yaratabilir. Çünkü yazarın, metni yazarken düşünce dünyasında kurduğu bilgiler, diyaloglar ve hayaller ile okuyucunun metni okuma sürecinde kurguladığı dünya birbirinden farklı ve zıt olabilir. Örneğin, ilkokul 4. sınıfa giden bir öğrenciye dünya klasiklerinden bir eser verilirse, bu kitap onun içerisinde bulunduğu okuma ve öğrenme düzeyine ağır geleceği için durumsallık ilkesine ters düşecektir. Bu yüzden metin yazarı, metnini yaratırken içerisinde bulunduğu toplumun veya okuyucu kitlesinin bilgisini, sosyo-kültürel şartlarını ve duygularını gözetmek durumundadır.

2.7. Metinlerarasılık:

Ünlü filozof Cicero'nun “Gök kubbe altında söylenmemiş hiçbir söz yoktur.” ifadesi belki de metinlerarasılık ilkesinin yüzyıllar öncesinden tanımlanmış hâli gibidir. Özellikle edebiyat eserlerinde, mevcut bir metnin başka bir metinden veya kendisinden önce yazılmış olandan etkilenmemiş olması düşünülemez. Üstelik bu durum yalnızca edebî eserler için geçerli değildir. Pek çok sanat dalında metinlerarasılık ilkesine tesadüf edilebilir. Bu bir tablo, bir beste veya sinema filmi için de geçerli olabilir. Yani metinlerarasılık kavramı sadece içerisinde yazı bulunan disiplinleri değil, pek çok sanat dalını içerisine alır.

“İki metin arasındaki her türden alışveriş işlemini göstermek için metinlerarası sözcüğü kullanılmasına karşın, değişik çalışmalarda bir resmin, bir müzik parçasının, bir heykelin ya da bir dansın her defasında bir ‘metin’ olarak ele alınıp kendi aralarında olduğu kadar yazınla olan alışverişleri konusunda da aynı sözcük kullanılmaktadır.” (Aktulum, 2011: 13).

Metinlerarasılık, metne zenginlik katmakla birlikte birçok sorunu da beraberinde getirir. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi metinlerarasılığı belirleyen ölçütlerin olmaması durumudur. Yani bir metin yazarının farklı bir yazarın metninden kelime ve cümle almış olması yahut okumuş olduğu bir cümleden fazla etkilenecek benzer duyguları ifade etmeye çalışması iki metin arasında bağ kurmak için yeterli midir? Örneğin, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın büyük eseri *Huzur*'da başkahraman Mümtaz kendi köyünden kaçarken bir tepenin başından köyünün yandığını izler. Aynı sahneyi yüzyıllar öncesinde yazılmış olan Vergilius'un *Aeneas* destanında da görmek mümkündür. Bu durum Tanpınar'ın biyografisini bilen kimseler için normaldir. Çünkü Tanpınar, antik Yunan edebiyatını yakından takip etmiş ve bunu eserlerinde harmanlayarak kullanmıştır. Ya da Tevfik Fikret'in ünlü *Sis* şiiri ile Atilla İlhan'ın *Sisler Bulvarı* adlı şiiri metinlerarasılık ilkesi bağlamında birbirlerini destekler nitelikte olduğu söylenebilir. "Hemen hemen her metin, başka metinlerin özümsemiş şekil değiştirmiş hâlidir." (Lüleci, 2010: 57). Yani kısacası metinlerarasılık ilkesi tek başına asla saf bir metnin olamayacağını, pek çok farklı metinden etkilenecek yeni bir metnin oluşturulduğu görüştür.

3. BAĞDAŞIKLIK ARAÇLARI

Metinsellik ölçütleri, bir yazının metin olabilmesini sağlayan kavramların tümünü ifade eder. Bu kavramlar birbirinden farklı görünseler de aslında görünmez zincirlerle bağlıdır. "Bir yazarın işi düşüncelerini ifade eden uygun kelimeleri arka arkaya sıralamaktan ibaret değildir. Yazarın en önemli görevlerinden biri kelime ve cümleleri uygun bağlantılarla bir metin hâline getirmektir." (Coşkun, 2005: 24). Bir metinde kullanılan kelime ve cümleler birbirlerine uygun kelimelerle bağlanmalıdır. Metinde mümkün olduğunca rastlantısal olan kelime ve cümlelere yer verilmemelidir. Ancak yine de bu konuda katı kuralcı olmamak gerekir. Çünkü metne dokunan bazı tesadüfi veya rastlantısal ifadeler metne derinlik katacağı gibi anlamı da zenginleştirecektir. Ancak yazarın bir konuya hâkim olmadan fikir beyan etmesi ve bu doğrultuda kelimeler kullanıp cümleler kurması metni zenginleştirmekten ziyade çoraklaştıracaktır. Bu durum, metnin içerisinde birbirini desteklemeyen veya açıklamayan cümlelerin olmasına sebep olacaktır. Bu sebepten ötürü oluşabilecek bir hata metnin dengelerini sarsabileceği gibi okuyucuyu da yanlış anlamaya ve yönlendirmeye neden olacaktır.

Eyyup Coşkun, bağdaşıklık araçlarını Halliday ve Hasan'ın *Cohesion in English* (1976) adlı eserinden yola çıkarak beş başlık altında incelenebileceğini ifade eder. Halliday ve Hasan'ın bağdaşıklık araçları bugün hâlen kabul görse de bu araçlara bazı araştırmacılar eklemelerde bulunmuşlardır. Bu durum, bağdaşıklık araçlarının kapsam ve sınırlılığını tartışmalı bir hâle getirmektedir. Bu araştırma ise Halliday ve Hasan'ın tasnifi dikkate alınarak hazırlanmıştır. Buna göre bağdaşıklık araçları: Gönderim, Değiştirim, Eksiltili Anlatım, Bağlama Ögeleri ve Kelime Bağdaşıklığı olarak sıralanabilir.

3.1. Gönderim:

Bu başlık altında bir cümle veya paragraf içerisinde aynı kelimenin ve kelime gruplarının kullanılmaması, o kelime ve kelime gruplarının yerine onu ifade eden başka kelime, zamir yahut eklerin kullanılması ifade edilmektedir. "Gönderim, ifadenin gereksiz yere uzamasını engeller ve böylece cümlenin daha anlaşılır olmasını sağlar." (Coşkun, 2005: 54). Örneğin:

Ünlü düşünür Michel Foucault, 1926 yılında Fransa'da doğmuştur. Michel Foucault, 58 yıllık hayatına önemli ve büyük eserler sığdırmıştır.

Bu cümlede birbirini takip eden iki cümlede de "Michel Foucault" ismi kullanılmıştır. Gönderimin

önerdiği şey ise tekrar eden öğelerden birinin ortadan kaldırılarak yazılmasıdır.

Ünlü düşünür **Michel Foucault**, 1926 yılında Fransa’da doğmuştur. **O**, 58 yıllık hayatına önemli ve büyük eserler sığdırmıştır.

Sigmund Freud, psikanalizin kurucusu olarak kabul edilir. **Freud**, 1901 yılında yazmış olduğu **Rüyaların Yorumu** adlı eseriyle psikanalizin rüyalarla bir ilişkisi olduğuna değinmeye çalışmıştır. **Rüyaların Yorumu** daha sonraki psikanaliz çalışmaları için de bir başucu kitabı hâline gelmiştir.

Sigmund Freud, psikanalizin kurucusu olarak kabul edilir. **O (Freud)**, 1901 yılında yazmış olduğu **Rüyaların Yorumu** adlı eseriyle psikanalizin rüyalarla bir ilişkisi olduğuna değinmeye çalışmıştır. **Bu kitap (Rüyaların Yorumu)** daha sonraki psikanaliz çalışmaları için de bir başucu kitabı hâline gelmiştir.

Bu paragrafta da Freud adı ikinci cümlede kullanılmamış bunun yerine “o” kişi zamiri kullanılarak ifadenin tekrar edilmesi engellenmiştir. Takip eden cümlede ise kullanılmış olan “bu kitap” ifadesi işaret sıfatı göreviyle “Freud’un yazmış olduğu Rüyaların Yorumu” kitabı ibaresinin yerine kullanılmıştır. Bu şekilde yapıldığında ifadeler arka arkaya tekrarlanmamış olur ve böylece anlatım daha akıcı ve saf hâle gelir. Bu husus çoğunlukla düz yazı için geçerlidir. Çünkü düz yazıda yapılan kelime tekrarları metnin yapısını ve anlamını bozar. Ancak bu, şiir türü için geçerli değildir. Çünkü şiir sanatına ait bazı söz sanatları vardır. Şairler söz sanatlarına başvurarak anlatımı güçlendirmek, zenginleştirmek ve renk katmak istedikleri için sıkça kelime tekrarlarına başvurup okuyucusunun coşkusunu uyandırmayı hedefler.

3.1.1. Gönderim Türleri:

3.1.1.1. Metin Dışı Gönderim:

Metin dışı gönderim, metnin içerisinde doğrudan bulunmayan duygu, olay veya durumları okuyucunun yani alıcının zihninde canlandırmasına yarayan bir gönderim türüdür. Örneğin:

Ağa: Al şunu da git kendine ve çocuklara giyecek bir şeyler al.

Seyis: Peki efendim.

Ayhan: Murat niye gelmedi hâlâ?

Bekir: Geliyor, bak işte orada. (Coşkun, 2005: 56)

Burada kullanılmış olan “şunu” ve “işte orada” ifadeleri metin içerisinde net bir şekilde gönderim yapmamaktadır. Böylesi durumlarda okuyucu kendi zihninden ve hayal dünyasından bu belirsiz ifadeleri kendisi doldurmaya çalışır.

3.1.1.2. Metin İçi Gönderim:

Metin dışı gönderimin aksine bu gönderim türünde, gönderim ögesi metnin içinde mevcuttur. Bu yüzden okuyucunun yani alıcının aktif bir şekilde zihnini veya hayal gücünü kullanması gerekmez. Örneğin:

- *Bu sesler de nereden geliyor?*
- *Arka sokaktaki düğünden geliyor.*
- *A: Murat niye hâlâ gelmedi?*
- *B: İşte geliyor, sokağın karşısında.*

Burada ifade edilen yer ve yön ifadeleri, metindeki gönderim ögelerinin bir karşılığı olarak verilmiştir. Verilmiş olan cevaplar herhangi muğlak bir ifade içermemektedir ve metin içerisinde doğrudan karşılık bulmaktadır.

3.1.1.3. Ön Gönderim:

Bu gönderim türünde, gönderim ögesi kendisine gönderimde bulunan ögeden önce gelir. Örneğin:
“Allah kimsenin başına vermesin, devlet düşkünlüğü zor şeydir. Ancak şu da inkâr edilmemeli ki, bu felaket, insanı adeta asilleştiriyor, olduğundan daha tatlı, uysal, lakırdı anlar bir hâle getiriyor.”

(Reşat Nuri Güntekin, Anadolu Notları, s. 35, akt. Coşkun, 2005: 57)

Yukarıdaki cümlede kullanılmış olan “şu” ifadesi “bu felaket, insanı adeta asilleştiriyor, olduğundan daha tatlı, uysal, lakırdı anlar bir hâle getiriyor.” ifadesini işaret etmektedir. Bu yönüyle gönderim ögesi ileriye dönüktür çünkü kendisini işaret eden ögeden daha önce gelmiştir.

3.1.1.4. Art Gönderim:

Türk edebiyatı içerisinde art gönderim, ön gönderimden daha fazla ve sık kullanılır. Burada ise temel amaç; gönderim ögesinin, belirtecek olduğu ifadeden sonra gelmesidir. Örneğin:

Ede Balı'nın, o yayla gecesinde, Sivrikaya'da söylediklerini unutamaz olmuştu. Onun, unuttur gibi olduğu bir sözünü ise artık, bütün söylediklerinden çok düşünüyordu.

Ede Balı'nın, o yayla gecesinde, Sivrikaya'da söylediklerini unutamaz olmuştu. Onun (Ede Balı'nın), unuttur gibi olduğu bir sözünü ise artık, bütün söylediklerinden çok düşünüyordu.

(Tarık Buğra, Osmancık, s. 31)

Burada kullanılmış olan “onun” zamiri bir önceki cümlede geçen “Ede Balı” ismine gönderme yaparak iki cümle arasında bağdaşıklık ilişkisi kurmuştur.

3.2. Eksilteli Anlatım:

Eksilteli anlatımın metin içindeki amacı, bir şeyin metinde söylenmemesine rağmen varlığının yahut anlamının hissettirilmesidir. Dil bilimin ilkelerinden biri olan “en az çaba yasası” az söz kullanarak daha çok şey anlatmayı ifade eder. Buna göre metin içinde bazı kelime veya sözler cümleden atılabilir. Ancak cümleden atılan kelimeler yahut sözler metnin anlaşılabilirliğini zedelememelidir. Bunu yapmaktaki amaç “gönderimde” olduğu gibi anlatımı daha saf ve akıcı hâle getirmektir. “Eksilteli anlatım, anlam kaybına yol açmamak koşulu ile bir cümle içinden zamanla bazı sözcükler atma işidir ya da kullanılmayışları anlatımda eksikliğe neden olmayacak sözcüklerin düşürülmesidir.” (Günay, 2007: 83). Metinde bu şekilde yapılan veya oluşturulan boşluk, okuyucunun zihninde tamamlanmayı bekler. Yani bir anlamda okuyucuyu işe dâhil edilerek metin yaratma sürecinin bir parçası hâline getirilir.

“Kenan İstanbul'a yeni gelmişti. Daha ilk günden başına bir sürü iş açılmıştı. Haydarpaşa'da trenden iner inmez cüzdanını çaldırılmış, cüzdanla birlikte amcasının adresini ve telefonunun yazılı olduğu kâğıt da gitmişti. Elinde bir bavulla, nereye gideceğini bilmeden kalabalık arasında yürüyüp duruyordu.”
 (Coşkun, 2005: 66).

Bu metinde Kenan ismi ilk cümle dışında hiçbir yerde kullanılmamıştır. Ancak kalan diğer cümlelerde Kenan'ın ismi geçerse de varlığı hissedilmektedir. Eksilteli anlatım kullanılmasaydı metnin hâli şu şekilde olacaktı:

*“Kenan İstanbul'a yeni gelmişti. Daha ilk günden (**Kenan'ın**) başına bir sürü iş açılmıştı. Haydarpaşa'da trenden iner inmez (**kendisinin**) cüzdanını çaldırılmış, cüzdanla birlikte (**Kenan'ın**) amcasının adresini ve (**Kenan'ın amcasının**) telefonunun yazılı olduğu kâğıt da gitmişti. (**Kendi**) elinde bir bavulla, (**kendisinin**) nereye gideceğini bilmeden (**Kenan**) kalabalık arasında yürüyüp duruyordu.”* (Coşkun, 2005: 66).

“Ayşe aptallaşmış, hiç cevap veremiyor, yalnız ağlıyordu. Anasının, babasının, köylülerin arkasına takıldı. Demin koştuğu yerden miskin miskin köye döndü. Evlerine yaklaştıkları zaman havadan bir ses geldi.”

*Ayşe aptallaşmış, hiç cevap veremiyor, yalnız ağlıyordu. (**Ayşe**) Anasının, babasının, köylülerin arkasına takıldı. (**Ayşe**) Demin koştuğu yerden miskin miskin köye döndü. (**Onlar**) Evlerine yaklaştıkları zaman havadan bir ses geldi.*

(Ömer Seyfettin, Eleğimsağma, s. 507)

“Artık Hasan Ali'yle ciddi bir biçimde ilgilenmeye başlamıştım; hatta Yahya Kemal kitabımı yazarken Edebiyat Tarihimizden adlı eserinden bir hayli yararlandım da. Bu arada Mevlevilikle ilgisi bulunduğunu öğrenmiştim; hatıralarını okuyunca çok şaşırdım.”

*Artık Hasan Ali'yle ciddi bir biçimde ilgilenmeye başlamıştım; hatta Yahya Kemal kitabımı yazarken (**Hasan Ali'nin**) Edebiyat Tarihimizden adlı eserinden bir hayli yararlandım da. Bu arada (**Hasan Ali'nin**) Mevlevilikle ilgisi bulunduğunu öğrenmiştim; (**Hasan Ali'nin**) hatıralarını okuyunca çok şaşırdım.*

(Beşir Ayvazoğlu, Siretler ve Suretler, s. 35)

Eksilteli anlatımla birlikte metin, gereksiz kelime ve söz tekrarlarından kurtularak okuyucunun zihninde daha berrak ve kristalize bir hâl alır. Ancak eksilteli anlatımdan yararlanırken mevcut dilin gramerini ve mantıksal yönünü de ihlal etmemek gerekir.

3.3. Değişirir:

Bir diğer bağdaşıklık aracı ise değiştirimdir. Değiştirimde amaç metinde geçen kelime, kelime grubu, cümle ve paragrafın yerini tutacak başka bir kelime, kelime grubu, cümle ve paragrafın alması durumudur. Bu durum değiştirim ile eksilteli anlatımı birbirine yaklaştırsa da aslında birbirlerinden çok farklıdır. Örneğin:

“—Şimdi hava çok sıcaktır. Akşam dışarı çıkalım.”

“—Ben de öyle düşünüyorum.”

Burada geçen “öyle” kelimesi “şimdi hava çok sıcak” ve “akşam dışarı çıkalım” cümlelerinin yerine kullanılmıştır.

“Yaptığı şeyin hatalı ve yanlış olmadığını söylüyor. Ama ben **öyle** düşünmüyorum.”

Bu cümlede de kullanılmış olan “öyle” ifadesi “yapılan eylemin yanlış ve hatalı olduğunu” ifade etmek için kullanılmıştır.

“—Beri bakın,” dedi. Bu oğlana sahip olun. İyi miyi olacağı yok bunun. Yatıp duruyor!

— Yusuf, “Sahibi Allah emmi,” dedi. “Allah sahip olsun. Bizim sahipliğimizden ne çıkar.

— Pehlivan Ali de **böyle** düşünüyordu. Başını salladı.

(Orhan Kemal, Bereketli Topraklar Üzerinde, s. 91)

“Bir güzeli severdi, fakat yılan bir çiçeği nasıl severse bu da **öyle** severdi; bir adamı nasıl sararsa bu da **öyle** sarmak isterdi!.. Mezar, vücudu nasıl kucaklarsa bu da **öyle** kucaklamaya çalışırdı; nasıl kucakladığına dünya yüzü göstermezse bu da **öyle** yalnız kendisine has kılmak arzusunda bulunurdu.

(Namık Kemal, İntibah, s. 35)

“Böyle, şöyle, öyle” kelimeleri, cümlede değiştirim yapmak amacıyla kullanıldığında, daha önce kullanılmış olan ifadelerin kaldırılıp yerine bu kelimelerin kullanılması gerekmektedir.

3.4. Bağlama Ögeleri:

Bağlama ögelerinin temel amacı kelime, kelime grubu, cümle ve paragrafları diğer kelime, kelime grubu, cümle ve paragraflar ile birbirlerine bağlamaktır. Bilindiği gibi Türkçede iki ifade birbirine bağlaç aracılığıyla bağlanır. “Kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri ve kimi zaman da paragrafları şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan ve yükledikleri işlevler ile bağlandıkları sözler arasında türlü anlam ilişkileri kuran bağlama ögeleridir.” (Can, 2012: 49).

“Sınıfa girdi **ve** çantasından çıkardığı defterini sırasının üstüne koydu.”

“Ressamın tablolarını beğenmemiş **ama** renklerin canlılığına bayılmıştı.”

“İstanbul’u tepeden seyretmek en sevdiği şeydi **lakin** kalbinde derin bir boşluk hissediyordu.”

İlkin, karnı şişmiş, sonra elleri ve ayakları. Böyle dediler. Bildikleri tüm otları kaynatıp içirmişler. Kaynamış yaprakları yağ **ile** havanda dövüp tülbente sarmışlar, şiş karnın üstüne koymuşlar, yastığının altına muskaları, başucuna Mushaf koymuşlar **ancak** dört gün yaşatabilmişler.

(Ferit Edgü, Hakkâri’de Bir Mevsim, s. 93)

Bağlama ögeleri metinde farklı olay veya olguları okuyucunun zihninde birleştirebilmesi için kullanılan bir araçtır. Metin içerisinde doğru kullanılan bir bağlama ögesi cümlelerin üzerindeki ağırlığı gidererek okuyucunun metni anlamasını kolaylaştırır ve anlamın kavranabilmesine yardımcı olur.

3.5. Kelime Bağdaşıklığı:

Metin içerisinde bağdaşıklığı sağlama yollarından biri de kelime bağdaşıklığıdır. “Bir metinde kelime bağdaşıklığı iki türlü yapılabilir. İlki tekrar, ikincisi ise aynı kavram alanından kelime kullanılarak” (Can, 2012: 53). Tekrar yolu ile yapılan kelime bağdaşıklığı metin içerisinde sürekli aynı kelime veya kavramın peşi sıra kullanılmasıdır. Örneğin:

*“Dil öğrenimi **çocuk** yaşlarda başlar. **Çocuk** henüz konuşamadığı zamanlarda sesleri taklit ederek ya da ağlayarak kendisini ifade etmeye çalışır. Böylece **çocuk**, **dil** öğrenmeden çevresel veya içsel tehditleri ebeveynlerine iletmiş olur.”*

Burada “çocuk” ve “dil” kelimeleri cümleler içinde sürekli tekrarlanmıştır. Bu sayede tekrar edilen kelime bağdaşıklığı kurulmuştur.

Bir diğer kelime bağdaşıklığı ise aynı kelime ve kavram alanı kullanılarak yapılan bağdaşıklıktır. Burada ifadeler genelden-özele, özelden-genele veya soyuttan-somuta, somuttan-soyuta gidecek şekilde kullanılmalıdır. Örneğin:

*“Dil kavramı, antik dönemlerden beri hayatımızda olmasına rağmen **edebî** eserin temel nesnesi olduğu düşüncesi son yüzyıla dayanmaktadır. Bu düşünceyle **dil**, **edebî** eseri estetize ederek mevcut metni bir **sanat** eseri haline getirir.”*

Bu paragrafta kullanılan “dil-edebiyat-sanat” terimleri üzerinden belli bir kavram alanı kurulmaya çalışılmış ve kelime bağdaşıklığı bu ifadeler üzerinden kurulmuştur.

KENDİMİ DEĞERLENDİRİYORUM

1. Ayşe cümlelerin arkasını dinlemeden terastan indi ve söğütlere doğru koştu. Orada Ahmet Rıfkı'nın adamlarından biriyle konuşuyor, sonra İhsan'ın adamlarının gezdirdiği ata atlıyor, gelen adamla hızla gidiyor.

(Halide Edip Adıvar, Ateşten Gömlek, s. 83)

Yukarıdaki metinde kullanılan bağdaşıklık aracı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Gönderim
- B) Değişirir
- C) Eksiltili Anlatım
- D) Amaçlılık
- E) Bilgilendiricilik

2. Gece. Saat on ikiyi on geçiyor. Taksim'de saatin altında tramvay bekliyorum. Öyle olmasa bu kadar ince eleyip sık dokumaya lüzum görmez; vakit gece yarısını geçmişti derdim.

(Sait Faik Abasıyanık, Semaver, s. 83)

Yukarıdaki altı çizili ifadeler hangi metinsellik ölçütüne uygun bir şekilde kullanılmıştır?

- A) Tutarlılık
  - B) Bağdaşıklık
  - C) Metinlerarasılık
  - D) Amaçlılık
  - E) Durumsallık
3. Jale Parla *Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım*'da Tanpınar şiirindeki güçlü başkalaşım potansiyelinin kendilik-ötekilik ikiliğini hükümsüzleştirdiğinden söz ediyor, yazarın bir başka varlığa, diyelim bir balığa, bir ağaca, bir yosuna, bir taşa dönüşebilme kapasitesinin kalıplaşmış imtiyaz klişelerini sarstığını söylüyor.

(Nurdan Gürbilek, İkinci Hayat, s. 126)

Bu parçada aşağıdaki metinsellik ölçütlerinden hangisi kullanılmıştır?

- A) Eksiltili Anlatım
- B) Bilgilendiricilik
- C) Gönderim
- D) Değişirir
- E) Kelime Bağdaşıklığı

4. Asker İbrahim, iki yıldan beri gardiyanlık ediyordu. O kadar akıl almaz suçlar, suçlular görmüştü ki, “alay komutanlığını kabul etmemek” suçunu yadırgamadı. Alay komutanlığı şurada dursun, yazıcıya inanmak gerekirse asıl teklif edilen görev alay komutanlığından büyüktü.

(Kemal Tahir, Esir Şehrin İnsanları, s. 376)

Bu parçadaki altı çizili ifadeler aşağıdaki hangi metinsellik ölçütüne uygun bir şekilde kullanılmıştır?

- A) Gönderim
B) Eksilteli Anlatım
C) Bağlama Ögeleri
D) Kelime Bağdaşıklığı
E) Değiştirim
5. Uzaktan bana gülümsüyor. Yağız ve uzunca yüzünün ortasında, iki yeşil ve bir sıra iri beyaz dişle bana gülümsüyor. Tıpkı Mehmet Ali'nin köyündeki kızlar gibi giyinmiş.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yaban, s. 65)

Bu parçadaki altı çizili ifadeler aşağıdaki hangi metinsellik ölçütüne uygun bir şekilde kullanılmıştır?

- A) Gönderim
B) Değiştirim
C) Bağlama Ögeleri
D) Eksilteli Anlatım
E) Kelime Bağdaşıklığı

6. Sona doğru hava birden kızışmıştı. Bu kızılık evin bulunduğu taraftan geliyordu. Şehir alabildiğine yanıyordu. Hakikatte yangın bir saat evvel başlamıştı. Bahçedekiler şimdi kıpkırmızı bir göğün altında çalışıyorlardı.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur, s. 26)

Dönüş yok, battık, Troyalılar, İlium kalmadı,
Teucerlerin adı sanı da, azgın Jüpiter üstün
Kılmış Argosluları; Grekler egemen yanan kente.
Boşaldı savaşçılar surların ortasında dikilmiş attan,
Çevreye sövgüler yağdıran, yalımlar saçan, üstünlük
Sağlayan Sinon. (...)

(Vergilius, Aeneas, s. 63)

Bu farklı iki parçada aşağıdaki hangi metinsellik ölçütü kullanılmış olabilir?

- A) Bağdaşıklık
B) Metinlerarasılık
C) Tutarlılık
D) Amaçlılık
E) Durumsallık
7. Ah! Zavallı hırpalanmış, ezilmiş hayat!.. Mai bir geceyle siyah bir gece arasında geçen şu nasipsiz, talihsiz ömür!.. Bir baran-ı elmas (elmas yağmuru) altında belirerek şimdi bir baran-ı dürr-i siyahın (siyah inci yağmuru) altında gömülen o emel çiçekleri!..

(Halit Ziya Uşaklıgil, Mai ve Siyah, s. 287)

Bu parçadaki altı çizili ifadeler aşağıdaki hangi metinsellik ölçütüne işaret etmektedir?

- A) Metinlerarasılık
B) Durumsallık
C) Tutarlılık
D) Amaçlılık
E) Kabul edilebilirlik

8. Alafranga Türkler'den evvelkiler: Nasıl bir şiir isteriz, gibi bir arzuyu ifade etmemişlerdi. Yani daha bariz bir tarifle, milletin şiirini kendi fikirlerine göre bir inhisar kaydı altına almak müddeasında bulunmamışlardı. (...) Şiir nedir ve nasıl olmalıdır? İddiası alafranga Türkler'in şiirin başına geçmesiyle başladı.

(Yahya Kemal Beyatlı, Edebiyata Dair, s. 12)

Yahya Kemal Beyatlı'nın şiir hakkındaki görüşleri aşağıdaki metinsellik ölçütlerinden hangisine işaret etmektedir?

- A) Amaçlılık
B) Durumsallık
C) Bilgilendiricilik/Bilişselcilik
D) Metinlerarasılık
E) Değişiririr
9. Sigara paketini çıkardı; sordu. İçmiyordu. Sordu. Ekrem'di. O da sorunca sigarasını yaktı önce 'Ahmet' dedi. Sordu. Geçen yıl gelmişti bir ilçeden; sanayi çarşısında soğuk demircide çalışıyordu.

(Yusuf Atılğan, Anayurt Oteli, s. 50)

Bu parçada hangi bağdaşıklık aracı kullanılmıştır?

- A) Gönderim
B) Değişiririr
C) Eksilti Anlatım
D) Kelime Bağdaşıklığı
E) Bağlama Ögeleri
10. Yalnız şiirdir ki yazıldığı lisanın malıdır. O lisanı okunmak şartıyla güzelliklerine sahiptir, vardır. Çünkü şiir dilin özüdür, kokusudur, lezzetidir, musiki kabiliyetidir yahut bunlardan doğan hususi şekildir. Hepsinin birden doğurduğu hususi ve canlı şekil ki aynı dilde bile başka bir suretle tekrar edildi mi kendisi olmaktan çıkar.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, Edebiyat Üzerine Makaleler, s. 40)

Bu parçadaki altı çizili ifadelerin metne yapmış olduğu katkı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Kelime Bağdaşıklığı
B) Gönderim
C) Değişiririr
D) Bağlama Ögeleri
E) Eksilti Anlatım

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aktulum, K. (2011). *Metinlerarasılık/Göstergelerarasılık*. Ankara: Kanguru Yayınları.
- Bayburtlu, Y. S. (2019). *Ortaokul 6. ve 7. Sınıf Öğrencilerinin Hazırlıksız Konuşmalarında Bağdaşıklık ve Tutarlılık*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Can, R. (2012). *Ortaöğretim Öğrencilerinin Yazılı Anlatımlarında Paragraf Düzeyinde Bağdaşıklık ve Tutarlılık*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Coşkun, E. (2005). *İlköğretim Öğrencilerinin Öyküleyici Anlatımlarında Bağdaşıklık, Tutarlılık ve Metin Elementleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ercan Güven, A. N. (2019). *Üniversitelerin Dil Öğretim Merkezlerinde Türkçe Öğrenen Yabancıların Yazılı Anlatımlarının Bağdaşıklık ve Tutarlılık Düzeylerinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Günay, D. (2007). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Lüleci, M. (2010). *Yeni Bir Disiplin Olarak Metin Dilbilim ve Türk Edebiyatına Metin Dilbilimsel Bir Yaklaşım*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- TDK. (2022, Ağustos 8). *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Yaylagül, Ö. (2015). *Göstergebilim ve Dilbilim*. Ankara: Hece Yayınları.

CEVAP ANAHTARI

1. BÖLÜM: Dil ve Kültür

1.E, 2.E, 3.B, 4.E, 5.B, 6.C

2. BÖLÜM: Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri ve Türk Dilinin Tarihî Dönemleri

1.D, 2.C, 3.D, 4.B, 5.A, 6.D, 7.E, 8.C, 9.D, 10. D

3. BÖLÜM: Türkçenin Söz Varlığı ve Özellikleri

1. A, 2. B, 3. C, 4. E, 5. B

4. BÖLÜM: Türkçenin Ses Özellikleri ve Ses Olayları

1. a: kalın, düz, geniş
ı: kalın, düz, dar
o: kalın, yuvarlak, geniş
u: kalın, yuvarlak, dar

2. l: ön damak, tonlu, sürekli(akıcı), ağız
m: çift dudak, tonlu, sürekli(akıcı), geniz
n: diş, tonlu, sürekli(akıcı), geniz
r: ön damak, tonlu, sürekli(akıcı), ağız
y: ön damak, tonlu, sürekli(akıcı), ağız

3.C, 4.D, 5.B, 6.E, 7. A, 8.C

5. BÖLÜM: Türkçede Biçim Bilgisi

1.B, 2.D, 3.E, 4.E, 5.A, 6.D, 7. A, 8.B, 9.C, 10.B

6. BÖLÜM: Cümle Bilgisi

1. E, 2. A, 3. C, 4. D, 5. B, 6. A, 7. C, 8. B, 9. E, 10. D

7. BÖLÜM: Yazım Kuralları

- 1) 1.a, 2.b, 3.b, 4.b, 5.a, 6.b, 7.b, 8.a, 9.b, 10.b, 11.a, 12.b, 13.a, 14.b, 15.b, 16.a, 17.a, 18.a, 19.b, 20.b
- 2) 1.b, 2.a, 3.a, 4.b, 5.b, 6.a, 7.b, 8.a, 9.b, 10.a, 11.b, 12.b, 13.b, 14.a, 15.b, 16.a, 17.b, 18.a, 19.a, 20.a
- 3) 1.d, 2.a, 3.b, 4.a, 5.c
- 4) E, 5) B, 6) D, 7) A, 8) C, 9) D, 10) B

8. BÖLÜM: Noktalama İşaretleri

2.C, 3.D, 4.E, 5.A, 6.E, 7. B, 8.B, 9.C, 10.A

9. BÖLÜM: Metinsellik Ölçütleri

1. C, 2. A, 3. B, 4. D, 5. C, 6. B, 7. C, 8. C, 9. A, 10. A

